بەرنامەی پەروەردەو فێرکردنی ئیسلامیانە

بەشی سێیەم: نامەی سێیەم

بیروباوەڕ

العقيدة

نووسینی: عەلی باپیر

بسم الله الرحمن الرحیم

دوو پێشەکی کورت:

یەکەم: جیاوازی نێوان تێڕوانین و بیروباوەڕ

دەتوانین لە چەند خاڵێکدا جیاوازی نێوان تێڕوانین و بیروباوەڕ بخەینە ڕوو:

١- تێڕوانین بریتییە لە چۆنیەتی ناسینی (بوون) (كیفیة معرفة الوجود) بەڵام بیروباوەڕ بریتییە لە جۆرە هەڵوێستێك دەربارەی بوون (نوع من الموقف حول الوجود).

٢- تێڕوانین بەبێ بیروباوەڕیش دەبێ، بەڵام بیروباوەڕ بوونی بە هەبوونی تێڕوانینەوە بەندە، هەتا ئەو نەبێ ناگونجێ پەیدابێ، کەواتە ڕێ دەکەوێ تێڕوانینێکی ڕاست و دروست هەبێ بەڵام بیروباوەڕی لەگەڵ نەبێ یان بیروباوەڕێکی پووچەڵی لەگەڵ بێ.

٣- تێڕوانین سەرچاوەو کانگای هەڵقوڵین و پەیدا بوونی بیروباوەڕە، واتە تێڕوانین چۆن چۆنی بێ بیروباوەڕیش هەروا دەبێ، مەگەر ئینسان بە قەستی پێچەوانەی داخوازی تێڕوانین بجووڵێتەوە.

٤- هەرچەندە بیروباوەڕ لە تێڕوانین هەڵدەقوڵێ بەڵام ئەوەی دەکرێتە پێوەرو تەرازووی ئینسان (بیروباوەڕ) ەکەتی نەك تێڕوانینی، چونکە وەك گوتمان تێڕوانین واتە ناسینی بوون وەك خۆی (معرفة الوجود كما هو)، بەڵام بیروباوەڕ بریتییە لە هەڵوێستی مرۆڤ بە ویستی خۆی، جا دیارە ناسینی واقیعی بوون بە تەنیا هیچ ئازایەتی یان نائازایەتی ئینسان ناگەیەنێ. چونکە هوو ئامرازەکانی ناسین و پەی بردن بە (بوون) بە هەموو کەس دراون و هەمووەن - چاك و خراپ - دەتوانن (بوون وەك خۆی) بناسن، بەڵام ئەوەی چاکی و خراپی ئینسانی لێ وەردەگیرێ و دەبێ بە هۆی خۆشویستران و ڕێز لێگیرانی یان بوغزێنران و زەبوون کرانی ئەو بیروباوەڕەیە کە بە ویستی خۆی دیاری دەکات، نەك وەك تێڕوانین کە بێ ویستی وی لە واقیع هەڵبهێنجرێ و وەربگیرێ.

٥- کەواتە بە بیروباوەڕ چاك و خراپ، بڕوادارو بێ بڕوا، مسوڵمان و کافر لەیەك جیا دەکرێنەوە نەك بە تێڕوانین، چونکە دەبینی مسوڵمانێك و کافرێك وەك یەك (بوون) یان ناسیوەو دەزانن کە خوایەکی بەدیهێنەرو پەروەردگار ئەم (بوون) ەی هێناوەتە دی و سەرپەرشتی دەکات، بەڵام مسوڵمانەکە لەگەڵ داخوازییەکان و (مقتضيات) ی تێڕوانینەکەدا ڕاست دەکات و ئەو تاقە بیروباوەڕە ڕاستەی کە لێی هەڵدەقوڵێ دەیکاتە بیروباوەڕو هەڵوێستی خۆی، کەچی نامسوڵمانەکە ئامادەی وەرگرتنی ئەو تاقە ئەنجامە بەرهەمە ڕاست و تێڕوانینەکە نابێ.

چاکترین نموونەش بۆ ئەم جۆرە حاڵەتە هەڵوێستی (ئیبلیس) بوو دەربارەی خوای پەروەردگاری خۆی کە هەرچەندە تێڕوانینەکەی بریتیی بوو لە (خلقتني من نار وخلقته من طين) الأعراف -١٢- بەڵام هەڵوێستەکەی بریتی بوو لە (أبى واستكبر

وكان من الكافرين) البقرة -٣٤-.
هەروەها هەڵوێستی دارو دەستەی فیرعەون کە خوای مەزن لە بارەیانەوە فەرموویەتی : (فلما جائتهم آياتنا مبصرة قالوا هذا سحر مبين ، وجحدوا بها واستيقنتها أنفسهم ظلما وعلوا فانظر كيف كان عاقبة المفسدين) النمل-١٣، ١٤-
دەبینین هەرچەندە لە دەروونی خۆیان دا (یەقین) یان هەبووە لە ڕاستی مووساو بەڵگەکانی دا (واستيقنتها أنفسهم) ، بەڵام بە هەڵوێست بێ بڕوایی یان نیشان داوە (وجحدوا بها) .
هەروەها هەڵوێستی (عمرو بن هشام) کە بە (أبو الحكم) ناسراوەو وەوایی بە (أبو جهل) شورەتی دەرکرد ، کە دەیگوت : دەزانم و دڵنیام کە موحەممەد مادام قەت لەگەڵ ئێمەدا درۆی نەکردوە بە ناوی خوداشەوە درۆ ناکات ، بەڵام تیرەی ئێمە (بنو عبد الشمس) لەگەڵ تیرەی (بنو هاشم) دا هەر پێشبڕکەمان بووەو ئێمە لێیان بەجێ نەماوین ، بەس ئێستا ئەوان دەڵێن پێغەمبەرێکمان لە نێودا هاتوە ، ئەی ئێمە پێغەمبەرێك لە کوێ بێنین ؟! نەخێر ئامادە نین بە دوای پێغەمبەری ئەوان بکەوین .
یان ئەوانەی کە بە دوای (مسيلمة الكذاب) کەوتبوون دەیانگوت : خۆ دەزانین کە (مسیلمة) درۆ دەکات بەڵام : (لكذاب ربيعة أحب الينا من صادق مضر ؟!) .

دووەم : گرنگی پلەو پایەی بیروباوەڕ لە ئیسلام دا

بیروباوەڕ (العقيدة) لە ئایینی ئیسلام دا بەرزترین پلەو پایەی هەیەو گرنگترین بەشیەتی ، چونکە بناغەو بنچینەی هەموو بەشەکانی دیکەیە ، ئەگەر ئیسلام بە خانوویەك دابنێین بیروباوەڕ بناغەکەیەتی و ، ئەگەر وەك درەختێك تەماشای بکەین بیروباوەڕ ڕەگ و ڕیشەیەتی و ، ئەگەر بە جەستەیەکی بچوێنین بیروباوەڕ پەیکەری ئێسکیەتی .
هەر بۆیەش نیزیکەی ($\frac{3}{4}$) ی قورئان کە لە شاری مەککەی پیرۆز هاتۆتە خوارەوە سەر لەبەر دەربارەی بیروباوەڕو بنچینە گرنگەکانیەتی و ، لە شاری مەدینەی پڕ نووریش دیسان جار لە دوای جار تەئکیدی بەردەوام لەسەر ڕوونکردنەوەو چەسپاندنی کراوە .

وە هەر بۆیەش تەمەنی هەرە بەرزو پیرۆزی (٢٣) ی ساڵەی پێغەمبەرایەتی (محمد) صلى الله عليه وسلم - (١٣) ساڵی ڕەبەقی بۆ چەسپاندن و ڕوونکردنەوەی ئەو مەسەلە گرنگ و مەزنە تەرخان کراوە .
کەواتە :
پێویستە دڵنیاو مسۆگەر بین کە دامەزران و بنیاتنانی بیروباوەڕ لە دڵ و عەقڵی کۆمەڵێك دا کە دەویستری کۆمەڵگایەکی ئیسلامی و گیان و قەوارەیەکی ئیسلامی یان لێ پێك بهێنرێ ، یەکەمین و گرنگترین هەنگاوە ، پێش ئەوە نابێ هیچ هەنگاوێکی دیکە بنرێ ئەگەرنا کارەکە پووچەڵ و بێ کاکڵ دەبێ و ڕیسەکەمان دەبێتە خوری و سەرناگرێ .

وە دەبێ دڵنیا و مسۆگەر بین کە هەتا بیروباوەڕ قووڵترو پتەوترو دامەزراوتـــرو بێ پابەندی و مسوڵمانەتیش چاکتر و ساغتر و تەواوتر و هەمە لایەنەتر دەبێ.
(ئێستاش دەچینە سەر ئەسڵی مەبەست):
وەك گوتمان ئەگەر تێڕوانین (تصور) بریتیە لە ناسینی بوون (الوجود) بـــە شێوەیەکی ڕاست و دروست و واقیعی ـ لە سنووری توانای ئینساندا ـ ، بیروباوەڕ (ئایدۆلۆژی) بریتیە لە هەڵوێستی ئینسان دەربارەی بوون (الوجود) لەبـــەر تیشکی ئەو تێڕوانینـــەدا.
جا ئێستا ئێمە خوا پشتیوان بێ بیروباوەڕی ئیسلامی‌یانەی خۆمان کـــە زادەو هەڵقوڵاوی تێڕوانینمانە، دیارە وەك پێشتریش گوتمان ئەمانیش و هەموو شتێکـــی دیکەشمان هەر لە وەحی و پەیامی بێ هەڵەو پەڵەی خواوە هەڵدەقوڵێ، لەم چەنـــد خاڵەدا بە کورتی دەخەینە ڕوو:
یەکەم: پێناسەی بیروبـــاوەڕ (ایمان، عقیـدة):

بە پێویستی دەزانم بەر لە هەموو شتێك پێناسەیەکی پوختی بیروباوەڕ بکەین ئنجا بێینە سەر مەسەلەکانـــی دیکـــە:
زانایانی ئیسلام دەربارەی حەقیقەتی وشەی (ئیمان) دوو ڕایان هـەن:
أ ـ کە ئیمان بریتیە لە بە ڕاست دانان (تصدیق)ی بە دڵ و دان پێداهێنـــان (اقرار)ی بە زمان و کردەوە بە ئەندامەکان و (التصدیق بالجنان والاقـــرار باللسان والعمل بالأرکان). دیارە ئەمەش قسەی زۆربەی هەرە زۆری جەمـــاوەری مسوڵمانانە، کە بە (أهل السنة والجماعة) شورەتیان دەرکردووە.
ب ـ کە ئیمان بریتیە لە (بە ڕاست دانانی دڵ و دان پێداهێنانی زمان) و دەڵێن کردەوە بەشێکی بڕوا نیە بەڵکو میوەو بەرهەمیەتی، بەڵام لە ڕاستیدا ئەم دوو ڕایە جیاوازی‌یەکی زۆریان لە نێواندا نیەو، زیاتر جیاوازی قسەیی (لفظي)یە نـــەك کردەیی (عملي)، چونکە مادام هەموو پێشەوا و زانایانی ئیسلام لەسەر ئەوە ڕێـــك کەوتوون کە ئینسان بە کردنی تاوانە گەورەکان (الکبائر) لە بازنەی ئیمان ناچێتـــە دەرێ، یەکسانە کە کردەوەی چاك بەشێکی ئیمان بێ یان زادەو بەرهـەمـــی بـــێ چونکە هەم ئەوانەش کە دەڵێن کردەوە بەشێکە لە ئیمان ناڵێن بەشێکی پێکهێنـــەر (مکون)یەتی و بەبێ ئەو ئیمان دانامەزرێ بەڵکو دەڵێن بەشێکی تەواو کەر (مکمل)یەتی وە هەم ئەوانەش کە دەڵێن کردەوە بەشێکی ئیمان نیە، دەڵێن ئیمان هەتا تەواوتر و دامەزراوتر بێ چاکترو زیاتر کردەوەو ڕەفتاری چاك و پەسند لە خاوەنەکـــەیدا دێنێتـــــە دی.
دیارە مەبەست لە بە ڕاست دانان و دان پێداهێنان (التصدیق والأقرار) بـە ڕاست دانان و دان پێداهێنانی خوایەتی خواو پێغەمبەرایەتی پێغەمبەرو هەمـــوو ئەو شتانەیە کە ئەوان فەرموویانەو پێیان ڕاگەیاندووین، وە مەبەستیش لە کردەوە (عمل) ڕەفتار کردن و بەڕێوە چوونە بە پێی ئاراستە کردنی بەرنامەی خوا و ڕێ و شوێنـــی

پێغەمبەری پێشەوا ـ صلی الله علیە وسلم ـ.

ئێستاش بۆ ئەوەی مەعناو حەقیقەتی (ئیمان) مان چاکتر بۆ ڕوون ببێتەوە چەند خاڵێك دەخەینە ڕوو کە زاناو پێشەوایانی ئیسلام لە بارەی ئیمانەوە لەسەریان ڕێك کەوتوون:

١- لە سەر ئەوە ڕێك کەوتوون کە دان پێدا هێنانی زمان ئەگەر قەناعەتی نێو دڵی لەگەڵ نەبێ بە ئیمان لە قەڵەم نادرێ بەڵکو ئەوە حاڵەتی ئەو دەغەڵ و موونافیقانەیە کە خوا لە کافران خراپتری لە قەڵەم داون و فەرموویەتی: (ان المنافقین فی الدرك الأسفل من النار....) النساء ـ.

٢- وە لەسەر ئەوەش یەك دەنگن کە قەناعەت هێنانی دڵ بە تەنیاو زانین و ناسینی هەق بەبێ پێ ڵێنان و دان پێدا هێنانی زمان پێی ناگوترێ ئیمان، چونکە خوا دەربارەی جوولەکەکان فەرموویەتی: (الذین آتیناهم الکتاب یعرفونه کما یعرفون أبناءهم الذین خسروا أنفسهم فهم لا یؤمنون) الانعام- ٢٠ بەڵام چونکە دانیان پێدا نەهێنا بەو زانین و ناسینە ڕووتە نەبوونە مسوڵمان، وە دەربارەی دارو دەستەی فیرعەونیش فەرموویەتی: (وجحدوا بها واستیقنتها أنفسهم ظلما وعلوا فانظر کیف کان عاقبة المفسدین) النمل-١٤- دەبینین هەرچەندە کە بە دڵ بەقینیان هەبووە لە ڕاستی مووساو بەڵگەو موعجیزەکانیدا بەڵام لە سۆنگەی ئەوەوە کە دانیان پێدا نەهێناوە هەر لە حاڵەتی کافریدا ماونەوە.

٣- وە لەسەر ئەوەش قسەیان یەکە کە خوا دان پێدا هێنانی زمان و قەناعەتی دڵ و کردەوەی لە بەندەکانی داوا کردوە، ئەوەندە هەیە زۆربەیان کردەوە بە بەشێکی ئیمان دەزانن و هەندێکیشیان بە زادەو بەرهەمی وی دەزانن.

٤- وە لەسەر ئەوەش یەك قسەن کە ئەگەر کەسێك بە دڵ خواو پێغەمبەرو بەرنامەکەیان بە ڕاست و تەواو بزانێ و بە زمانیش دانی پێدا بهێنێ، بەڵام بە ئەندامەکانی ڕەفتار بە گوێرەی بڕوای نێو دڵ و سەر زمانی نەکات، ئەوە تاوانبارەو سەرپێچی لە خواو پێغەمبەرەکەی کردوەو، شایستەی هەڕەشەو سزای خوایە، بەڵام هەر بە بڕوادار حسێب دەکرێ.

٥- وە لەسەر ئەوەش پێکهاتوون کە خاوەنی گوناحی زل، مادام بە حەڵاڵی نەزانێ ئەگەر پێش ئەوەی تۆبەشی لێ بکات بمرێ هەر بە کافر حسێب ناکرێ.

بەڵکو ئەوانەی کە بە هۆی تاوانی گەورەوە ئینسان لە بازنەی ئیمان دەبەنە دەرێ (خوارج) و (معتزلة) کانن، جا هەرچی تاقمی یەکەمن دەڵێن: (بابای تاوانبار مادام تۆبە لە گوناحەکانی نەکات لە بازنەی ئیمان دا نەماوەو کافر بووە، بەڵام تاقمی دووەم دەڵێن: لە بازنەی ئیمان دا نەماوەو نەشچوتە خانەی کوفرەوە، بەڵکو لە نێوان هەردووکیان دا هەڵواسراوە (منزلة بین المنزلتین)!!

٦- وە زانایانی ئیسلام لەسەر ئەوەش ڕێك کەوتوون کە ئەو بیروباوەڕەی لە بە ڕاست

زانینی دڵ و پێ لێنانی زمان و کردەوەی ئەندامەکان پێك دێ، ئەوە ئەو ئیمانەیە کە ئینسان لەلای خوا پێی دەبێتە بڕوادار و موسوڵمان و پێی دەچێتە بەهەشتی و ئەگەر بە ئەندازەی خراپەکانیشی لە دۆزەخیشدا بمێنێتەوە، دواییی ڕزگار دەبێ و هەمیشەیی نابێ، ئەگەرنا ئەو ئیمانەی کە پێویستە بۆ ئەوەی مرۆڤ لە دنیادا پێی بە بڕوادار و ئەهلی ئیسلام حسێب بکرێ و وەك ئەهلی قیبلە ڕەفتاری لەگەڵ بکرێ ئەوە بەس دان پێدا هێنانی بە زمان و شایەتمان هێنانە، وە هەر کەسێك شایەتمانی هێنا لە ژیانی دنیای‌دا بە موسوڵمان لە قەڵەم دەدرێ و، مافی موسوڵمانەتی دەدرێتی و داوای لێ دەکرێ کە پابەندی بە یاساکانی بەرنامەی خواوە چونکە شایەتمانەکەی داخوازی دەکات، ئیدی هەرچەندە گیرۆدەی تاوان و خراپە بێ حوکمی کوفری بەسەردا نادرێ ئەوەندە هەیە ئەگەر خراپەو تاوانەکەی سزایەکی دنیایی بۆ بڕیار درابێ لەسەری سزا دەدرێ، بەڵام نابێ بێ ئاگا بین لەوەی کە ئەو جۆرە کەسانە بە دوو مەرجان بە موسوڵمان و ئەهلی قیبلە حسێب دەکرێن: یەکەم: ئەو خراپەو تاوانەی دەیکەن بە حەلاڵی نەزانن ... دووەم: هیچ قسەو ڕەفتارێکیان لێ نەپشکرێتەوە کە بە (مکفّر) کافرکەر دانراون و شایەتمانەکەیان لێ هەڵنەوەشێنێتەوە دواتر باسی چۆنیەتی ئیمان دامەزران و هۆیەکانی هەڵوەشاندنەوەی دەکەین.

دووەم: (زیاد کردن و کەمکردنی ئیمان):

هەرچەندە ئەوانەی کە پێیان وا نیە کردەوە بەشێکی بیروباوەڕە، بڕوا شیان بە نزمی و کەمی و زیادی ئیمان نیە بەڵکو دەڵێن ئیمان هەر یەکێکە بەڵام جیاوازی موسوڵمان بەهۆی ئەندازەی تەقواو، خۆشویستنی خواو لێ ترسانی و، جڵەوی نەفس توند کردن و دنیا بە کەمگرتن و دواڕۆژ هەڵبژاردنەوەیە، بەڵام لە ڕاستی‌دا دەقی قورئان و سوننەت لەسەر ئەوە زۆرن کە کردەوە بەشێکە لە ئیمان و لێی جیا نابێتەوە، دەقی زۆر زەوەندیش هەن دەربارەی کەم و زیادی بیروباوەڕ بۆ وێنە:

أ- (انما المؤمنون الذين اذا ذكر الله وجلت قلوبهم واذا تليت عليهم آياته زادتهم ايمانا ....) الانفال -٢-.

ب- (الذين قال لهم الناس قد جمعوا لكم فاخشوهم فزادهم إيماناً وقالوا حسبنا الله ونعم الوكيل) آل عمران -١٧٣-.

جـ- (هو الذي أنزل السكينة في قلوب المؤمنين ليزدادوا إيماناً مع إيمانهم..) الفتح -٤-

پێغەمبەرمان صلى الله عليه وسلم- فەرموویەتی:-

د- (الايمان بضع وسبعون شعبة اعلاها قول لا اله الا الله، فادناها اماطة الأذى عن الطريق، والحياء شعبة من الايمان) متفق عليه بلفظ مسلم.

هـ- (أكمل المؤمنين إيماناً أحسنهم خلقاً) رواه الترمذي والحاكم وقال صحيح على شرطهما.

و- (من رأى منكم منكرا فليغيره بيده، فان لم يستطع فبلسانه، فان لم يستطع فبقلبه وذلك أضعف الإيمان) رواه مسلم.

(گرنگترین هۆیەکانی زیاد بوون و گەشە کردنی ئیمانیش ئەمانەن) :

(١) زانیاری (علم) چونکە ئینسان هەتا زانیاری زیاتر بێ یەقین و عیرفانی پتر دەبێ

دیارە مەبەستیش لە (زانیاری) لێرەدا زانیارییە دەربارەی خوا و ناوە بەرزەکانی و سیفەتە پەسەندەکانی و کردەوەکانی و دروستکراوەکانی ... وە زانیاری دەربارەی پێغەمبەری خوا و چاکتر ناسین و پێ ئاشنا بوونی و شارەزایی پەیدا کردن دەربارەی بەرنامەکەی و خوو ڕەوشتی ژیان و گوزەرانی و جۆری خوا پەرستییەکەی و خەباتی و هەڵس و کەوتی ڕۆژانەی و ... هتد ، وە زانیاری دەربارەی قورئان و سوننەت و بەرهەم و کەلەپووری زانا و پێشەوایانمان و ژیان و گوزەران و ڕەفتار و هەڵوێست و هەڵس و کەوتیان.

بۆیەش زیاد بوونی زانیاری دەبێتە هۆی گەشە کردن و کامل بوونی هەرچی زیاتری بیروباوەڕ ، چونکە ئەسڵی ئیمان بریتییە لە زانین و دان پێدا هێنانی خوایەتی خوا و پێغەمبەرایەتی (محمد) پێشەوا صلی الله علیه وسلم - هەرچی لە خواوە هێناویەتی کە لە وشەی شایەتمان : (اشهد ان لا إله الا الله وأشهد أنَّ محمداً رسول الله) دا کورت دەبێتەوە ، هەر بۆیەش هەر کەسێك ئەو شایەتمانە بێنێ بە بڕوادار حسێب دەکرێ ، بەڵام بێگومان جیاوازی زۆرە لە نێوان دوو کەسدا کە یەکێکیان هەروا بە کورتی لە مەعنا و نێوەڕۆکی شایەتمان حاڵی بووەوە ، ئەوی دیکەشیان بە تێر و تەسەلی لێی تێگەیشتوە و بە دەریای بێ بنی خواناسی و پێغەمبەر ناسیدا چۆتە خوارێ :

هەر بۆیەش خوای زانا فەرموویەتی : (ومن الجبال جدد بيض وحمر مختلف ألوانها وغرابيب سود ، ومن الناس والدواب والانعام مختلف ألوانه كذلك ، انما يخشى الله من عباده العلماء ، ان الله عزيز غفور) فاطر-٢٨-.

وە فەرموویەتی : (أمن هو قانت آناء الليل ساجداً وقائماً يحذر الآخرة ويرجوا رحمة ربه قل هل يستوي الذين يعلمون والذين لا يعلمون ؟ إنما يتذكر أولوا الالباب) الزمر-٢١-.

(٢) کردەوەی چاك (العمل الصالح) :

پەلی کردار و ڕەفتاری چاك و پەسند ، وەك جۆرەکانی خواپەرستی (نوێژ و ڕۆژوو حەج زەکات ، خێر و خێرات ، قوربانی سەربڕین ... هتد) وە ڕەوشتە بەرزەکان ، وە فەرمان بە چاکە و ڕێگرتن لە خراپە ، خەبات و تێکۆشان ... هتد دەبێتە هۆی پتەو بوون یەقین و گەشە کردنی بیروباوەڕ ، وە بە پێچەوانەوە کەمی کردەوەی چاك و زۆر بوون لە تاوان و خراپە و ڕابواردن دادەبێتە هۆی لاواز بوونی بڕوا و جاری وا هەیە سەریش دەکێشێ بۆ کوفر و بێ بڕوایی.

چونکە لە ڕاستیدا حەقیقەتی ئیمان بریتییە لە بە ڕاست زانین و دان پێدا هێنان و بە کردەوە ئەنجامدان ، کە ئەمانەش هەر سێکیان لە جەوهەر و نێوەڕۆکدا یەکن چونکە دان پێدا هێنانی زمان بۆ دەرخستن و سەلماندنی ئەو حەقیقەتەیە کە لە دڵدا جێگیر بووە و ، کردەوەی ئەندامەکانیش بەڵگە و شایەدی ڕاستی و تەواوی دان پێدا هێنانی زمانە هەر بۆیەش (حسن البصري) فەرموویەتی : (ليس الايمان بالتمني ولكن هو ما وقر في القلب وصدقه العمل) ، کەوابێ دەتوانین : ئیمان و بیروباوەڕ [illegible] پێویست

أ ـ دان پێدا هێنانی دەروونی و دەمی (اعتراف نظري) چونکە دڵیش هەر لە ڕێی زاراوە دەزانرێ و پەی پێ دەبرێ.

ب ـ دان پێدا هێنانی کردەیی (اعتراف عملي) بە فەرمانبەری و جێبەجێ کردن.

کەواتە: هەتا کردەوەو ڕەفتاری چاك و پەسند زیاتر بێ بیروباوەڕەکە زیاتر دەبێ و چاکتر گەشە دەکات و خراژوو دەبێ، چونکە زیاترو چاکتر دان بە خوایەتی خواو پێغەمبەرایەتی موحەممەد و ڕاستی و تەواوی بەرنامەکەیان دا دەهێنرێ و ئیسپات دەکرێ.

(٢) یاد کردن و بیرکردنەوە (الذکر والفکر):

مەبەست لە یاد کردن یادکردن و باسکردنی خوایە بە دڵ و زمان بە هۆی ناوو سیفەتە بەرزو چاکەکانی یەوە وە بە هۆی خوێندنەوەی کتێبەکەیەوە، خوای بەرزو مەزن لەو بارەوە فەرموویەتی: (الذين يذكرون الله قياماً وقعوداً وعلى جنوبهم ...) آل عمران -١٩١- وە فەرموویەتی: (الذين آتيناهم الكتاب يتلونه حق تلاوته أولئك يؤمنون به ...) البقرة -١٢١- وە مەبەست لە بیرکردنەوەش بیرکردنەوەو بیوە ڕامان و سەرنج دانە بە عەقل و دڵ لە دروست کراوەکانی خواو زوورد بوونەوەیە لە ئایەتە دەروونی و ئاسۆیی یەکانی (سنريهم آياتنا في الآفاق وفي أنفسهم حتى يتبين لهم أنه الحق ...) فصلت -٥٣-.

چونکە ئینسان و دەوروبەرو بوونەوەر ئاوێنەی تێدا تەجەللا کردن و دەرەوشانەوەی ناوو سیفەتە چاك و پەسندەکانی خودان:

سروشت ئاوێنەی تەجەللای خوایە   چاك سەرنجی بدە بزانە چی تیایە
لە ڕێی کرەوە کرکار دەناسرێ   بوونەوەر کرەو کردگاری خوایە

هەر بۆیەش خوای کاربەجێ هەروەك چۆن ڕستەکانی قورئانی ناو ناون (آیات) دیاردەو دیمەنە سروشتی یەکانی وەك ئاسمان و زەوی و باو باران و دەریاو دارو درەخت و شینا سەرو هەورە بریسکەو شاخ و ڕووبارو... هتد یشی هەر ئاوا ناو ناون چونکە هەروەك چۆن ڕستەو برگەکانی قورئان بەڵگەو نیشانەی بوون و بەرزی و مەزنی خاوەنەکەیان، دیاردەو دیمەنە دڵبزوێنەکانی سروشتیش بە هەمان شێوە.

خوای میهرەبان لەو بارەوە فەرموویەتی: (ان في خلق السموات والارض واختلاف الليل والنهار لآيات لاولي الالباب ويتفكرون في خلق السموات والارض ربنا ما خلقت هذا باطلاً سبحانك فقنا عذاب النار) آل عمران -١٩٠، ١٩١-.

پێویستە ئەوەش بگوترێ کە دەگونجێ بیرکردنەوە (تفکر) بەبێ دڵ ئەنجام بدرێ بەڵام یاد کردن (تذکر) بەبێ عەقڵ ناکرێ، چونکە کە نێو جەرگە (مرکز)ی ئەندێشو هەست و عاتیفەیە بە عەقڵەوە پەیوەستەو بەبێ ئەو هیچی بۆ ناکرێ، بەڵام عەقڵ بەسەر دڵدا حاکم و دەتوانێ بەبێ ئەویش کاری خۆی بکات.

دیارە (ذکر)یش لە دڵەوە هەڵدەقوڵێ و عەقڵ و زمان یارمەتی دەدەن یان ئادەن و هەتا هاوکاری ئەوان زیاترو چاکتر بێ و لە دڵیشەوە بە جۆشتر هەڵقوڵێ زیکرەکە تەواوتر دەبێ، بەڵام (فکر) هیچ پەکی لەسەر دڵ و زمان نەکەوتووە بە تەنیا کاری خۆی هەڵدەسوڕێنێ.

کۆتایی ئەم باسەش بەم دێڕە شیعرەی مەحوی دێنم لە دەڵــی :
(سەر) کە هوشێکی نەبێ زڕکە تالم بۆچی یە ؟! (دڵ) کە جۆشێکـــی نەبێ
شـووشەی بەتالم بۆچی یــە ؟!

سێیەم: چۆنیەتی دامەزراندنی بیروباوەڕو هاتنە نێو ئیسلامەوە

زانایانی ئیسلام تێکرا لەسەر ئەوە ڕێك کەوتوون کە بنچینەی دامەزرانی بیروباوەڕی ئیسلامی و دەرگای هاتنە نێو ئیسلامەوە ئەوەیە کە ئینسان بە دڵ باوەڕ بێنێ و بــە زمانی دانی پێدا بنێ کە بەس (خوا) سبحانه وتعالی بەدیهێنــەرو پەروەردگارو پەرستراویەتی ، وە موحەممەد صلی الله علیه وسلم پێغەمبەرو ڕەوانەکراوی خوایــەو هەرچی لەلایەن خوای پەروەردگاریەوە هێناویەتی هەق و ڕاستەو پێویستە ڕەفتـاری پێ بکات ، وشەی هەرە بەرزو پاکیش (الکلمة الطیبة) یش (لا اله الا الله محمد رسول الله) کراوەتە ناوو نیشان و بەڵگەو ڕێگای دەربڕینی ئەو بیروبـاوەڕە ....

کەواتە هەر کەسێك ئەم وشەیەی بە زمانی گوت و بە دڵیش قەناعەتی پێ ی هەبــوو بە ڕاستی زانی ، وە هیچ شتێکی دەروونی و دەمی و کردەیی وای لێ نەپشکوتەوە کــە هەردووك یان یەکێك لە دوو بەشی شایەتمانەکەی هەڵبوەشێنێتەوە ، ئەوە مانای وایــە هاتوەتە نێو ئایینی خواوەو لەو کوفرە رزگاری بووە کە لە سەری بووە .

بەڵگەو شایەدی ڕاستی ی ئەم قسەیەش لە سوننەتی پێغەمبەردا صلی الله علیــه وسلم - زۆرن بۆ وێنــە :

أ -(قال رسول الله صلی الله علیه وسلم: (أشهد ان لا اله الا الله ، وأني رسول الله ، لا یلقی الله بهما عبد غیر شاك بهما الا دخل الجنة) رواه مسلم .

ب -(عن عبادة بن الصامت رضي الله تعالی عنه قال سمعت رسول الله صلی الله علیه وسلم یقول : (من شهد ان لا اله الا الله وان محمداً رسول الله ، حرم الله علیه النار) رواه مسلم .

جـ -(من حدیث الشرید بن سوید الثقفي ان النبي صلی الله علیه وسلم قــال لجاریة : (من ربك ؟ قالت : ألله . قال : فمن أنا؟ قالت : رسول الله ، قــال أعتقها فانها مؤمنة) رواه أبو داود والنسائي .

د ، هـ ، و ، ز ، ح - وە لە بەسەرهاتی موسوڵمان بوونی (أبوبکر الصدیق)[1] و (خالد بن سعید)[2] و (أبو ذر الغفاري)[3] و (طفیل بن عمرو الدوسي)[4] و (خالد بن الولید)[5] دا خوا لێیان ڕازی بێ و ڕازیشیان بکات ، بەڵگەی سەلماندنی ئــەو

---

(١) بڕوانــە : (السیرة النبویة) لابن کثیر في ص٤٣٣ ، وە (السیرة الحلبیة) ص٤٤٠ .
(٢) = : (= =) = = = ص ٤٤٥ .
(٣) = : (= =) = = = ص٤٤٧ ، وە بڕوانە : (صحیح البخاري مع فتح الباري) ج/٧ ص/١٣٩ .
(٤) بڕوانە : (سیرة ابن هشام) في ص ٤٠٧-٤٠٨ .
(٥) = : (السیرة النبویة) لابن کثیر ج/٢ ص٥٢٠ .

مەسەلەیە وەك رۆژی روون دیارە چونکە هەر کام لەو زاتانە هەریەکە بە شێوەیەك ئەو وشە بەرزو پیرۆزەیان دەربڕیوەو شایەتمانیان هێناوەو بەمەش هاتووتە نێو باوەشی گەرمی ئایینی خواوەو حوکمی بڕوا هێنان و مسولمان بوونیان بۆ دراوە.

پێویستە ئەوەش بگوترێ کە یەکێك لە دوو بەشەکانی شایەتمان بەس نیە بۆ هاتنە نێو ئیسلامەوە بەڵکو دەبێ هەر دووکیان کۆبکاتەوە، کەواتە ئەگەر لە هەندێك فەرموودان بەس (لا اله الا الله) داوا کراوە، ئەوە مەبەست بێ هەردووکیانە چونکە لە فەرموودەکانی دیکەدا ئەوە روون کراوەتەوەو پێویستە (حمل)ی (مجمل) بۆسەر (منفصل) بکرێ.

هەروەها شتێکی گرنگ و شایانی باسە کە لە نێو زانایان دا هیچ کێشەو جیاوازی یەك لەسەر ئەوە نیە کە بە راست زانین و گۆ (تلفظ) کردنی شایەتمان نابێتە هۆی مسولمان بوون و رزگار بوونی لە مانەوەی بێبڕانەوە لە دۆزەخ دا لە دوو حاڵەتان دا:

یەکەم: ئەگەر هەڵوێستێکی دەروون یان زمانی یان کرداری لەو کەسەدا هەست پێ بکرێ و بزانرێ کە شایەتمانی هێناوە، کە ببێتە هۆی هەڵوەشاندنەوەی هەردووك یان یەکێك لە بەشەکانی شایەتمان، بۆ وێنە:

ئەو کەسە بە بڕوادارو مسوڵمان حسێب ناکرێ کە دەڵێ: (لا اله الا الله محمد رسول الله) بەڵام دان بە فەرزیەتی زەکات و رۆژوو، یان حەرامیی زینا و سوود خۆری دا ناهێنێ، هەروەها هەر باسەیەکی دیکەی ئیسلام کە بە ئاشکرا زانراوە (انکار ما علم من الدين بالضرورة).

وە ئەو کەسە بە بڕوادار دانانرێ کە دەڵێت: دان بە پێغەمبەرایەتی (موحەممەد) دا دێنم، بەڵام پێم وایە کە تایبەت بووە بە گەلی عارەبەوە، یان بە رۆژگارێکی دیاری کراوەوە.

وە ئەو کەسە بە مسوڵمان حسێب ناکرێ کە شایەتمان دێنی بەڵام بە شێوەیەك لێکی دەداتەوە کە دەبێتە هۆی باوڕ پێ نەبوونی یەکتایی خوا یان هەندێك لە ناو سیفەتەکانی. یاخود شایەتمان دێنی بەڵام دان بە هەندێك یان ئایەتێك یان وشەیەك و پیتێکی قورئان دا ناهێنێ! چونکە (دان پێدا نەهێنان)ەکەی بەڵگەیە لەسەر پووچی و ناراستیی (دان پێدا هێنان)ەکەی!!

دووەم: ئەگەر لەسەر رێبازو بیروباوەڕێکی دیکە بوو، چونکە لەو حاڵەتەدا پێویستە وێڕای شایەتمان هێنان دەستبەرداری (براءة)ی خۆشی لە رێبازو بیروباوەڕە پێشووەکەی رابگەیەنێ.

بۆیە هەندێك لە زانایانی ئیسلام لەم بارەوە بنچینە (قاعدة)یەکی گشتییان داناوە کە نێوەرۆکەکەی ئەوەیە کە:

حوکم بە مسوڵمان بوونی ئەو جۆرە کەسانە ناکرێ، هەتا شایەتمانێك نەهێنن کە ببێتە هۆی هاتنە نێو ئیسلام و هەڵوەشاندنەوەو فڕێدانی هەموو ئەو بیرورا هەڵەو بڕوجانەی کە پێیانەوە ناسراون کەواتە ئەگەر شایەتمان هێنانی بە تەنیا بەس نەبوو بۆ

ڕوونکردنەوەو ڕاگەیاندنی ئەو حەقیقەتە ئەوە پێویستە وێرای شایەتمان وازهێنان و دەستبەرداری خۆشی لە ڕێبازو بیرو بۆچوونەکانی دەربڕێ .

چواردەم: پایەکانی بیروباوەڕ (أركان الايمان):

دوای ئەوەی زانیمان بیروباوەڕ چی یەو چۆن و بەچی زیاد دەکاو بە چ شێوەیەک دادەمەزرێ ، کاتی ئەوە هاتووە کە پایەو بنچینەکانی بخەینە ڕوو:

لە دەقەکانی قورئان و سوننەتدا لە چەند شوێنێکدا باسی پایەو بنچینەکانی بیروباوەڕی ئیسلامی کراوە ، بۆ وێنە :

أ-(آمن الرسول بما أنزل اليه من ربه والمؤمنون كل آمن بالله وملائكته وكتبه ورسله .....) البقرة -٢٨٥-.

ب-(يا أيها الذين آمنوا آمنوا بالله ورسوله والكتاب الذى نزل على رسوله والكتاب الذى انزل من قبل ومن يكفر بالله وملائكته وكتبه ورسله واليوم الآخر فقد ضل ضلالا مبينا) النساء-١٣٦-.

ج-(ليس البر ان تولّوا وجوهكم قبل المشرق والمغرب ولكن البر من آمن بالله واليوم الآخر والملائكة والكتاب والنبيّين ....) البقرة -١١٧-.

د-(وە لەو فەرموودەیەدا کە جوبرائیل عليه السلام لە شێوەی عارەبێکی خێلەکیدا هاتە خزمەت پێغەمبەر صلى الله عليه وسلم دەربارەی ئیسلام و ئیمان و ئیحسان پرسیاری لێکرد ، پێغەمبەر صلى الله عليه وسلم - دەربارەی ئیمان فەرمووی : (ان تؤمن بالله وملائكته وكتبه ورسله واليوم الآخر ، وتؤمن بالقدر خيره وشره) رواه مسلم عن عمر بن الخطاب وأخرج البخارى نحوه عن أبي هريرة رضي الله عنهما .

کەواتە : پایەو بنچینەکانی بیروباوەڕ ئەمانەن :

١) بڕوا بوون بە خوا سبحانه وتعالى .
٢) = = = فریشتەکانی خوا .
٣) = = = کتێبەکانی خوا .
٤) = = = پێغەمبەرانی خوا .
٥) = = = ڕۆژی دوایی .
٦) = = = قەزاو قەدەری خوا .

دیارە هەر کەسێک بڕوای بە یەکێک لەم شەشانە نەبێ لە بازنەی ئیسلام دەچێتە دەرێ و بە کافر دەژمێررێ . ئنجا پێویستە ئەوەش بگوترێ کە ئەو بڕوا پێهێنانەش دەبێ بەو شێوەو چۆنیەتی یە دیاری کراوە بێ کە شەریعەتی ئیسلام ڕوونی کردۆتەوە ئەگەرنا ئیعتیباری پێناکرێ .

جا بۆ ئەوەی ئەو شێوەو چۆنیەتی یە ڕوون بێتەوەو بزانرێ ئەوە بەکورتی دەربارەی هەرکام لەم شەش بنچینانەی بیروباوەڕی ئیسلامی دەدوێین :

بڕوا بوون بە خوا بە کورتی ئەوەیە کە قەناعەتی تەواوو دامەزراو لە دڵ و عەقڵدا دروست بێ و زمان دان پێدا بێنێ کە بەس بەدیهێنەرو پەروەردگارو خاوەنی هەموو شتێکە و، تەنیا ئەویش شایستەی پەرستران و بەندایەتی بۆ کرانە لە هەموو بوارو لایەنەکانی ژیانی تاك و کۆمەڵدا، وە بەس ئەو خاوەنی هەموو ناوێکی هەرە چاك و سیفەتی هەرە بەرزو تەواوەو لە هەموو لەکەو کەم و کووڕیەك پاك و دوورەو لە هیچ ڕوویەکەوە وەك هیچ کام لە دروستکراوەکانی نیەو تاك و بێ وێنەو هاوتایە، ئنجا ڕەفتار کردن و هەڵوێست نواندنیش بە گوێرەی داخوازی ئەم جۆرە قەناعەت و پێ لێنانە

بڕوا بە خوا بوون بەو شێوەو چۆنیەتی یە ڕاست و دروستەی کە ئیسلام دەڵێ نایەتە دی هەتا یەکتایی (توحید) و بێ وێنەیی خوا لە هەر سێك بوارەکانی: پەروەردگاریەتی (الربوبیة) و پەرستراوێتی (الالوهیة) و ناوو سیفەتەکانی (الأسماء والصفات)یدا بە عەقڵ و دڵ و زمان ئەندامەکان دانی پێدا نەهێنرێ و ئیسپات نەکرێ. مادام وایە پێویستە تیشکێك بخەینە سەر خوا بە یەکگرتن لەهەر سێك بوارەکانی پەروەردگارێتی و پەرستراوێتی و ناوو سیفەتەکاندا:

أ- خوا بە یەکگرتن لە پەروەردگارێتی دا (توحید في الربوبیة):

بە کورتی یانی: قەناعەت و دان پێداهێنانی تەواو لەسەر ئەوە کە بەس خوا بەدیهێنەرو خاوەن و پەروەردگاری هەموو شتێکە.

چونکە (رب) لە زمانی عارەبی دا واتە، خاوەنی مشوورکێر (المالك المدبر)[1]، کە لە کوردی دا وشەی پەروەردگاری بۆ دانراوە، چونکە مەعنای خاوەنایەتی و پەروەردەو پەخێو کردن و مشوورگێران دەگرێتە خۆی، کەواتە بڕوا بوون بە یەکتایی خوا لە پەروەردگارێتی دا یانی بڕوا بوون بەوە کە بەس خوا سبحانە وتعالی بەدیهێنەری دروستکراوەکان و خاوەن و مشوورگێرو کارسازو ژیێنەرو مرێنەرو سوود پێگەیەنەرو زیان لێدەرو، بە، دەنگەوە هاتووە لە کاتی پاڕانەوەیان دا و، دەست ڕۆیشتووە بەسەریان دا بە کورتی ژیان و مردن و بوون و نەبوون هەموو شتێکیان بە دەست ئەوەو بێجگە لەوی هیچ کەسی دیکە لە بوونەوەرو ژیانی ئینساندا هیچ کارە نیەو نە هیچە نە هیچیشی بە دەستەو لە دەست دێ.

خوا بەرزو بێ وێنە لە زۆر جێگای قورئان دا پەروەردگارێتی خۆی ڕاگەیاندەوە بۆ وێنە: (إن ربكم الله الذى خلق السموات والأرض وما بينهما في ستة أيام ثم آستوى علي العرش يغشي الليل النهار يطلبه حثيثاً والشمس والقمر والنجوم مسخرات بأمره ألا له الخلق والأمر تبارك الله رب العالمين) الأعراف -٥٤-.

جا دیارە هەر کەسێك ئاوا بڕوای بە پەروەردگاریەتی خوا نەبێ و، ئاوا بەیەکتایی بۆ بڕیار نەداو، پەروەردگارێتی لەوەدا کورت هەڵنەهێنێ، مانای وایە دانی بە یەکتایی خوا لە پەروەردگارێتی دا نەهێناوەو جارێ هەر لە دەرەوەی خانەی ئیسلامە.

---

(١) بڕوانە: (المصباح المنيـر).

ئنجا وا نەبێ بەس بە بڕوا هێنان بە یەکتایی خوا لە پەروەردگاریێتی دا کاری بڕوا هێنان و مسوڵمانەتی تەواو بێ بەڵکو ئەم بەشەی بڕوا و خواناسی یە تەنیا کاتێک بۆ ئینسان جێی سوودە و کەڵکەو دادی دەدات کە بەشی دووەم و سێیەمی بڕوا بوون بە خوایەتی و یەکتایی خوای لەگەڵ دابێ ئەگەرنا بە تەنیا هیچ ئیعتیبارێکی پێناکرێ هەر بۆیەش خوای دادگەر ئەو هاوبەش پەیداکەرو بتپەرستانەی کە لافی بڕوا بە خوا بوونیان لێدەدا و دانیان بە بەدیهێنەرایەتی و پەروەردگاریێتی خوادا دێنا بەڵام وەک شایستەی خوایە نەیاندەپەرست و هاوبەشیان بۆ پەیدا دەکرد، بە کافرو لارێ و سەرگەردانی لە قەڵەم داون بۆ وێنە: (وما يؤمن أكثرهم بالله الا وهم مشركون) يوسف -١٠٦- وە فەرموویەتی: (ولئن سألتهم من خلقهم ليقولن الله فأنى يؤفكون؟) الزخرف -٨٧-. یان (ولئن سألتهم من خلق السموات والأرض ليقولن خلقهن العزيز العليم) الزخرف -٩-.

ب -(یەکتایی خوا لە پەرستراوێتی (ألوهية) ی دا):

بە کورتی یانی: دڵ دامەزران و دان پێداهێنانی پتەوو بێ گری کە بەس خوای بەرزو مەزن و بێ وێنە پەرستراوی ڕاستەقینەیەو، سەلماندن و ئیسپات کردنی ئەمەش بە کردەوە.

چونکە وشەی (اله) کە لەسەر کێشی (فعال)ە بە مەعنای (مألوه) واتە پەرستراو (معبود) دێ، وەک (کتاب=مکتوب)[1]، (عبادة) یش لە زمانی عەرەبی دا یانی گەردن کەچی و خۆ بە کەمزانین و فەرمانبەری[2]، هەندێک لە زانایانیش فەرموویانە (عبادة) یانی: ئەو پەڕی خۆشەویستی لەگەڵ تەواوی مل کەچی دا[3]

کەواتە:

یەکتایی خوا لە پەرستراوێتی (توحيد الله في الالوهية) دا ئەوەیە کە ئینسان بەس بەندەو مل کەچی خوا بێ و دەرو دەروون (ظاهر وباطن) ی بۆ خوا یەکلا بێتەوە، بەس ئەوپەرستێ خۆشەویستی و ترس و سام و هیوا و ئومێد بۆ خوا ساغ بکاتەوە، تەنیا لەو بپاڕێتەوە، جگە لەو پشت بە کەس نەبەستێ و تەنیا مل کەچ و زەلیلی ئەو بێ و، لە بەرنامە و پەیڕەوی وی بەولاوە پابەند و گوێ ڕایەڵی چیدی نەبێ.

وە شایانی باسە کە قبوول کردنی یەکتایی خوا لە پەرستراوێتی دا هەرد ووک بەشەکەی دیکەی خوا بە یەکگرتن (توحيد) ی تێدا دێنە دی، چونکە بەس زاتێک بەو شێوەیە کە گوترا دەپەرسترێ و بەندایەتی بۆ دەکرێ کە بەس ئەو سیفەتی پەروەردگاریێتی هەبێ و خاوەنی هەموو ناوو سیفەتێکی چاک و پەسند یش بێ.

کەواتە: (لا اله الا الله) هەرسێک بەشەکانی خوا بە یەکگرتن (توحيد) ی خۆیدا تێدا کۆدەبنەوە، هەر بۆیەش کراوە بە کلیلی کردنەوەی دەرگای ئیسلام لە دنیادا و بەهەشت لە دوا ڕۆژدا.

خوای بێ وێنەو هاوتاش لە گەلێک جێگای قورئانی دا باسی ئەو جۆرە خوا بە یەکگرتنەوەی خۆی کردوە بۆ وێنە: (وما خلقت الجن والانس الا ليعبدون) الذاريات -٥٦-

وە (وما أرسلنا من قبلك من رسول الا نوحي اليه انه لا اله الا أنا فاعبدون) الأنبياء -٢٥-.. وە (ولقد بعثنا في كل أمة رسولا ان اعبدوا الله واجتنبوا الطاغوت...) النحل -٣٦-.
لەمەوە کە رابرد زانرا کە بڕوا بوون بە یەکتایی خوا لە پەرستراویتی‌دا واڵە ئینسان دەکات کە دڵ و زمان و ئەندامەکانی بەس زەلیل و گەردنکەچی خوا بن بەم شێوەیە :-
بەو جۆرە کە خوای خۆش دەوێ و لێی دەترسێ و پشتی پێ دەبەستێ و ئومێدی پێیەتی هیچ کەس و هیچ شتێك نەبێتە جێگای خۆشویستن و ترس و پشت پێ بەستن و ئومێدی کە ئەمانە هەموویان پەیوەندی‌یان بە دڵ و دەروونەوە هەیە، واتە (العبادات القلبية) ن.
وە پارانەوە داوای لێبوردن کردن و شت لە خۆگرتن (نذر) و سوێند پێ خواردنی بەس بۆ خوا بێ، کە ئەمانەش پەیوەندیان بە زمانەوە هەیە، واتە (العبادات القولية) ن.
وە نوێژ و رکوع و کڕنووش بردن و رۆژوو و شت سەربڕین و طەواف.ی تەنیا بۆ خوا بێ کە ئەمانەش پەیوەندیان بە ئەندامەکانەوە هەیەو پێیان دەگوترێ (العبادات البدنية).
بەڵام بێگومان هەموو ئەوانەی گوتران زیاتر پەیوەندی‌یان بە لایەنی رووحی و شەخصی ئینسانەوە هەیەو ئینسانیش نابێتە یەکتاپەرستی (موحّد) و بڕوادار هەتا لە هەموو بوارە رووحی و فیکری و سیاسی و ئابووری و کۆمەڵایەتی‌یەکانی ژیانی‌دا بەندەو پەرستاری خوا و پابەندی بەرنامەکەی نەبێ، هەر بۆیەش خوای زانا و ووردبین فەرموویەتی : (..ان الحكم الا لله أمر أن تعبدوا الا اياه ذلك الدين القيم ولكن أكثر الناس لا يعلمون) يوسف -٤٠-.

وە هەر بۆیەش هەر کەسێك لە هەر لایەنێکی ژیانی تاکی و کۆمەڵی‌دا پەنا بەرێتە بەر بەرنامەی خوای پەروەردگار بە هاوبەش پەرست (مشرك) ی حسێب کردوە : (أم لهم شركاء شرعوا لهم من الدين ما لم يأذن به الله... ؟!) الشورى -٢١-.
ج - یەکتایی خوا لە ناوو سیفەتەکانی‌دا :
ئەمیش بە کورتی یانی : دڵ دامەزران و دان پێدا هێنانی تەواو بەوە کە بەس خوا سبحانه وتعالى خاوەنی هەموو سیفەتە بەرزو تەواوەکانەو، لە هەموو هەڵەو پەڵەیەك دوورە، وە ئیسپات کردنی ئەمەش بە کردار.
ئەمیش بەوە دەبێ کە هەر ناوو سیفەتێك خوا بۆ خۆی دیاری کرد بێ یان پێغەمبەر صلى الله عليه وسلم دانی پێدا هێنا بێ لە قورئان و سوننەتدا هاتبێ، بۆ خوا بڕیار بدرێ بەبێ (تحريف وتعطيل وتكييف وتشبيه) کە دوایی روونیان دەکەینەوە.
لەو پێناسە کورتەی سەرەوەش وەردەگیرێ کە یەکتایی خوا لە ناوو سیفەتەکانی‌دا لەسەر سێ بنچینان دادەمەزرێ، کە ئەگەر بێت و ئینسان بڕوا بە هەرکام لەو سێ

---

(١) بڕوانە : (المصباح المنير). (٢) بڕوانە : (أساس البلاغة) للزمخشري، وە (المصباح المنير). (٣) بڕوانە : شرح قصيدة ابن القيم. ج / ٢ ص / ٢٥٩، و (إغاثة اللهفان) ج / ٢ ص / ١٢٨-١٢٩-.

بنچینانە نەبێ بە یەکتاپەرستی دانانرێ :-
یەکەم: بە پاك کرتنی خوا لە هەموو لەکەوناتەواوی یەك و لە وێنچوونی دروستکراوەکانی .
دووەم: بە ڕاست دانان و دان پێداهێنانی هەمووئەو ناوو سیفەتە بەرزو بێ وێنانەی خوا کە لە قورئان و سوننەتدا هاتوون بەبێ کەم و زیاد و گۆڕین و دەستکاری .
سێیەم: بێ هیوا بوون لە پەی بردن بە چۆنیەتی ئەو ناوو سیفەتانە .
بەڵگەی بنچینەی یەکەم و سێیەمیش ئایەتی (ولم یکن لە کفوا أحد) و ڕستەی (لیس کمثله شيء)ە... ،چونکە بە پێی ئایەتی : (ولم یکن لە کفوا أحد) هیچ کەس و هیچ شتێك هاوتاو وێنەی خوا نیە لە تەواوی و بێ پەلەیی دا لە زاتی و هەم لە ناوو سیفەتەکانی دا .
وە بە پێی ڕستەی (لیس کمثله شيء) هیچکەس و هیچ شتێك وەك وی ناچێ لە هەموو ڕوویێکەوە : زات، ناو، سیفەت... هتد .
وە بەڵگەی بنچینەی دووەمیش وێرای ئەو هەموو ناوو سیفەتانە کە لە قورئان و سوننەت دا بۆ خوا بڕیار دراوێن وەك : (وهو الغفور الرحیم ، وهو العلي العظیم ، وهو العلیم الحکیم ، ثم علی العرش استوی ...) بەڵێ وێرای ئەمانە ئەو ئایەتەیە کە دەفەرموێ : (ولله الأسماء الحسنی فادعوه بها وذروا الذین یلحدون في أسمائه سیجزون ما کانوا یعملون) الأعراف -١٨٠-.
پێغەمبەریش صلی الله علیه وسلم فەرموویەتی : (ان لله تسعة وتسعین إسماً مائة إلا واحداً من أحصاها دخل الجنة ،أنه وتر یحب الوتر) .أخرجه البخاری والنسائي والترمذی وابن ماجة
شایانی باسیشە کە زانایان لەسەر ئەوە رێك کەوتوون کە ناوەکانی خوا لەو ژمارەیەدا کورت هەڵنە هاتوون (١)
ئەوەش کە دەبێ ئینسانی مسولمان وریا بێ لە مەسەلەی ناوو سیفەتەکانی دا دووچاری هەڵە نەبێ ئەوەیە کە هەرکام لە (تحریف وتعطیل وتشبیه وتکییف) دەربارەی ناوو سیفەتەکانی خوا ڕەفز بکات.
(١) (تحریف) گۆڕینیش ئەوەیە کە عەینی وشەی ناوو سیفەتەکانی دەستکاری بکرێن بە کەم و زیاد کردن یان سەرو بۆرو ژێر گۆڕین ، وەك ئەوە کە هەندێك لەوانە ویستوویانە سیفەتی قسەکردن لە خوادا لا بەرن ئایەتی (... وکلّم اللهُ موسی تکلیما) النساء-١٦٤- یان ئاوا خوێند وێتەوە (.. وکلّم اللهَ موسی تکلیما) واتە وشەی (الله) کە بۆری هەیە سەریان بۆ داناوە.
ب - یاخود وشەکان دەستکاری نەکرێن بەڵام بە شێوەیەك مەعنایان لێبدرێتەوە کە

---

(١) بڕوانە : (فتح الباری) ج/١١ ص٢٢٣ ، وە (صحیح مسلم بشرح النووی) ج١٧ ص٥ وە (شرح العقیدة الطحاویة) ص١١٠ ، وە (الاسماء والصفات) للبیهقي ص/٠٦

بێ نێوەرۆك بن ، وەك ئەوانەی كە هەر كام لە : (وجه ، يدين ، استواء ، نزول ، غضب رضى) بە جۆرێك (تأويل) دەكەن كە مەعنای ئەسڵی‌یان نامێنێ .

(٢) (تعطيل) (لە كار خستن) یش كە (تجريد - دروتاندن) یش پێ دەڵێن : بریتیە لە لابردن و ئینكاركردنی ناوو سیفەتەكانی خوا بە گومانی خۆیان بۆ ئەوەی (تعدد قدماء) ڕوونەدات ، (جهم بن صفوان) دەمڕاستی ئەو تاقمەیە بوو لە ڕۆژگاری خۆیدا .

(٣) (تشبيه - ڕێچواندن) یش ئەوەیە كە زاتی خوا یان سیفەتەكانی یان یەكێك لە سیفەتەكانی وە یەكێك لە دروستكراوەكانی بچوێنرێن ، بۆ وێنە نەصرانی‌یەكان (عیسی) یان وە خوا دەچراند جوولەكاكنیش (عوزەیر) و بت پەرستەكانیش بتەكانیان یان ئەوانەی كە لە (وجه) ی خواو (يد) ی خواو (سمع و بصر) ی وەك ئی دروستكراوەكان تەماشا دەكەن .

(٤) (تكييف - دیاریكردنی چۆنیەتی) یش ئەوەیە كە حەقیقەت و نێوەڕۆكی ئەو ناوو سیفەتانەی خوا دیاری بكرێن و ڕوون بكرێنەوە ، كە بێگومان ئەمەش بەس لەسەر بنچینەی گومانێكی پووچ دەبێ ، چونكە زات و ناوو سیفەتەكانی خوا هەمووی (ليس كمثله شيء) مادام وابێ هەروەك چۆن (زاتی) خوا بۆ ئێمە نەزانراوە سیفەتەكانیش بە هەمان شێوە ، كەواتە هەر قسەكردنێك لەو بارەوە جگە لە گومان و گۆترەكاری (رجما بالغيب) چیدی نیە .

پێویستە ئەوەش بگوترێ كە سیفەتەكانی خوا دوو جۆرن :

یەكەم : <u>سیفەتە زاتی‌یەكان</u> : ئەوانەن كە لە زاتی خوا جیا نابنەوە ، وەك : زانیاری ژیان ، ویست ، توانا ، دیتن ، بیستن ، ڕوو ، قسەكردن ، هەربوویی ، هەمیشەیی ، مەزنی گەورەیی ، بەرزی ، بێ‌نیازی ، بەزەیی ، كار بەجێیی .....

دووەم : <u>سیفەتە كاریەكان</u> (الصفات الفعلية) ئەوانەش ئەوانەن كە پەیوەندی‌یان بە ویست و توانای خواوە هەیە ، وەك : (بەرز بوونەوە سەر عەرش ، هاتنە خوار بۆ ئاسمانی دونیا ، پێكەنین ، ڕازی بوون ، خۆشویستن ، ڕق لێ هەستان ، شادی ، توڕەیی .

لە كۆتاییدا دەڵێم :

ئەم سێ جۆرە یەكتایی (توحيد) انەی خوا پەیوەندی‌یەكی پتەویان پێكەوە هەیە چونكە یەكتایی خوا لە پەروەردگاریتی‌دا ، یەكتایی لە پەرستراویتی‌دا داخواز دەكات و ئەمیش یەكتایی خوا لە ناوو سیفەتەكانی‌دا پێویست دەكات ، هەر كەسێكیش نەختێك سەرنج بدات بە ڕوونی لەم مەسەلەیە تێ دەگات .

بە کورتی واتە: دڵ پڕ قەناعەت و دامەزراو بێ و زمان دانی پێدا بنێ و کردەوەش ئیسپاتی بکات، کە بابای بڕوادار دڵنیایە خوا جۆرە دروستکراوێکی هەن بە ناوی فریشتە (الملائكة) لە ڕووناکی دروست کراون و سەرپێچی لە فەرمانی خوا ناکەن و ئەو ئیش و کارانەی پێی سپاردوون جێبەجێیان دەکەن.

ئنجا با لە چەند خاڵێکی کورتدا چۆنیەتی بڕوا بوون بە فریشتەکانی خوا ڕوون بکەینەوە:

یەکەم: دەربارەی حەقیقەت و جێیەتی فریشتان هیچ لە قورئان و سوننەتدا نەهاتوە، ئەمەش یەکێکە لە تایبەتمەندییەکانی بیروباوەڕی ئیسلامی کە بەس لە سنووری پێویستی و بەرژەوەندی مرۆڤ لە ژیانی دنیایدا پەردەی بۆ لەسەر ڕاستییەکان هەڵدراوەتەوە، دیارە بابای بڕواداریش یەکێ لەسەر ئەوە نەکەوتوە کە کاکڵ و جەوهەری هەموو شتێک بزانێ ئەوجار بڕوا بێنێ چونکە ئەو لە لایەکەوە سنووری خۆی دەزانێ و لە لایەکی دیکەشەوە ئەو خوا پەروەردگارەی کە لەسەر بنچینەی عەقل و زانست و فیطرەت ناسیویەتی و لەبەر تیشکی قورئان و سوننەتدا بڕوای پێ هێناوە، هەر شتێک لەوەوە بێ بە دڵ و بە گیان و قەناعەت و دڵنیاییی تەواوەوە وەری دەگرێ چونکە (خوا) وای فەرمووە.

دووەم: ئیمامی (مسلم) لە (عائشة) وە خوا لێی ڕازی بێ گێڕاویەتەوە کە پێغەمبەری خوا صلى الله عليه وسلم فەرموویەتی: (خلقت الملائكة من نور...).
- رواه أحمد في المسند -

وە سەرجەمی دەقەکانی قورئان و سوننەت ئەوە دەگەیەنن کە فریشتەکان جەستەیەکی ماددی بەرهەستیان نیەو، خواردن و خواردنەوەو خەوو زاوزێ و... هتد پشیان نیەو ئارەزووی ئەزەلانەو فرو فێڵی شەیتانانەیان نیەو لە خراپەو هەڵەو هەڵە دوورن (لا يعصون الله ما أمرهم ويفعلون ما يؤمرون) -   -.

وە باڵیان هەن بە ژمارەی جیاواز (جاعل الملائكة أولي أجنحة مثنى وثلاث ورباع ...) فاطر-١- تەنانەت بخاری و مسلم گێڕاویانەتەوە لە عەبد وڵلای کوڕی مەسعوودەوە کە پێغەمبەر صلى الله عليه وسلم جیبریلی دیوە (٦٠٠) شەش سەد باڵی هەبوە.

وە لە دەقەکانی قورئان و سوننەت دەفامرێتەوە کە فریشتەکان دەتوانن بچنە سەر شێوەو بیچمی ئینسانان بە فەرمانی خوا، خوا جل جلالە فەرموویەتی: (واذكر في الكتاب مريم اذ ...انتبذت من أهلها مكانا شرقياً، فاتخذت من دونهم حجاباً فأرسلنا اليها روحنا فتمثل لها بشراً سوياً) مريم -١٦، ١٧-.

سێیەم: پەیوەندییان بە خواوە، بریتیە لە پەیوەندی بەندایەتی ساغ و بێ پەڵەو گەردن کەچی و فەرمانبەری تەواو، خوای مەزن لەو بارەوە فەرموویەتی: (وقالوا اتخذ الرحمن ولدا سبحانه بل عباد مكرمون، لا يسبقونه بالقول وهم بأمره يعملون، يعلم

ما بين أيديهم وما خلفهم ولا يشفعون الا لمن ارتضى وهم من خشيته مشفقون) الانبياء -٢٦ ، ٢٧ ، ٢٨-.

چوارەم: پەیوەندییان بە ئینسان و بوونەوەرەوە، لەسەر بنچینەی بەندایەتی و فەرمانبەرییان بۆ خوا بنیات نراوە، چونکە خوای کاربەجێ هەموو کاروبارەکانی بوونەوەرو زۆر لە کاروباری ژیانی ئینسانی بە فریشتان سپاردووە، هەر کارە بە جۆرێك و کۆمەڵێکیان، ئەمە بە ئاشکرا لە دەقەکانی قورئان و سوننەتدا دەبینرێ، بۆ وێنە خوای مەزن دەربارەی چەند کۆمەڵێکیان فەرموویەتی: (والنازعات غرقا والناشطات نشطا ، والسابحات سبحا ، فالسابقات سبقا ، فالمدبرات أمرا ....) النازعات-١ ، ٢ ، ٣ ، ٤ ، ٥- (... فالمقسمات أمرا) الذاريات -٤-.

هەڵبەتە سەرپەرشتی کردنی کاروباری بوونەوەر و ئینسان لە لایەن فریشتانەوە لەگەڵ ئەوەدا تێك ناگیرێ کە بوونەوەر و ئینسانیش مەحکوومی چەند یاسایەکی رواڵەتی و هەست پێکراویشن چونکە ئەم بوون (وجود)ە جگە لەم دیوە رواڵەتیی و بەرچاوەستی دیوێکی مەعنەوی و نابەر هەستیشی هەیە لە (فلا أقسم بما تبصرون ، وما لا تبصرون) الحاقة -٣٩-.

پێنجەم: ژمارەی فریشتەکانی خوا، بەس خوا دەزانێ، خوا لەو بارەوە فەرموویەتی: - (وما جعلنا أصحاب النار الا ملائكة وما جعلنا عدتهم الا فتنة للذين كفروا ، وما يعلم جنود ربك الا هو....) المدثر-٣١-.

پێغەمبەریش صلى الله عليه وسلم فەرموویەتی: - (أطت السماء وحق لها ان تئط ما فيها موضع أربع أصابع الا وعليه ملك ساجد) فتح الباري شرح البخاري ج٦ ص٣٢٢

بەڵام ئەوانەی کە گەورەو ناودارن و زۆر پەیوەندیدارن بە ئینسانەوە ئەمانەن:

١) جبرائیل یان جبریل کە سەرپەرشتی گەیاندنی وەحی و پەیامی خوایە بە پێغەمبەران (عليهم الصلاة والسلام) خوا جل جلالە فەرموویەتی: (قل من كان عدوا لجبريل فانه نزله على قلبك بأذن الله ..) البقرة -٩٧-.

٢) میکائیل یان میکال کە بەڕێوەبەری رزق و ڕۆزی و بارانە، خوای مەزن لە بارەی ویشەوە فەرموویەتی: (من كان عدوا لله وملائكته ورسله وجبريل وميكال فان الله عدو للكافرين) البقرة -٩٨-.

٣) ئیسرافیل کە فوو کردن بە کەڕەنادا (النفخ في الصور)ی پێ سپێرراوە[1]، کە بە فووی یەکەم هەموو دنیاو بوونەوەر تێك دەچێ و هیچکەسی زیندوو نامێنێ و، بە فووی دووەم ئەو گیاندارانەی کە خوا بیەوێ زیندوو دەبنەوە.

٤) مالیك کە سەرپەرشتی دۆزەخ دەکات، وەك خوا فەرموویەتی: (وقالوا يا مالك ليقض علينا ربك قال انكم ماكثون) الزخرف -٧٧-.

٥) (ملك الموت) کە گیان کێشانی گیانلەبەرانی پێ سپێرراوە، وەك خوا فەرموویەتی: (قل يتوفاكم ملك الموت الذي وكل بكم ..) السجدة -١١- کە لە هەندێك شوێنەواران (آثار)دا هاتبە کە ناوی (عیزرائیل)ە.

---

(١) (ان اسرافيل التقم الصور وحنى جبهته ينتظر متى يؤمر فينفخ) رواه مسلم

شەشەم: بەرهەمی بڕوا بوون بە فریشتەکانی خوا لە ژیانی ئینساندا:

یەك: بڕوا هێنان بەو زاتە پاك و بێگەرد و خێر خوا و نوورانی یانە ئینسان دەخاتە بەر حوکمی ئەو مەدحەی کە خوا دەربارەی بەندە پارێزگارەکانی فەرموویەتی: (ذلك الكتاب لا ريب فيه هدى للمتقين. الذين يؤمنون بالغيب...) البقرة -١، ٢-.

دوو: بەهۆی بڕوا پێ هێنانی فریشتەکانی خوا بەو شێوەیەی کە ئیسلام دەڵێ: ئینسان دەپارێزێ لەوەی کە دووچاری وەهم و گومان و بیری ئەفسانەیی ببێ دەربارەی ئەو زاتە نادیارو کارپێگەرانە.

سێ: ڕاوەستان و مانەوە لەسەر خەت و ڕێبازی خوا، چونکە کەسێك بە قەناعەت و بڕوای تەواوەوە هەست بکات بە چاودێری و بێداری ئەو سەربازانەی خوا، سوور بزانێ کە هەموو قسەو هەڵس و کەوتێکی تۆمار دەکەن و دەیپارێزن و ڕۆژی دوایی شایەدی لەسەر دەدەن، وەك خوا فەرموویەتی: (وان عليكم لحافظين، كراما كاتبين، يعلمون ما تفعلون) الأنفطار-١٠، ١١، ١٢- بەڵێ کەسێك ئاوا بزانێ شەرم لە خوا و چاودێرە بەڕێزو خاوەن حورمەتەکانی دەکات کە پەنهانی یان بە ئاشکرا بێ فەرمانی بکات و خەتی خوار بکات.

چوار: خۆڕاگری و دڵقایمی و پشوو درێژی و دڕێژەدان بە خەبات و ڕەنج دانی نەپساوە لە پێناوی خوادا و بێ هیوا نەبوون و هەست کردن بە پشت ئەستووری و دڵئارامی چونکە بابای ڕێبواری شەکەت و ماندوو ئەگەر هەست بە تەنیایی و بێ کەسی و بێ هاوڕێی بکات زیاتر بڕشت و هێزی لێ دەبڕێ و پەکی دەکەوێ، بەڵام ئەگەر هەست بکات تەنیا نیەو هاوەڵی لە گەڵدان دڵی بەهێزتر دەبێ و هەڵدەبڕێتەوە، جا ئینسانی بڕوادار یش دڵنیایە کە لانی کەم فریشتە پاك و بێگەردەکانی خوای هەر لە گەڵن و دووعای[1] بۆ دەکەن و دڵی بە هێز دەکەن و[2] دەیپارێزن، ئەمەش دەبێتە مایەی دەمەزەرد بوونەوە دەمی کوڵ بووی تیغی ئیرادەی و هەڵڕانەوەی.

کۆتایی ئەم باسەش بەم دووعا و پاڕانەوە بە کوڵ و گەرمەی فریشتە بەڕێزەکانی خوا دێنین بە تایبەتی هەڵگرانی عەرش و بارەگای خوا کە بۆ بڕواداران دەپاڕێنەوەو دەڵێن: (الذين يحملون العرش ومن حوله يسبحون بحمد ربهم ويؤمنون به ويستغفرون للذين آمنوا، ربنا وسعت كل شيء رحمة وعلما فاغفر للذين تابوا واتبعوا سبيلك وقهم عذاب الجحيم. ربنا وأدخلهم جنات عدن التي وعدتهم ومن صلح من آبائهم وأزواجهم وذرياتهم إنك أنت العزيز الحكيم، ومن تق السيئات يومئذ فقد رحمته وذلك هو الفوز العظيم) غافر-٧-٩

---

١) وەك لە کۆتایی ئەم باسەدا دووعای هەڵگرانی عەرشی خوا بۆ بڕواداران دەنوسین

٢) خوا فەرموویەتی: (اذ يوحي ربك الى الملائكة أني معكم فثبتوا الذين آمنوا) الأنفال

٣) خوای بەرزو مەزن فەرموویەتی: (سواء منكم من أسر القول ومن جهر به ومن هو مستخف بالليل وسارب بالنهار له معقبات يحفظونه من أمر الله..) الرعد-

بابەی سێیەم بڕوا بوون بە پێغەمبەرانی خوا (علیهم من الله الصلوات و التسلیمات)

بە کورتی یانی : بڕوا بوون بەرەی کە ئەو پێغەمبەرانەی خوا لە قورئان‌دا ناوی بردوون و گەلێکی دیکەش کە ناویان نەهاتووە و بێجگە لە خوا هیچکەس ژمارەو ناویان نازانێ ، خوا ناردوونی و رەوانەی مرۆڤایەتی کردوون ، تاکو پەیام و بەرنامەی خـــوا بە بەندەکانی رابگەیەنن و ئێیان بگەیەنن کە بۆچی دروست بوون و پێویستە چۆن و بۆچی بژین و رێگاو شێوەو چۆنیەتی بەندایەتی‌یان لێ حالی بکەن .

خوای میهرەبان لەو بارەوە فەرموویەتی : (ولقد أرسلنا رسلا من قبلك منهم من قصصنا علیك ومنهم من لم نقصص علیك ...) غافر-٧٨- .

ئێستاش لە چەند خالێکی کورت‌دا مەسەلەی بڕوا بوون بە پێغەمبەران لە ڕوانگەی ئیسلامەوە روون دەکەینەوە :

یەکەم : ئەو پێغەمبەرانەی کە لە قورئانێ‌دا ناویان هاتوە ئەم (٢٥) زاتـــەن : (ئادەم ، نووح ، ئیدریس ، صالح ، ئیبراهیم ، هوود ، لووط ، یوونـــوس ، ئیسماعیـــل ئیسحاق ، یەعقووب ، یووسف ، ئەیووب ، شوعەیب ، مووسا ، هـاروون ، ئەلیەســـــەع ذولکیفل ، داوود ، زەکریا ، سولەیمان ، ئیلیاس ، یەحیا ، عیسا ، موحەممـــــەد) صەلات و سەلامی خوا لێیان بێ .

هەر یەکێك بڕوای بە پێغەمبەرایەتی یەکێك لەم (٢٥) ە نەبێ کافر دەبێ ، مەگـــەر لەبەر نەزانی و بێ‌ئاگایی عوزری هەبـــێ .

دووەم : لە (مسند) ی ئیمام أحمد دا هاتووە کە ژمارەی سەرجەمـــی پێغەمبەرانی خوا صلی‌الله علیهم وسلم (١٢٤٠٠٠) سەد وبیست و چوار هەزارە ، بەلام بێگومـــان بێجگە لەو بیست و پێنجەی کە قورئان باسی کردوون دروست نیە پلەی پێغەمبەرایە-تی پاڵدەینە لای هیچکەسێ‌ی دیکە مادام خواو پێغەمبەرەکەی هەواڵیان پـــێ نەداویـــن .

سێیەم : پێغەمبەرانی (أولوا العزم) بە پێ‌ی ڕای زۆربەی زانایان ئەم پێنجەن :- (نووح ، ئیبراهیم ، مووسا ، عیسا ، موحەممەد) علیهم من الله أفضل الصلوات واتـــم التسلیمات - کە خوای بەرزو مەزن لەم ئایەتەدا ناوی هێناون (شرع لكم من الدین ما وصی به نوحا والذی أوحینا الیك وما وصینا به ابراهیم وموسی وعیســـی ان اقیموا الدین ولا تتفرقـوا فیه ...) الشوری -١٣- .

مەبەستیش لە (أولوا العزم) یانی خاوەنی عەزم و ئیرادەو توانایێکی گـــەورەو تایبەتـــی .

چوارەم : مەبەست لە نێررانی هەموو پێغەمبەرانی خوا صلی‌الله علیهم وسلم ئـەوە بووە کە خوا پەرستی فێری ئینسانەکان بکەن و بە کردەوە پیشانیان بـــدەن وە بەرنامـــەی خوا لە واقیعی ژیانیان‌دا بچەسپێنن و بەرێوەی بەرن ، وەك خـــوا فەرموویەتی : (وما أرسلنا من قبلك من رسول الا نوحی الیه أنه لا الــه الا أنـــا

فاعبدون) الانبیاء -٢٥-.

وە فەرموویەتی : (ولقد بعثنا في كل أمة رسولا ان اعبدوا الله واجتنبوا الطاغوت)
النحل -٣٦-

پێنجەم: ئەركی سەرشانی ئینسانی بڕوادار یش بەرانبەر بە پێغەمبەرانی خوا صلى الله علیهم وسلم لەم چەند خاڵەدا كورت دەكەینەوە :

أ- بە ڕاست زانین و دڵنیا بوونی تەواو لە قسەو پەیام و بەرنامەی هەموو پێغەمبەران بەبێ جیاوازی خستنە نێوانیانەوە لەم ڕووەوە ، چونكە هەر كەسێك بڕوا بە هەندێكیان بهێنێ و بە هەندێكیان نەهێنێ ئەوە بە دەقی قورئان كافرێكی نەگریسە .(ان الذين يكفرون بالله ورسله ويريدون ان يفرقوا بين الله ورسله ويقولون نؤمن ببعض ونكفر ببعض ويريدون ان يتخذوا بين ذلك سبيلا ، أولئك هم الكافرون حقا . . .) .
النساء -١٥٠ ، ١٥١

ب- وە دەبێ بڕوامان وابێ كە هەركام لەو زاتە بەرزو بەڕێزانە كە خودا ڕەوانەی كرد وە سپاردەی خۆی گەیاند وەو بە چاكترین شێوە پەیامی خواو بانگەوازی خۆی ڕاگەیاندوە ، چونكە خوا فەرموویەتی : (رسلا مبشرين ومنذرين لئلا يكون للناس على الله حجة بعد الرسل وكان الله عزيزا حكيما) النساء -١٦٥-.

ج- وە پێویستە گوێڕایەڵ و فەرمانبەریان بین و لە قسەیان دەرنەچین ، چونكە خوا فەرموویەتی : (وما أرسلنا من رسول الا ليطاع بأذن الله ...) النساء -٨٤-.

د- وە دەبێ بڕوامان وابێ كە ئەو بەڕێزو پایە بەرزانە چاكترین و تەواوترین و ڕاستترین و ڕەوشت بەرزترین ئینسان بوون و ، خوا ئیمتیازو تایبەتمەندی وای پێ بەخشیون كە هیچكەس تۆزی ڕێگاشیان ناشكێنێ ، خوای كاربەجێشمان فەرموویەتی : (ألله الذی اصطفى من الملائكة رسلاً ومن الناس..) الحج -٧٥-.

هـ- وە پێویستە بڕوامان وابێ كە پێغەمبەرانی بەڕێزی خوا عليهم الصلاة والسلام من الله تعالى هەموویان ئینسانی پیاو بوونە ، واتە فریشتە نەبوون و هیچیشیان ئافرەت نەبوون ، خوا فەرموویەتی : (وما أرسلنا قبلك الا رجالا نوحي اليهم فسئلوا أهل الذكر ان كنتم لا تعلمون) الانبیاء -٧-.

و- وە بڕوامان وابێ كە خوا هیچ خەسڵەتێكی جیا لە سروشتی ئینسان پێ نەبەخشیون ، خوای بەرزو مەزن فەرموویەتی : (وما أرسلنا قبلك من المرسلين الا أنهم ليأكلون الطعام ويمشون في الاسواق ..) الفرقان -٢٠-.

ز- وە پێویستە دڵنیا بین كە هیچ كامیان هیچ شتێكیان لە تایبەتمەندییەكانی خوا نەبووە ، لەو بارەوە خوای پەروەردگار فەرموویەتی : (قل لا أملك لنفسي نفعا ولا ضرّا الا ما شاء الله ولو كنت أعلم الغيب لأستكثرت من الخير وما مسّني السوء) .
الاعراف -١٨٨-

ح- وە پێویستە بڕوامان بەوەبێ كە ئەو مەردە هەڵبژاردانەی خودا لەهەر كەم و كووڕی و ناتەواوییەك پارێزراو (معصوم) ن كە ببێتە جێی گومان و دوودڵی لە

دینداریو خوا پەرستییان و ڕاگەیاندنی پەیامو بەرنامەی خوا بە بەندەکانی ، وە ئەو پارێزراوان لە گوناح و هەڵەو پەڵەو پلەو ئیمتیازەی کە پێیان خەڵات کراوە لە خوو و ڕەوشتە بەرزو پەسندەکان حیکمەتەکەی ئەوەیە کە بتوانن وەك پێویست ئەرکی سەر شانیان جێبەجێ بکەن پێغەمبەرایەتی و چاوساغی مرۆڤایەتی بۆ بەرەو بەندایەتی و مسوڵمانەتی و ، نموونەی هەرە بەرزی بڕوای دامەزراوو خوا پەرستی بێ خلتەو پاك و ڕەوشتی چاك و تێرو تەواو بن ، خوای کاربەجێ و بەخشەر لەو بارەوە فەرموویەتی :
(أولئك الذین آتیناهم الکتاب والحکم والنبوة فأن یکفر بها هؤلاء فقد وکلنا بها قوما لیسوا بها بکافرین ، أولئك الذین هدى الله فبهداهم اقتده ..) الانعام ۸۹/۹۰
دل - وە پێویستە بڕوامان وابێ کە خوا هەرکام لەو زاتە بەرزو تەواوانەی بەهرەمەند کردوە لە موعجیزەو بەڵگەیەك کە خەڵك لە ئاکاریدا دەستەوستان و بێچارە بن ، بۆ ئەوەی ڕاستیی دەعوای خۆیانی پێ بسەلمێنن ، وەك خوای پەروەردگار فەرموویەتی :
(لقد أرسلنا رسلنا بالبینات وأنزلنا معهم الکتاب والمیزان لیقوم الناس بالقسط)
الحدید -۲۵-
ی- : وە پێویستە بڕوامان وابێ کە پێغەمبەرانی خوا لە ئەسڵی پێغەمبەرایەتی (النبوة) و بنچینە سەرەکییەکانیدا یەکسانن و جیاوازییان لە نێواندا نییە (لا نفرق بین أحد من رسله ..) البقرة- ۲۸۵- بەڵام وێڕای ئەوەش لە پلەو پایەو نزیکی و ڕێزو حورمەتیان لە لای خوا بەرزو بەرزترو لە پێش و لە پێشتریان هەیە ، وەك خوای دادگەر فەرموویەتی : (تلك الرسل فضلنا بعضهم علی بعض..) البقرة-۲۵۲-.
ئەمە دەربارەی پێغەمبەران - علیهم من الله أفضل الصلوات وأتم التسلیمات بە گشتی ، دەربارەی پێغەمبەری کۆتاییش(محمد) صلی الله علیه وسلم لەسەر ئینسانی بڕوادار پێویستە :
یەك : بڕوامان وابێ کە پێغەمبەرمان (محمد) صلی الله علیه وسلم گەورەترین ئینسان و سەروەری پێغەمبەرانە ، هەندێك لە زانایانیش پێیان وایە (ورفع بعضهم درجات) کە لە ئایەتی : (تلك الرسل فضلنا بعضهم علی بعض منهم من کلم الله ورفع بعضهم درجات..) دایە وایان لێك داوەتەوە کە مەبەست سەروەری مرۆڤایەتی (محمد) ە صلی الله علیه وسلم-[1] سەرەڕای ئەمەش فەرموودەی بێ پێچ و پەنا لەو بارەوە زۆرن ، بڕوانە : (عن أبي هریرة رضي الله تعالی عنه ان رسول الله صلی الله علیه وسلم قال : أنا سید ولد آدم یوم القیامة ، وأول من ینشق عن القبر ، وأول شافع ، وأول مشفع) رواه مسلم.
دوو : پێویستە بڕوامان وابێ کە موحەممەدی کوڕی عەبدوڵا صلی الله علیه وآله وسلم - پێغەمبەرو ڕەوانە کراوی خوایەو چاکترین بەندەی خۆشەویست و هەڵبژاردەیە-

---

1) بڕوانە : تەفسیری (جامع البیان) لابن جریر الطبري ج / ٥ ص/ ٣٧٨ .

ـسی (٢) چاو تروو کانێك هاوبەشی بۆ خوا پەیدا نەکردەوەو بتی نەپەرستوەو هیــچ گوناحێکی گچکەو گەورەی نەکردووە .

سێ : وە بڕوامان دامەزرا و بێ لەسەر ئەوە کە کۆتایی پێغەمبەرانە ، چونکــە ئــەم ڕاستییە لە قورئان و سوننەتدا بە ئاشکرا ڕاگەیەنراوە بۆ وێنە : (ما كان محمد أبـا أحد من رجالكم ولكن رسول الله وخاتم النبيين وكان الله بكل شيء عليما) الاحزاب٤٠ پێغەمبەریش صلی الله علیه وسلم فەرموویەتی : (أنا محمد وأنا أحمد وأنا الماحي الذي يمحي بي الكفر وأنا الحاشر الذي يحشر الناس على عقبي ، وأنا العاقب والعاقب الذي ليس بعده نبي) متفق عليه واللفظ مسلم وە فەرموویەتی : (وأنا خاتـــم النبيين لا نبي بعدي) رواه مسلم .

چوار : پێویستە بڕوامان وابێ کە جگە لەو زاتە بەرزە بۆمان نیە شوێن پێی کەسی دیکە هەڵبگرین و بیکەینە ڕابەرو چاو ساغی بێ لام و جیم و بێ هەڵەو پەلە ، خــواش فەرموویەتی : (لقد كان لكم في رسول الله أسوة حسنة لمن كان يرجوا الله واليوم الآخر وذكر الله كثيرا) الاحزاب -٢١- وە فەرموویەتی : (قل ان كنتم تحبون اللـه فاتبعوني يحببكم الله ويغفر لكم ذنوبكم ..) آل عمران -٣١-

پێنج : وە پێویستە بڕوامان بەوە بێ کە پێغەمبەری پێشەوا و سەروەرمان بۆ تێکڕای ئینسان و جند نێرراوە ، چونکە خوا فەرموویەتی : (وما أرسلناك إلا رحمة للعالمين) الأنبياء -١٠٧- وە فەرموویەتی : (وما أرسلناك إلا كافة للناس ..) السبأ -٢٨-

دەربارەی جند (جن) یش خوا لەو بارەوە فەرموویەتی : (واذ صرفنا اليك نفرا من الجن يستمعون القرآن ، فلما حضروه قالوا أنصتوا فلما قضي ولوا الى قومهم منذرين . قالوا يا قومنا أجيبوا داعي الله وآمنوا به يغفر لكم من ذنوبكم ويجركم من عذاب أليم) الأحقاف -٣٠ ، ٣١-.

شەش : وە پێویستە لە خۆمان و باب و دایك و ماڵ و خێزانمان خۆشترمان بــوێ پێغەمبەر صلی الله علیه وسلم لەو بارەوە فەرموویەتی : (لا يؤمن أحدكم حتى أكون أحب اليه من والده وولده والناس أجمعين) متفق عليه .

حەوت : وە پێویستە بڕوامان بەوە بێ کە خوا - عز وجل - چەندان موعجیزەو بەڵگەی وای پێ بەخشیوون کە لە سەداسەد بەڵگەن لەسەر ڕاستیی و تەواوی خوی و پەیام و بەرنامەکەی ، وە قورئانی بەرزو بەڕێز گەورەترین و درەوشاوەترین موعجیزەو بەڵگەیەتی کە هەموو خەڵکی دنیا بە جند و مرۆڤەوە لە ئاتاریدا دەستەوستان بوون و دەبن و وەك گچکەترین سوورەتی ویشیان پێ نەهاتووە و نایەت . وەك خوای دەستەڵاتـدار فەرموویەتی : (وان كنتم في ريب مما نزلنا على عبدنا فأتوا بسورة من مثله وادعـوا

---

٢) چونکە بەرزترین پلەی خۆشەویستی بریتیە لە خەلیلایەتی (الخلة) پێغەمبەریش صلی الله علیه وسلم فەرموویەتی : (لو كنت متخذا خليلا لاتخذت أبا بكر خليلا ولكنه أخي وصاحبي ، وقد اتخذ الله عز وجل صاحبكم خليلا) رواه مسلم .

شهداءكم من دون الله ان كنتم صادقين . فان لم تفعلوا ولن تفعلوا فاتقوا النار التي اعدّت للكافرين) البقرة -٢٣ ، ٢٤-.

هەشت : وا دەبێ بڕوا بە هەموو ئەو موعجیزەو پاسادر (خوارق العادة) انه بکەین کە لە فەرمودە راست (صحیح) ەکانی پێغەمبەردا هاتوون وەك لەت بوونی مانگ سەلام کردنی بەرد لێی و ، ناڵەی دەرەخت (جذع) بۆ لای و ، هەڵقوڵینی ئاو لە نێوان پەنجەکانی دەستی و ، تێر بوونی خەڵکێکی زۆر بە خواردنێکی کەم و ، شایەدی دانی بەری بڕێندراو لەبەر دەمی و ، سەبەر لەسەر کردنی هەور پێش بوونە پێغەمبەری و هەواڵدانی بە چەندین شتی نادیارو رووداویان بەو شێوەیە کە هەواڵی پێدا وەو وەڵام دەرانەوەی داواو پارانەوەی لە لایەن خواوەو ، پارێزرانی لە گوزران بە دەستی ناحەزانـــی و ... هتد .

نۆ : وە پێویستە بڕوامان بەوە بێ کە خوا سبحانه وتعالی دەرو دەروون (ظاهر وباطن) ی ئەو زاتەی بە شێوەیەك دروست کرد وە کە لەوە چاکترو جوانترو تەواوتر نەبووەو نابێ و بە دەربڕی شاعیری ناودار (حسان بن ثابت) خوا لێی ڕازی بێ فەرموویەتی : لو لم يكن فيه آيات مبيّنــة   كانت بديهة تأتيك بالخبر

ئەگەر هیچ بەڵگەو موعجیزە لەسەر ئیسپاتی پێغەمبەرایەتی ئەو زاتە بەرزو بەڕێزە نەبووایە تەنیا دیتن و چاوپێکەوتنی بەس بوو بۆ سەلماندنی ئەو مەسەلەیە .

وە وەك خوای پەروەردگار لە مەدحی دا فەرموویەتی : (وانـك لعلى خلق عظيم). ن -٤- ئەو پێشەوا گەورەو ڕەند و ڕەوشت بەرزو پەسندە خاوەنی ئاکارو ڕەوشتێك بووە کە بە پێوەر (مقیاس) ی خوای مەزن مەزن (عظيم) ە ؟! چونکە هیچ کەس درۆیەکی لێ نەبیستوە نە پێش پێغەمبەرایەتی و نە لە دوای ئەوەش ، وە ئەگەر شتێکی وای لێ پشکوتبایەوە ، ناحەزە داخ لە دڵەکانی بە هەموو توانایەکیان هەوڵی بڵاوکردنەوەیان دەدا ، وە لە درێژەی ژیانی دا کردەوەو ڕەفتارێکی دزێوو ناقۆلای لێ نە پشکوتوتەوە وە قوسقالێك ترس و دڵە ڕاوکە زەفەری بە دڵی پڕ ئیمان و دامەزراوی نەبرد وە لە ناسکترین و دژوارترین کارەساتدا بۆ وێنە لە کاتی کۆچکردنی لە مەککەوە بۆ مەدینەو لە جەنگی ئوحود و ئەحزاب و حونەین دا ، وە دڵی پڕ بووە لە بەزەیی و بەرۆش و بە تەنگەوە بوون نەك هەر بۆ شوێن کەوتووانی بەڵکو بۆ تێکڕای مرۆڤایەتی ، بەس نیە کە خوای پەروەردگار بە پەیکەری بەزەیی (رحمة) داناوە بو هەموو جیهانیان (وما أرسلناك إلا رحمة للعالمين ..) الأنبياء -١٠٧-

وە لە بەخشندەیی و بەرچاو تێری و کەرەم دا هیچکەس تۆزی ڕێگاشی نەشکاندوە ، وە یەکجار دنیا بە کەمگرو بە قەناعەت بووەو یەکجار سادە پۆش و سادە خۆرو سادەنشین بووە ، وە لەو پەڕی زمان پاراوی و ڕەوانبێژی دا بووەو ، هەتا بڵێی چاوپۆش و دڵگەورەو لێبوردەو میهرەبان بووەو ، مەگەر لەبەر خوا دەنا لە کەس تووڕە نەبووە ، وە زۆر خۆ بە کەمگر بووە لەگەڵ بڕیاداران دا ، خاوەن ئەو پەڕی عیززەت و جوامێری و زەبری گرچوو بڕیش بووە لە مەیدانی جەنگ و بەرەنگاری دا لەگەڵ دوژمن و ناحەزانی ڕێی خوادا .

پایەی چوارەم: بڕوا بوون بە کتێبەکانی خوا

چوارەمین پایەو کۆڵەگەی بنەڕەتی بیروباوەڕی ئیسلامی بریتیە لەوەی کە بڕوامان دامەزراوو نەلەخشاو بێ بەوەی کە خوای زانا و کاربەجێ چەندین کتێبی نارد ووتە خوار بۆ پێغەمبەران(١) ڕەوانە کراوانی خۆی(علیهم من الله أفضل الصلوات وأتم التسلیمات)کە ناوی هەندێکیانی لە قورئانێ‌دا برد وەو ناوی زۆر بەشیانی نەهێناوە.

ئەو کتێبانەش کە لە قورئان‌دا ناویان هاتوە ئەمانەن:

یەکەم: تەورات(التوراة) کە بۆ مووسا علیه الصلاة والسلام نێرراوە، وەك خوای بەخشندەو میهرەبان فەرموویەتی:(انا أنزلنا التوراة فیها هدى ونور..) المائدة-٤٤-.

دووەم: ئینجیل(الانجیل) کە بۆ عیسا(علیه الصلاة والسلام)نێرراوە، وەك خوای خاوەن لوتف و کەرەم فەرموویەتی:(وقفینا علی آثارهم بعیسی ابن مریم مصدقا لما بین یدیه من التوراة وآتیناه الانجیل فیه هدى ونور..) المائدة-٤٦-.

سێیەم: زەبوور(الزبور) کە بۆ داوود(علیه السلام)هاتۆتە خوار وەك خوای بەرزو پاك فەرموویەتی:(وربك أعلم من في السموات ولقد فضّلنا بعض النبیّین علی بعض وآتینا داود زبورا) الاسراء-٥٥-.

چوارەم: صوحوف(الصحف) کە بۆ ئیبراهیم و مووسا(علیهما الصلاة والسلام)هاتوون وەك خوای تاك و بێ وێنە فەرمویەتی:(..ان هذا لفي الصحف الأولی صحف إبراهیم وموسی) الأعلی-١٨، ١٩-.

بەڵام ئەو کتێبانەی دیکە کە بۆ باقی ڕەوانەکراوانی خوا(علیهم الصلاة والسلام) نێرراون ناویان نەهاتوە ئەوەندە هەیە خوای کاربەجێ پێی ڕاگەیاندووین کە هەر پێغەمبەرێکی ڕەوانە کردبێ کتێب و بەرنامەیەکی بۆ ناردوە، وەك دەفەرموێ:(کان الناس أمة واحدة فبعث الله النبیین مبشرین ومنذرین وأنزل معهم الکتاب بالحق لیحکم بین الناس فیما اختلفوا فیه...) البقرة-٢١٣-.

کەواتە پێویستە بڕوا بە هەموو ئەو کتێب و بەرنامانە بێنین کە خوا بۆ پێغەمبەرانی ناردوون بەڵام ناوی نەهێناون، بەڵام دروست نیە هیچ کتێبێك پاڵ بدەینە لای

---

١) لە پێناسە کردنی (نبي) و(رسول) و جیاوازی نێوانیان‌دا دوو ڕای سەرەکی لە نێو زانایان‌دا هەن: یەکەم: (نبي) هەر کەسێکە کە خوا وەحی بۆ ناردوە جا ئەگەر فەرمانی پێ‌کرا بێ بە فەیری خۆی ڕابگەیەنێ ئەوە وێڕای (نبي) بوون (رسول)یشە ئەگەر هەر (نبي)یە، کەواتە هەموو (رسول)ێك (نبي)یشە بەڵام بە پێچەوانەوە نا. دووەم: (رسول) ئەوەیە کە بەرنامەیەکی سەربەخۆی بۆ هاتبێ بەڵام (نبي) هەر ڕاگەیاندن و بەڕێوە بردنی بەرنامەی پێش خۆی پێ‌سپێرراوە وە شایانی باسە کە (پێغەمبەر) لە زمانی کوردی‌دا بۆ هەردووکیان بەکار دێ دەشگونجێ (پێغەمبەر) بۆ (نبي) بێ و (ڕەوانەکراو)یش بۆ (رسول).

خوا جگە لەوانەی کە خوا پاڵی داونە لای خۆی و لە قورئاندا ناوی بردوون.

وە هەڵوێستی ئینسانی مسوڵمان کە لە بیروباوەڕی ئیسلامییانەیەوە هەڵدەقوڵێ دەربارەی کتێبەکانی خوا ئەوەیە کە لەم خاڵانەدا کورتی دەکەینەوە:

١ـ هەموو ئەو کتێبانەی کە خوا بۆ پێغەمبەرانی پایە بەرزی خۆی ناردوونیە خوار هەقی تەواویان تێدا ڕاگەیەنراوە و ڕووناکی و ڕێنمایی تێروتەسەلیان تێدا بووە و بەرنامەو پەیڕەوی هەمە لایەنەی ژیان و گوزەرانی قۆناغە جیا جیاکانی تاك و کۆمەڵ بوون، وەك خوای بەرزو مەزن فەرموویەتی: (.. لكل جعلنا منكم شرعةً ومنهاجاً..) المائدة

٢ـ کاکڵ و جەوهەری ئایین (دین) ی خوا و ئەو کتێب و بەرنامانەی کە پەیتا پەیتا بۆ پێغەمبەرانی بەڕێزی خۆی ناردوونە خوار لە دوو شتاندا کورت هەڵدێ، یەکەم: بەندایەتی کردنی ڕاست بۆ خوا. دووەم: ڕەفتار کردنی چاك لەگەڵ یەکتر، وەك (عبدالقادر) ی گەیلانی ڕەحمەتی خوای لێ بێ فەرموویەتی: (الدين هو صدق مع الحق وخلق مع الخلق)، جا بەندایەتی کردنی ڕاست لە یەکتاپەرستی (توحید) دا کورت دەبێتەوە و ڕەفتار پێکەوە کردنی چاکیش لە (دادگەری ـ عدالة) دا هەر بۆیەش خوای پەرستراو و دادگەر فەرموویەتی: (وما أرسلنا من قبلك من رسول الا نوحي اليه أنه لا اله الا أنا فاعبدون) الانبياء ـ٢٥ـ ئەمە سەبارەت بە یەکتاپەرستی وە دەربارەی مەسەلەی دووەمیش فەرموویەتی: (لقد أرسلنا رسلنا بالبينات وأنزلنا معهم الكتاب والميزان ليقوم الناس بالقسط وأنزلنا الحديد فيه بأس شديد ومنافع للناس...) الحديد ـ٢٥ـ.

٣ـ بەس قورئان بۆ تێکڕای مرۆڤایەتی نێرراوە و ڕووی لە هەموو تیرەو گەلانی سەر زەوییە دەنا کتێبەکانی دیکەی خوا هەر کامێکیان تایبەت بووە بە تیرەو گەل و چاخ و سەردەمێکی دیاری کراوەوە، هەر بۆیەش خوای زانای کاربەجێ ویستی وا بووە کە قورئان لەهەر جۆرە دەستکاری و گۆڕانێك بپارێزێ چونکە ئەگەر وا نەبا بەڵگە (حجة) ی خوا بەسەر خەڵکەوە نەدەما بەڵام کتێبەکانی دیکە لە سۆنگە ئەوەوە کە بەس بۆ کۆمەڵگاو قۆناغێکی تایبەتی نێرراون بە پێویست نەزانراوە وەك قورئان بپارێزرێن خوای بەرزو مەزن دەربارەی پارێزرانی قورئان لە گۆڕین و دەست تێوەردان فەرموویەتی: (انا نحن نزّلنا الذكر وانّا له لحافظون) الحجر ـ٩ـ وە دەربارەی سەرتاسەری و جیهانی بوونی ئەو کتێبە بەهێزو پێزو بەرزو بەڕێزە فەرموویەتی: (ان هو الا ذكر للعالمين لمن شاء منكم ان يستقيم) التكوير ـ٢٧، ٢٨ـ.

٤ـ هەرکام لە کتێبەکانی خوا بۆ ئەوە هاتوون کە ژیان و گوزەرانی ئینسان بە جۆرێك ڕێك بخەن کە لەگەڵ ڕەزامەندیی خوا و سروشتی خۆیان و بوونەوەرو دەوروبەر و ڕەوتی ژیانیاندا بگونجێ و هاوئاهەنگ بێ و، دەرد و نەخۆشی و کێشەو گیروگرفتەکانیان چارەسەر بکات، جا لەبەر ئەوەی هەموو کتێبەکان بێجگە لە قورئان، وەك پێشتر گوترا هەر کامێکیان بۆ هیدایەت دان و ڕێکخستنی ژیانی گەل و کۆمەڵێکی دیاری کراوو

چارەسەری دەرد و گیروگرفتەکانیان هاتوە، دیارە خوای میهرەبان و کاربەجێ بەس بە ئەندازەی پێداویستی ژیان و گوزەران و بەڕێوە چوونی ئەو گەل و کۆمەڵانە ڕێڕوونـــــی و یاساکانی خۆی خستۆتە دوو توێی هەرکام لەو کتێبانەوە، ئەمەش بە ئاشکرا لەســـەر گوزشتەو بەسەرهاتی پێغەمبەران دا دەبینرێ کە لە قورئان دا گێڕراونەوە بـــەلاَم لەبەر ئەوەی قورئان بۆ تێکڕای مرۆڤایەتی و سەر لەبەری تیرەو گەلانی دنیا هەتا ژیان لەسەر زەوی مابێ نێرراوە، ئەوەی تێدا ڕەچاو کراوە کە بتوانێ ژیان و گوزەرانی هەموو مرۆڤایەتی لە گشت قۆناغەکانی دا ڕێك بخات و چارەسەری تەواوی کێشـــەو دەرد و گیروگرفتەکانی بکات، بەڵێ قورئان کۆکەرەوەی هەموو یاسا و ڕێڕوونی یەکانی خوایـــەو جەوهەرو کاکڵی تێکڕای کتێب و بەرنامەکانی پێش خۆی تێدایەو بەسەریشیانـــــەوە چاودێرە بۆ ئەوە ئەو هەق و ڕاستی یەی کە تێیان دا ماوەو ئەو شەڵەو پەڵەو ناهەقی یەی کە تێکەڵیان کراوە لە یەکی جیا بکاتەوە، خوای بە بەزەیی بەخشندە لەو بـــارەوە فەرموویەتی: (وأنزلنا اليك الكتاب بالحق مصدقا لما بين يديه من الكتاب، ومهيمنا عليه فاحكم بينهم بما أنزل الله ولا تتبع أهواءهم عمّا جاءك من الحق لكل جعلنـا منكم شرعةً ومنهاجاً ..) المائدة -٤٨-.

٥- بەڵگەش لەسەر ئەوە کە جگە لە قورئان هەموو کتێبەکانی دیکە کەم و زۆر گـۆڕران و دەستکاری کراون زۆرن بۆ وێنـــە:

یەکەم: چەندین دەقی قورئان لەو بارەوە بۆ وێنـــە:

أ-(من الذين هادوا يحرّفون الكلم من مواضعه ...) النساء-٤٦-.

ب -(ومن الذين قالوا انّا نصارى أخذنا ميثاقهم فنسوا حظاً ممّا ذكروا بـه...) المائدة -١٤-

جـ - (وقالت اليهود عزير ابن الله وقالت النصارى المسيح ابن الله ذلك قولهـم بافواهـهم يضاهئون قول الذين كفروا من قبل قاتلهم الله أنى يؤفكون) التوبة ٣٠

د -(أفتطمعـون ان يؤمنوا لكم وقد كان فريق منهم يسمعـون كلام الله ثم يحرفونـه من بعـد ما عقلوه وهم يعـلمون) البقرة-٧٦-.

دووەم: جگە لە قورئان هیچ کام لە کتێبەکانی خوا نوسخە ئەسڵی یەکەیان نەماوەو بەس تەرجەمەکانیان بە دەست خەڵکەوە ماون.

سێیەم: ئەو کتێبانە چەند شتێکی جۆراو جۆر لە لێکدانەوەو مێژوو و سەرگوزشتەی پێغەمبەران و قوتابی یەکانیان و هەڵهێنجراو (استنباط)ی زانایانیان لەگـــەڵ تاوێتە بووە، کە قسەی خوا لە ئی ئینسان جیا ناکرێتەوە.

چوارەم: هیچ کام لەو کتێبانە سەنەدێکی مێژوویی متمانە پێکراوی نیە، هەتـــا دەگاتەوە سەر ئەو پێغەمبەرەی کە پاڵ دەدرێتە لای، بۆ وێنە ئەو (أسفار)ەی کە بە (العـهد القديم) بە ناوبانگەو بە حیساب (تەورات)ی خوایە بۆ مووسا چەندیـن

سەدە دوای مووسا علیه الصلاة والسلام من الله تعالی نووسراوەتەوە[1]وە ئەو چوار (ئینجیلەی) کە ئێستا بە دەست دیانەکانەوە هەن (متي ، یوحنا ، لوقا ، مرقس) لە نێو نزیکەی (٧٠) ئینجیلدا هەڵبژێرراون[2]! دیارە خواش بەس باسی یەك ئینجیل دەکات کە بۆ عیسای ناردوە صلی الله علیه وسلم.

پێنجەم: بەڵگەیەکی دیکەی زۆر بەهێز لەسەر گۆڕران و دەستکاری کرانی ئەو کتێبانە ئەوەیە کە چەندین تێڕوانین و بیروبۆچوونی پووچ و بێمەعنایان تێ ئاخنراوە دەربارەی خوای بەرزو مەزن و پێغەمبەرانی پایە بەرزی، وەك وێچواند(تشبیه)نی خوا بە ئینسان و لەکەدار کردنی پێغەمبەران بە جۆرێك کە نەك هەر لەگەڵ پلەوپایەی پێغەمبەرایەتی و پارێزراو (معصوم) بوونیان دا ناگونجێ بگرە هەر لە ئاستی مسوڵمان و بڕوادارێکی سادەش ناوەشێتەوە[3].

کەواتـــە:

کورتەی قسان ئەوەیە کە ئێمە پێویستە بڕوامان وابێ تاقە کتێبێکی خوا کە ساغ و بێ خلتەیەو ئەمانەت وشتیەك و پیتێکی نەگۆڕاوەو دەستکاری نەکراوەو ناگۆڕدرێ و دەستکاریشی ناکرێ ڕ پێویستە شوێنی بکەوین و بیکەینە تەرازوو و سەنگی مەحەکی هەڵسەنگاندن و ناسینی کتێبەکانی دیکەش تەنیا و تەنیا قورئانی بەهێزو خاوەن ڕێزە، سەبارەت بە کتێبەکانی دیکەش بڕوامان بە ئەسڵی نێررانیان هەیە، بەڵام بڕوا بە هیچ نێوەڕۆکێکیان ناکەین کە قورئان شایەدی بۆ نادات و لەگەڵی ناگونجێ، دیارە کەسێکیش قورئانی لەبەر دەستدا بێ پێویستی بە هیچ کتێب و سەرچاوەیەکی دیکەی ئاسمانی و زەمینی ناکات بۆ وەرگرتنی نەخشەو بەرنامەی ژیان و گوزەرانی و چارەسەر کردنـــی دەرد و گیرو گرفتەکانی.

---

1) بڕوانە (العقائد الاسلامیة) لندیم الملاح ص٥٧.

2) = (= =) لسید سابق ص١٠٨.

3) = (= =) = = ص١٦٧.

پایەی پێنجەم: بڕوا بوون بەڕۆژی دوایی

بڕوا بوون بە ڕۆژی دوایی بە کورتی یانی بڕوا بوون بە هەموو ئەو شتانەی کە خوا عز وجل و پێغەمبەرەکەی صلی الله علیه وسلم لە قورئان و سوننەتدا هەواڵیان پێ داوە لەوەی کە لە پاش مردن ڕوو دەدات لە گۆڕەشارو ئازارو نیعمەتی گۆڕو زیندوو بوونەوەو کۆکردنەوە (البعث والنشر) و بەشرانەوەی نامەی کردەوان و، لێپرسینەوەو تەرازوو دانران و، حەوزی کەوثەرو، پردی سەرپشتی دۆزەخ و، تکاکردن (شفاعة) و، بەهەشتو دۆزەخ و هەرچی کە خوا بۆ خەڵکی نێو هەر کامێکیان ئامادەی کردوە.

ئێستاش هەر لەوەی بچینە سەر درێژەی چۆنیەتی بڕوا بوون بە ڕۆژی دوایی بە پێویستی دەزانم ئەم چەند تێبینیە بخەینە ڕوو:

١) قورئانی بەهێزو بێز دوای بڕوا بە خوا بوون لە هەموو پایەکانی دیکەی بیروباوەڕ زیاتر گرنگی بە مەسەلەی بڕوا بوون بە ڕۆژی دوایی داوە بۆ وێنە مەگەر چۆن دەنا هەر کاتێك باسی بڕوا بە خوا بوون کرابێ باسی ڕۆژی دواییشی بە دوا داهاتوە، وەك: أ- (من آمن بالله والیوم الآخر وعمل صالحاً فلهم أجرهم عند ربهم..) البقرة ٦٢- ب- (ذلك یوعظ به من كان منكم یؤمن بالله والیوم الآخر..) البقرة-٢٣٢ جـ- (قاتلوا الذین لا یؤمنون بالله والیوم الآخر..) التوبة-٢٩-.

وە مەگەر چۆن دەنا لاپەڕەیەکی قورئان نیە کە باسێکی یان زیاتر دەربارەی ڕۆژی دوایی تێدا نەبێ بە جۆرەها شێواز.

وە ئەو هەموو ناوە زۆرو جۆراو جۆرانەی کە لە قورئاندا بۆ ڕۆژی دوایی دانراون بەڵگەو نیشانەی گرنگیی و گەورەیی ئەو ڕۆژەیە، وەك: (القیامة، الساعة، الآخرة، یوم الدین، یوم الحساب، یوم الفتح، یوم التلاق، یوم الجمع، یوم التغابن، یوم الخلود یوم الخروج، یوم الحسرة، یوم التناد، الأزفة، الطامة، الصاخة، الحاقة، الغاشیة القارعة.. هتد).

٢) ڕەنگە حیکمەت و هۆی ئەو هەموو گرنگیی و بایەخ پێدانەی قورئان بە ڕۆژی دواییش ئەم شتانە بن: أ- کاریگەریی مەزنی بڕوا بوون بەو ڕۆژە لە ژیانی ئینساندا، هەر بۆیەش دەبینین هەموو چاکە کاریەك لە قورئانیدا گێڕراوەتەوە بۆ بڕوا بوون بەو ڕۆژە وە هەموو جۆرو شێوەکانی خراپەکاری و ناڵەباری گێڕراونەوە بۆ بێ بڕوا بوون بەو ڕۆژە بۆ وێنە: (أرأیت الذی یكذب بالدین، فذلك الذی یدع الیتیم..) الماعون-١، ٢) وە (بل یرید الانسان لیفجر أمامه یسأل أیان یوم القیامة..) القیامة-٦- وە (انما یعمر مساجد الله من آمن بالله والیوم الآخر..) التوبة-١٨-. وە (لا یستئذنك الذین یؤمنون بالله والیوم الآخر أن یجاهدوا بأموالهم وأنفسهم..) التوبة-٤٥-. وە (لا تجد قوماً یؤمنون بالله والیوم الآخر یوادون من حاد الله ورسوله..). المجادلة-٢٢-. ب- وە ڕەنگە حیکمەتی زۆر گرنگی پێدران و باسکرانی ڕۆژی دوایی لە قورئاندا ئەوەبێ کە ئینسان بەهۆی ژیان و گوزەران و ڕابواردنەکانی دنیا

گەلێك جار هێزی کێشندەی زەوی و ئارەزووەکان کێشی دەکەن و بێ ئاگای دەکەن لەو حیکمەتە بەرزەی بۆی خولقێنراوە و لەو ئەرك و ئەمانەتە قورسەی کە پێی سپێرراوە بۆیە پێویستە جار لە دوای جار ئەو ڕۆژە مەزن و سەختەو کارەسات و دیمەنە بێ‌سەرەزا و دڵهەژێن و مروف ڕاچڵەکێنەکانی وەبیر بهێنرێنەوەو بخرێنەوە بەرچاوی، خوای بەرز و مەزن لەو بارەوە فەرموویەتی : (یا أیها الذین آمنوا ما لکم اذا قیل لکم انفروا في سبیل الله اثاقلتم الی الارض أرضیتم بالحیاة الدنیا من الآخرة فما متاع الحیاة في الآخرة الا قلیل) التوبة -٣٨-.

٣) لە قورئانیدا مەسەلەی بڕوا بوون بە ڕۆژی دوایی بە زۆری وا خراوەتە روو کە ئەگەر ڕۆژێکی وا نەبێ مانای وایە بوونەوەرو ژیان و ئینسان شتی پووچ و بێ‌حیکمەت و بێ مەعنان، دیارە کاری پووچ و بێ حیکمەتیش لە خوا ناوەشێتەوە، کەواتە بڕوا بوون بە ڕۆژی دوایی پێویستە بۆ ئەوەی ئەم بوون (وجود) ە بە ئینسان و ژیان و بوونەوەرو کائیناتەوە مەعنا و حیکمەتیان تێدا بێ و پووچ و ناماقووڵ دەرنەچن، ئەم ڕاستییەش لە گەلێك جێگای قورئاندا خراوەتە روو بۆ وێنە : أ- (وما خلقنا السماء والارض وما بینهما باطلا، ذلك ظن الذین کفروا فویل للذین کفروا من النار، أم نجعل الذین الذین آمنوا وعملوا الصالحات کالمفسدین في الأرض أم نجعل المتقین کالفجار ..) ص-٢٧- ب- (وما خلقنا السماء والأرض وما بینهما لاعبین) الأنبیاء ١٦- ج- (أفحسبتم انما خلقناکم عبثا وانکم إلینا لا ترجعون؟ فتعالی الله الملك الحق لا اله الا هو رب العرش الکریم) المؤمنون-١١٥-١١٦-

کەواتە :

. بڕوا بوون بە ڕۆژی زیندووبوونەوەو لێپرسینەوەو پاداشت و سزا هەم خواناسی و یەکتاپەرستی ڕاستەقینە داخوازی دەکات و پێویستی دەکات، چونکە خاوەنی هەموو سیفەتێکی بەرزو پەسندە دیارە کار بەجێیی (حکیم) یش یەکێکە لە سیفەتە بەرز و پەسندەکانی، وەهەم پڕ وردەکاری و ڕێك و پێکی بوونەوەرو ژیان و ئینسانیش وەك ئەنجامێکی مسۆگەری مەنتیقییانە بوونی ئەو ڕۆژە بەڵگێش دەکات، وەهەم بڕوا بوون بە قەدرو ڕێزو شەخسیەتی والا و بەرزی ئینسانیش پێویستی دەکات.

ئێستاش لە چەند خاڵێکدا چۆنیەتی بڕوا بوون بە ڕۆژی دوایی لە بیروباوەڕی ئیسلامیدا دەخەینە روو:

یەکەم: گۆڕەشار (فتنة القبر) و پرسیاری دوو فریشتەکان :

دیارە مردن دوایین قۆناغی ژیانی دنیاو یەکەمین هەنگاوی بەرەو ژیانی بەرزەخ و ڕۆژی دوایی چوونە، جا مەسەلەیەك کە لەم یەکەمین هەنگاوەوە بۆ ئینسان دێتە پێشێ و پێویستە بڕوامان پێی هەبێ چونکە چەندین فەرموودەی ڕاست و جێی متمانە لەو بارەوە لە پێغەمبەرەوە صلی الله علیه وسلم گێڕراونەوە، بریتیە لە گۆڕەشارو پرسیاری دوو فریشتەکان، بۆ وێنە : (عن أسماء رضي الله عنها ان رسول الله صلی الله علیه وسلم قال : (ما من شيء لم أکن أریته الا رأیته في مقامي حتی الجنة والنار

فأوحي الي انكم تفتنون في قبوركم مثل او قريبا من فتنة المسيح الدجال، يقال ما علمك بهذا الرجل؟ فأما المؤمن الموقن فيقول: هو محمد رسول الله جاءنا بالبينات والهدى فأجبنا واتبعنا هو محمد ثلاثة، فيقال نم صالحا، قد علمنا ان كنت لموقنا به، وأما المنافق أو المرتاب فيقول لا أدري سمعت الناس يقولون شيئا فقلته.) متفق عليه واللفظ للبخاري.

دووەم: ئازو نیعمەت و ئازارو ئەشکەنجەی گۆڕ:

پاش گۆڕەشارو پرسیاری دوو فریشتەکان پێویستە بڕوامان بەوە بێ کە پێغەمبەری ڕاستگومان هەواڵی پێداوە دەربارەی ئازو نیعمەتو ئازارو ئەشکەنجەی گۆڕ، بگرە ئایەتی ژمارە (٤٥، ٤٦) لە سووڕەتی (غافر) بە ئاشکرا دەلالەت لەسەر ئەو مەسەلەیە دەکات: (فو الله سيئات ما مكروا وحاق بآل فرعون سوء العذاب. النار يعرضون عليها غدوا وعشيا ويوم تقوم الساعة أدخلوا آل فرعون أشد العذاب) المؤمن-٤٥، ٤٦-.

وەك دەبینین خوای زانا دوو جۆرە ئەشکەنجەی دەربارەی فیرعەونیەکان باس کردوە: (وحاق بآل فرعون سوء العذاب: النار يعرضون عليها غدوا وعشيا) المؤمن-٤٦- دووەم: (ويوم تقوم الساعة أدخلوا آل فرعون اشد العذاب).

لە فەرموودەکانی پێشەوەشمان بەس یەکێکیان بە وێنە دێنینەوە: (عن ابن عباس رضي الله عنهما قال مرّ النبي صلى الله عليه وسلم على قبرين فقال: انهما ليعذّبان وما يعذّبان في كبير ثم قال: بلى أمّا أحدهما فكان يسعى بالنميمة وأما الآخر فكان لا يستتر من بوله) متفق عليه. خاوەنی کتێبی (شرح العقيدة الطحاوية)ش دەربارەی ئەم مەسەلەیە چەند دێڕیکی جوانی نووسیون نەقل کردنیان بە پەسند دەزانم، فەرموویەتی: (وقد تواترت الاخبار عن رسول الله صلى الله عليه وسلم في ثبوت عذاب القبر ونعيمه لمن كان لذلك أهلا وسؤال الملكين فيجب اعتقاد ثبوت ذلك والايمان به ولا نتكلم في كيفية، اذ ليس للعقل وقوف على كيفية لكونه لا عهد له به في هذه الدار، والشرع لا يأتي بما تحيله العقول، ولكنه قد يأتي بما تحار فيه العقول، فأن عود الروح الى الجسد ليس على الوجه المعهود في الدنيا بل تعاد اليه الروح اعادة غير الاعادة المألوفة في الدنيا، واعلم أن عذاب القبر هو عذاب البرزخ. فكل من مات وهو مستحق للعذاب ناله نصيبه منه قبر أو لم يقبر، أكلته السباع، او احترق حتى صار رمادا، ونسّف في الهواء أو صلب أو غرق في البحر، وصل الى روحه وبدنه من العذاب ما يصل الى المقبور وما ورد من اجلاسه واختلاف أضلاعه ونحو ذلك، فيجب ان يفهم عن الرسول صلى الله عليه وسلم مراده من غير غلو ولا تقصير، فلا يحمل كلامه ما لا يحتمله ولا يقصّر به عن مراده، وما قصده من الهدى والبيان)(١)

---

١) بڕوانە (شرح العقيدة الطحاوية) ص٤٥١، ٤٥٢.

سێیەم: مەرج و نیشانەکانی هاتنی قیامەت (أشراط الساعة):

وە پێویستە بڕوامان بەوە دامەزراوبێ کە ئەو کاتەی ئەم جیهانەی تێدا تێك دەچێ بێگومان دێ، بەڵام خوا لە هەموو کەس تەنانەت لە پێغەمبەرانی خۆیشی شاردوتەوەو بێجگە لەخۆی هیچکەس نازانێ، وەك دەفەرموێ: (یسألونك عن الساعة أيّان مرساها قل انما علمها عند ربي لا يجليها لوقتها الا هو ثقلت في السموات والارض لا تأتيكم الا بغتة يسألونك كأنك حفي عنها قل انما علمها عند الله ولكن أكثر الناس لا يعلمون) الاعراف-١٨٧-

بەڵام ئەوەندە هەیە هاتنی ئەو کارەساتە مەزن و بێهەزایە چەند مەرج و نیشانەیەکی هەن کەلە پێغەمبەرەوە صلى الله عليه وسلم گێڕراونەوە پێویستە بڕوایان پێ بهێنین ئەو مەرج و نیشانانەش دوو جۆرن، جۆرێکیان گچکە گچکەن کە بە زۆری پەیوەندییان بە تێکچوون و بەرەو خراپە چوونی خەڵکەوە، پەیدا بوونی ئاژاوەو هەرا لە نێوانداو، دوورکەوتنەوەیان لە هیدایەتی خواو ڕێبازی پێغەمبەرانەوە هەیە، بۆ وێنە ئەم فەرمودەیە ژمارەیەکی زۆری لەو نیشانانە تێدان: (عن أبي هريرة رضي الله عنه ان رسول الله صلى الله عليه وسلم قال: لا تقوم الساعة حتى تقتتل فئتان عظيمتان يكون بينهما مقتلة عظيمة دعوتهما واحدة وحتى يبعث دجالون كذابون قريب من ثلاثين كل يزعم انه رسول الله، وحتى يقبض العلم، وتكثر الزلازل، ويتقارب الزمان وتظهر الفتن، ويكثر الهرج: وهو القتل، وحتى يكثر فيكم المال فيفيض، حتى يهم رب المال من يقبل صدقته، وحتى يعرضه، فيقول الذي يعرضه عليه: لا ارب لي به وحتى يتطاول الناس في البنيان، وحتى يمر الرجل بقبر الرجل فيقول: يا ليتني مكانه، وحتى تطلع الشمس من مغربها فاذا طلعت ورآها الناس آمنوا أجمعون فذلك حين لا ينفع نفسا ايمانها لم تكن آمنت من قبل أو كسبت في ايمانها خيرا ...) رواه البخاري.

بەڵام جۆری دووەمی مەرج و نیشانەکانی هاتنی کاتی قیامەت گەورە گەورەن، بۆ وێنە ئەم فەرموودەیەی پێغەمبەر صلى الله عليه وسلم دە (١٠) دانەو لەو نیشانە زلەزلانەی تێدان: عن حذيفة بن اسيد الغفاري رضي الله عنه قال: (اطلع النبي صلى الله عليه وسلم علينا ونحن نتذاكر فقال ما تذاكرون؟ قالوا نذكر الساعة، قال: انها لن تقوم حتى تروا قبلها عشر آيات، فذكر: الدخان، والدجال، والدابة، وطلوع الشمس من مغربها، ونزول عيسى بن مريم صلى الله عليه وسلم، ويأجوج ومأجوج، وثلاثة خسوف: خسف بالمشرق، وخسف بالمغرب، وخسف بجزيرة العرب، وآخر ذلك نار تخرج من اليمن تطرد الناس الى محشرهم) رواه مسلم.

چوارەم: سەرەتای هاتنی ڕۆژی دوایی:

لە ژمارەیەك لە سوورەتەکانی قورئاندا دەردەکەوێ بە تایبەتی سوورەتی (التكوير) و (الانفطار) کە کۆتایی قۆناغی ژیانی دنیاو سەرەتای دەست پێکردنی ڕۆژی دوایی

به گۆڕانكاری‌یه‌كی گشتی‌و هه‌مه لایه‌نه له هه‌موو بوونه‌وه‌ردا دێته دی، ئاسمان شه‌ق ده‌بێ‌و ئه‌ستێره‌كان هه‌ڵده‌وه‌رن‌و خرۆكه‌كان پێكدا ده‌درێن‌و زه‌وی‌و شاخه‌كان ورد و خاش ده‌بن‌و، شاخه‌كان وه‌ك خوری په‌ڕه‌كراو شكنراوه‌یان لی‌دی‌و ده‌ریاكــــان ده‌ته‌قنه‌وه‌و گر ده‌گرن‌و سه‌ر زه‌وی ده‌بێته ده‌شتێكی كاكی به كاكی سپی‌و ته‌خت و لووس به كورتی نه زه‌وی‌و نه بوونه‌وه‌ری پان‌و بۆڕ هیچیان به‌سه‌ر هیچه‌وه نامێنێ‌و ده‌گۆڕێن: (يوم تبدل الارض غير الارض والسموات وبرزوا لله الواحد القهار) ابراهيم-٤٨-.

ئه‌مه‌ش هه‌مووی له دوای فووی یه‌كه‌می (ئیسرافیل) ده‌بێ كه به فه‌رمانی خوا بــه كه‌ره‌نای‌دا ده‌كات (ونفخ في الصور فصعق من في السموات ومن في الارض الا من شاء الله ..) الزمر-٦٨-. وه خوای ده‌سته‌ڵاتدار له‌و باره‌وه فه‌رموویه‌تی: (فــاذا نفخ في الصور نفخة واحدة، وحملت الارض والجبال فدكتا دكة واحدة، فيومئــذ وقعت الواقعة، وانشقت السماء فهي يومئذ واهية) الحاقة-١٣، ١٤، ١٥، ١٦-.

پێنجــــه‌م: زیندووبوونه‌وه (البعث):

وه پێویسته بڕوامان وابێ كه خوای توانا پاشان فه‌رمان به ئیسرافیل ده‌كات كــه فووی دووه‌م به كه‌ره‌نادا بكات، كه ده‌بێته هۆی زیندووبوونه‌وه‌ی مردووان‌و، هاتنــه ده‌ری خه‌ڵك له گۆڕه‌كانیان، خوای به‌رزو مه‌زن له‌و باره‌وه فه‌رموویه‌تی: (ثم نفخ فيــه اخرى فاذا هم قيام ينظرون) الزمر-٦٨-.

ئنجا له‌و كاته‌ش دایه كه ده‌غه‌ڵ‌و بێ بڕوایه‌كان به‌سه‌رسامی‌یه‌وه ده‌پرسن: (مــن بعثنا من مرقدنا؟) بڕوادارانیش به به‌رچاو ڕوونی‌و دڵنیایی‌یه‌وه ده‌ڵێن: (هــذا ما وعد الرحمن وصدق المرسلون) يس-٥٢-.

شه‌شه‌م: كۆكردنــه‌وه (الحشر):

وه ده‌بێ بڕوامان وابێ كه پاش زیندووكرانه‌وه‌و هاتنه‌ده‌ر له گۆڕه‌كان به فه‌رمانــی خوا تێكڕای خه‌ڵكی له شوێنێكی تایبه‌تی‌و ته‌رخان كراودا كۆده‌كرێنه‌وه به مه‌به‌ستــی لێپرسینه‌وه‌و دیاری كردنی سزاو پاداشتی پڕ به پێست.

خوای دادگه‌ر له‌و باره‌وه فه‌رموویه‌تی: (يوم نحشر المتقين الى الرحمن وفــدا ونسوق المجرمين الى جهنم وردا) مريم-٨٥، ٨٦- وه فه‌رموویه‌تی: (يومئذ يصدر الناس اشتاتا ليروا أعمالهم ..) الزلزال-٦- وه فه‌رموویه‌تی: (يوم ينفخ في الصــور فتأتون أفواجا) النبأ-١٨-.

پێغه‌مبه‌ریش صلى الله عليه وسلم له‌و باره‌وه فه‌رمووی زۆرن بۆ وێنه: (عن عائشة رضي الله عنها قالت: سمعت رسول الله صلى الله عليه وسلم يقول: (يحشر الناس يــوم القيامة حفاة عراة غرلا، قلت يا رسول الله ينظر بعضهم الى بعض؟ قال صلى اللــه عليه وسلم: يا عائشة الامر أشد من أن ينظر بعضهم الى بعض) رواه البخاري ومسلم

حه‌وتــه‌م: ڕانوێنران‌و لێپرسینه‌وه (العرض والحساب):

وه پێویسته بڕوامان وابێ كه دوای كۆبوونه‌وه‌ی به‌نده‌كان له‌و شوێنه ته‌رخــان كراوه‌دا، یه‌ك یه‌كی ئینسانه‌كان ڕاده‌نوێنرێن‌و لیسته‌ی كرده‌وه‌كانی خۆیانیــان

دەدرێتە دەست و هەرکەسە نامەی کردەوەکانی خۆی دەخوێنێتەوە ،جا هەر کەسێك بە دەستی ڕاستی لیستەی کردەوەکانی وەربگرێتەوە ئەوە لێپرسینەوەیەکی سووك و سادەی لەگەڵ دەکرێ و ڕزگاری دەبێ ،بەڵام ئەوانەی لە پشتەوەیا بیان بە دەستە چەپیان نامەکانیان وەردەگرنەوە ئەوانە دووچاری سزاو ئەشکەنجە دەبن ،دەقی قورئان و سوننەتیش لەو بارەوە زۆرن بۆ نموونە :

أ-(يومئذ تعرضون لا تخفى منكم خافية) الحاقة-١٨- ب-(وعرضوا على ربك صفا لقد جئتمونا كما خلقناكم أول مرة بل زعمتم ان لن نجعل لكم موعدا) الكهف٤٨ ج-(فأما من أوتي كتابه بيمينه فسوف يحاسب حسابا يسيرا ، وينقلب الى اهله مسرورا ، واما من اوتي كتابه وراء ظهره فسوف يدعوا ثبورا ويصلى سعيراً) .
الانشقاق-٧ ،٨ ،٩ ،١٠ ،١١ ،١٢

پێغەمبەریش صلى الله عليه وسلم فەرموویەتی : (لا تزول قدما عبد حتى يسأل عن عمره فيم أفناه؟ وعن علمه فيم فعل فيه؟ وعن ماله من أين اكتسبه وفيم أنفقه؟ وعن جسمه فيم أبلاه؟) أخرجه الترمذي وقال حسن صحيح .

وە لە چەند فەرموودەی ڕاست (صحيح) دا هاتوە کە کۆمەڵێك لە ئوممەتی (محمد) صلى الله عليه وسلم خوای پەروەردگار بەبێ لێپرسینەوە دەیانباتە بەهەشتی ،بۆ وێنە : (عن أبي هريرة رضي الله عنه ان النبي صلى الله عليه وسلم قال : (يدخل من أمتي الجنة سبعون ألفا بغير حساب) رواه مسلم .

هەشتەم: دانرانی تەرازوو و کێشرانی کردەوان و دیاری کردنی سزاو پاداشت :
وە پێویستە بڕوامان وابێ کە پاش ڕانوێنران و لێپرسینەوە ئنجا تەرازووی دادگەری خوا دادەنرێ و کردەوەی بەندەکانی پێ دەکێشرێن ،جا هەرچی چاکەکانی زیاتر و تا تەرازووی چاکانی قورستر بێ ئەوە بەهەشتییە و ،ئەوانەش کە خراپەیان زیاتر بێ و بێ تەرازووی خراپانیان قورستر بێ بەرەو دۆزەخ پاڵەستو دەدرێن ،دەقی قورئان و سوننەتیش لەو بارەوە زۆرن بۆ نموونە :

أ-(ونضع الموازين القسط ليوم القيامة فلا تظلم نفس شيئا وان كان مثقال حبة من خردل أتينا بها حاسبين) الانبياء-٤٧- ب-(فأما من ثقلت موازينه فهو في عيشة راضية ، وأما من خفت موازينه فأمه هاوية ، وما أدراك ماهية نار حامية) القارعة- -

(ابن القيم) لە (القصيدة النونية) دا لەو بارەوە فەرموویەتی :

أنما تصدق ان أعمال العباد تحط يوم العرض في الميزان
وكذلك تثقل تارة وتخف أخرى ذاك في القرآن ذو تبيان
وله لسان كفتان تقيمه والكفتان اليه ناظرتان
ما ذاك أمرا معنويا بل هو المحسوس حقا عند ذي الايمان

ئنجا سەرەڕای نووسرانی کردەوان لەلایەن فریشتە بەرێزەکانی خواوە لە لیستەی تایبەتی دا بۆ هەر کەسێك و ،هەڵسەنگیرانی کردەوەکان بە تەرازووی ورد و دادگەرا-

ئەی خوا ئەندامەکانی جەستەی هەر کەسێکیش (دەست و لاق و پێست و..... هتد) شایەدی ی لەسەر دەدەن بۆ ئەوەی هیچ برو بیانووی بە دەستەوە نەمێنن، خوای دادگەر لەو بارەوە دەفەرموویەتی: (ویوم یحشر اعداء الله الی النار فهم یوزعون حتی اذا ما جاؤها شهد علیهم سمعهم وأبصارهم وجلودهم بما کانوا یعملون ، وقالوا لجلودهم لما شهدتم علینا ؟ قالوا أنطقنا الله الذی أنطق کل شیء..). فصلت-١٩، ٢٠، ٢١-

بەڵکو تەنانەت ئەو پارچە زەوییانەش کە ئەو خراپەو تاوانانەیان لەسەر کراون لەو ڕۆژەدا دەنگ و باسی خۆیان ڕادەگەیەنن و شایەدی ی خۆیان دەدەن: (عن أبی هریرة رضی الله عنه قال: قرأ رسول الله صلی الله علیه وسلم (یومئذ تحدث أخبارها) فقال: أتدرون ما أخبارها؟ قالوا: الله ورسوله أعلم، قال ما أخبارها ان تشهد علی کل عبد أو أمة بما عمل علی ظهرها. أن تقول: عمل کذا وکذا یوم کذا کذا قال: فهذه أخبارها) رواه الترمذی وقال حسن غریب.

نۆیەم: ڕەت بوون یان نەبوون بەسەر پرد (صراط)ی سەرپشتی دۆزەخ دا:

وە پێویستە بڕوا شمان بەوەبێ کە دوای تەواو بوونی لێپرسینەوەو هەڵسەنگێنرانی کردەوان و دیاری کردنی سزا یان پاداشت بۆ یەکیەکی بەندەکان ئنجا هەموویان بەبێ جیاوازی هەڵاواردن فەرمانیان پێ دەکرێ کە بەسەر ئەو پردەدا بڕۆن کە بەسەر پشتی دۆزەخ دا ڕادەهێڵرێ، ئنجا هەر کەسە بە ئەندازەی دامەزراوی بڕوا و تەواوی کردەوەو ڕەفتارەکانی بە خێرایی بەسەر ئەو پردەدا ڕەت دەبێ[1]، ئەوانەش کە بێ بڕوا بوون، یان خراپەکارو تاوانبارن بەو قوڵا پانەوە دەبن کە بەو پردەوەن وە هەڵدەخلیسکێن و بەرەو قووڵایی دۆزەخ سەرەو ژێر دەبنەوە[2]، خوای میهرەبان و دادگەر لەو بارەوە فەرموویەتی: (وان منکم الا واردها کان علی ربک حتما مقضیا ثم ننجی الذین اتقوا ونذر الظالمین فیها جثیا) مریم -٧١، ٧٢-.

بەڵام ئەو موسوڵمان و بڕوادارانەی کە خراپەو تاوانەکانیان هێندە نەبوون بیانخاتە دووچاری دۆزەخ بن و چڵك و چەپەڵیشیان پێوەماوە، ئەوە لە شوێنێك لە نێوان دۆزەخ و بەهەشت ڕادەگیرێن هەتا پاك دەبنەوەو تۆڵەو هەقی یەکتریان لێ وەردەگیرێتەوە ئنجا ئیزن دەدرێن بۆ چوونە بەهەشت پێغەمبەر صلی الله علیه وسلم لەوبارەوە فەرموویەتی:-

(یخلص المؤمنون من النار، فیحبسون علی قنطرة بین الجنة والنار فیقتص بعضهم من بعض مظالم کانت بینهم فی الدنیا، حتی اذا هذبوا ونقوا أذن لهم فی دخول الجنة فوالذی نفس محمد بیده لأحدهم أهدی بمنزلة فی الجنة منه بمنزلة کان فی الدنیا) رواه البخاری.

دەیەم: حەوزی پێغەمبەر صلی الله علیه وسلم:

وە پێویستە بڕوامان بەوەبێ کە دوای ڕەت بوونی بڕوادار بەسەر پردی ناوبراودا و ڕزگار بوونیان لە خزمەت پێغەمبەر صلی الله علیه وسلم دەچنە سەر ئەو حەوزەی کە بە پێغەمبەرو ئوممەتەکەی خەلات کراوەو لێی تێر ئاو دەبن و هەر کەسێکیش لێی بخواتەوە

قەت تینووی نابێتەوە، پێغەمبەر صلى الله عليه وسلم دەربارەی ئەو حەوزە فەرمایشتی زۆری هەن بۆ نموونە : (عن عبد الله بن عمرو رضي الله عنهما أنه قال : قال النبي صلى الله عليه وسلم : (حوضي مسيرة شهر، ماؤه أبيض من اللبن، وريحه أطيب من المسك، وكيزانه كنجوم السماء، من شرب منها فلا يظمأ أبدا) رواه البخاري ومسلم.

وە وەك لە هەندێك فەرموودەی ڕاست (صحيح) دا هاتوە هەموو پێغەمبەرێك حەوزێكی تایبەتی هەیە بەلاّم حەوزی پێغەمبەرمان صلى الله عليه وسلم لە هەموویان گەورەترو شیرینترو بە لەززەتترەو لە هەمووشیان قەڵەباڵغتر دەبێ[3].

یازدەیەم : وە لە کۆتاییدا پێویستە بڕوامان بەوە بێ کە بەهەشت و دۆزەخ دوو دروستکراوی خوان بۆ پاداشت وەرگرتنەوەو سزادانی ئامادە کراوون و، ئێستا هەن و، هەمیشەیی و نەبڕاوەن، دەقی قورئان و سوننەتیش دەربارەی بەهەشت و دۆزەخ هێندە زۆرن بە پێویستی نازانم هیچ بە نموونە بهێنمەوە، بەلاّم ئەم فەرموودەیەی پێغەمبەر صلى الله عليه وسلم دەکەمە (مسك الختام)ی ئەم باسە : (اذا صار أهل الجنة الى الجنة وأهل النار الى النار، جيء بالموت حتى يجعل بين الجنة والنار، ثم يذبح ثم ينادي مناد : يا أهل الجنة : لا موت، يا أهل النار : لا موت، فيزداد أهل الجنة فرحا الى فرحهم ويزداد أهل النار حزنا الى حزنهم) رواه البخاري.

---

(1) بڕوانە (شرح العقيدة الطحاوية) ص ٤٧٠ و (شرح العقيدة الواسطية) لخليل محمد هراس ص ١٢٦.

(2) بڕوانە (صحيح البخاري) و (صحيح المسلم).

(3) = (شرح العقيدة الطحاوية) ص ١٥١، وە (شرح البيجوري على الجوهرة) ص ٢٢٣.

پایەی شەشەم: بڕوا بوون بە قەزاو قەدەری خوا

شەشەمین پایەو بنچینەی بیروباوەڕی ئیسلامی کە هەر کەسێك بڕوای پێی نەبێ لە ئایینی خوا دەچێتە دەرو بەبێ بڕوا لە قەڵەم دەدرێ بریتیە لە بڕوا بوون بە قەزاو قەدەر.

ئێستاش با لە چەند خاڵێکدا چۆنیەتی بڕوا بوون بە قەزاو قەدەر روون بکەینەوە:

یەکەم پێناسەی قەزاو قەدەر (القضاء والقدر):

زانایان لە پێناسە کردنی قەزاو قەدەردا ئەم سێ ڕایەیان هەن:

أ-(قدر) بریتیە لە زانیاری خوا دەربارەی دروستکراوەکان هەر لە ئەزەلەوە، بەڵام (قضاء) بریتیە لە دروستکردنی دروستکراوەکان بە پێی زانیاری ئەزەلیی خوا.

ب-(قضاء) زانیاری بێ سەرەتای خوایەو، (قدر) یش دروستکردنی دروستکراوەکانە.

ج- قەزاو قەدەر هەر دووکیان بەو نەخشەو بەرنامەو یاساو دەستوورە رێك و پێکانە دەگوترێ کە خوا بۆ ئەم بوون (وجود)ەی داناون.

کەواتە: پوختەی قسان ئەوەیە کە قەزاو قەدەر دوو وشەن بەکار دەهێنرێن بۆ تەعبیر لێدانەوەی ئەو نەخشەو بەرنامەیەی کە خوا لە ئەزەلەوە بۆ دروستکراوانی خۆی رەچاوی کردوە، وە بۆ عەینی دروست بوون و پەیدا بوونی ئەو شتانە بە گوێرەی ئەو نەخشەو بەرنامە خواییە.

دیارە دەقیش لە قورئان و سوننەت لەم بارەوە زۆرن، بۆ وێنە:

أ-(إنا كل شيء خلقناه بقدر) القمر-٤٩- ب-(الله يعلم ما تحمل أنثى وما تغيض الارحام وما تزداد وكل شيء عنده بمقدار) الرعد-٨- ج-(ثم استوى الى السماء وهي دخان فقال لها وللأرض ائتيا طوعاً أو كرهاً قالتا أتينا طائعين. فقضاهن سبع سموات في يومين ...) فصلت-١١، ١٢-

دووەم: بڕوا بوون بە قەزاو قەدەر چۆنە؟!

دەتوانین بڵێین بڕوا بوون بە قەزاو قەدەر لەم چوار خاڵەدا کورت دەبێتەوە:

أ- بڕوا بوون بە زانیاری بێ سەرەتای خوا، دەربارەی هەموو شتێك، لە نێو ئەو شتانەدا کردەوەی ئینسانەکان.

ب- نووسین و تۆمار کردنی ئەو زانیارییە لە لایەن خوای بەدیهێنەرەوە لە (لوح المحفوظ)دا.

ج- بڕوا بوون بە ویستی بێ لەمپەرو دەسەڵاتی سەرتاسەری خوا، کە دەورەی هەموو شتێکیان داوە.

د- دروستکرانی هەموو شتێك لەلایەن خواوە، کە کردەوەی ئینسانەکان بەشێکن لەو شتانە. خواش لەو بارەوە فەرموویەتی: (الله خالق كل شيء وهو على كل شيء وكيل) الزمر-٦٢- وە فەرموویەتی: (والله خلقكم وما تعملون) الصافات-

سـێـیەم: مەبەست لە (بالقدر خیره وشرّه) چی یە؟!

لە وەڵامدا دەڵێین: کە قەزاو قەدەری خوا لە ڕووی بڕوا پێ بوونەوە دەکرێتـــە دوو بەشەوە (خێر) و (شر) ئەوە بەس سەبارەت بە خەڵك و دروستکراوەکانە، ئەگەر نا لەو ڕووەوە کە پاڵ دەدرێتە لای خوا هەموو چاکەیەو خراپە پاڵ نادرێتە لای خوا، چونکە زانیاری و ویست و دەسەڵاتی خواو هەموو سیفەتە بەرزو پەسندەکانی دیکەشی هـەر خێرو چاکەن لە خێرو چاکەش بەو لاوە لێیان پەیدا نابێ، کەواتە ئەوەی کە بە خراپەو شەر دێتە بەرچاوی بەندەکان لەزاتی خۆیدا وانیە، بەڵام کورت بینی و تەسك بینـی ئینسان وای لێك دەداتەوە، بۆ وێنە، نەخۆشی، جەنگ، گیران، دەربەدەری، هەژاری، شەیتان.. هتد هەرکام لەمانە چەندین حیکمەتیان تێدان و گەشە کردن و بە پێـز بوونی ژیانی مرۆڤ لەسەر زەوی داخوازیان دەکات(1).

چوارەم: بیانوو گرتن بە قەزاو قەدەر پیشەی کافرو لارێ بووانە:

بەڵێ بە درێژایی مێژوو بێ بڕواو هاوبەش پەرست و تاوانباران بۆ پێینە (تبریـــر) کردنی خراپەو تاوانەکانیان پەنایان بردۆتە بەر بیانوو گرتن بەوە کە خوا ویستـــی لەسەر ئەوە بووە کە ئەو ڕەفتارانە بکەن و ئەگەر خوا ویستبای نەی دەهێشت!

بەڵام خوای زاناو دادگەر وەڵامێکی ددان شکێن و پڕ بە پێستی ئەو جۆرە کەسانەی داوەتەوە لە چەند جێگایەکی قورئاندا، بۆ وێنە:

(سيقول الذين أشركوا لو شاء الله ما اشركنا ولا آباؤنا ولا حرمنا من شـيء كذلك كذّب الذين من قبلهم حتى ذاقوا بأسنا قل هل عندكم من علم فتخرجوه لنا ان تتبعون الا الظن وان أنتم الا تخرصون، قل فلله الحجة البالغة فلو شاء لهداكم أجمعين) الأنعام-148، 149-.

لێرەدا دەبینین خوای زاناو کاربەجێ دوای ئەوەی قسەی بێ بنچینەی بـــت پەرستەکان باس دەکات کە دەڵێن، ئەگەر خوا ویستبای ئێمەو باب و باپیرانیشمـــان هاوبەشمان پەیدا نەدەکرد و هیچیشمان قەدەغە نەدەکرد، ئەم دوو بەڵگە بەهێـــزو بیانوبڕە دەخاتە ڕوو بۆ بەربەچ دانەوەی قسەکەیان و هەڵوەشاندنەوەی ئەو حوکمـە پووچەی، کە لە سەری هەڵدەچن کە بریتیە لەوەی: ئەوان خەتابارنین چونکە خوا پێیان دەکات، یان خوا لەوکارو ڕەفتارەی ئەوان ڕازی یە دەنا ڕێگای لێ دەگرتن.-

بەڵگەی یەکەم: (كذلك كذب الذين من قبلهم حتى ذاقوا بأسنا) واتە: ئەوانەی پێش ئەمانیش ئاوا بڕوایان نەهێناو پێغەمبەرانیان بە ناڕاست زانی هەتا سـزای توندی ئێمەیان چێشت.

ئەم بەڵگەیـــەش ئاوایـــە:

---

(1) لە کتێبی (پوختەیەك دەربارەی ئیسلام) دا لە تەفسیری (الرحمن الرحیم) دا ئەو باسە تۆژراوەتەوە.

پایەی پێنجەم: بڕوا بوون بەڕۆژی دوایی

بڕوا بوون بە ڕۆژی دوایی بە کورتی یانی بڕوا بوون بە هەموو ئەو شتانەی کە خوا عز وجل و پێغەمبەرەکەی صلی الله علیه وسلم لە قورئان و سوننەتدا هەواڵیان پێ-داوە لەوەی کە لە پاش مردن ڕوو دەدات لە گۆڕەشارو ئازارو نیعمەتی گۆڕو زیندوو بوونەوەو کۆکردنەوە (البعث والنشر) و بەشرانەوەی نامەی کردەوان و، لێپرسینەوەو تەرازوو دانران و، حەوزی کەوثەرو، پردی سەرپشتی دۆزەخ و، تکاکردن (شفاعة) و، بەهەشتو دۆزەخ و هەرچی کە خوا بۆ خەڵکی نێو هەر کامێکیان ئامادەی کردوە.

ئێستاش بەر لەوەی بچینە سەر درێژەی چۆنیەتی بڕوا بوون بە ڕۆژی دوایی بە پێویستی دەزانم ئەم چەند تێبینیە بخەینە ڕوو:

١) قورئانی بەهێزو بێز دوای بڕوا بە خوا بوون لە هەموو پایەکانی دیکەی بیروباوەڕ زیاتر گرنگی بە مەسەلەی بڕوا بوون بە ڕۆژی دوایی داوە بۆ وێنە مەگەر چۆن دەنا هەر کاتێك باسی بڕوا بە خوا بوون کرابێ باسی ڕۆژی دواییشی بە دوا داهاتوە، وەك: أ- (من آمن بالله واليوم الآخر وعمل صالحاً فلهم أجرهم عند ربهم..) البقرة ٦٢- ب- (ذلك يوعظ به من كان منكم يؤمن بالله واليوم الآخر..) البقرة-٢٣٢ جـ- (قاتلوا الذين لا يؤمنون بالله واليوم الآخر..) التوبة-٢٩-.

وە مەگەر چۆن دەنا لاپەرەیەکی قورئان نیە کە باسێکی یان زیاتر دەربارەی ڕۆژی دوایی تێدا نەبێ بە جۆرەها شێواز.

وە ئەو هەموو ناوە زۆرو جۆرا و جۆرانەی کە لە قورئاندا بۆ ڕۆژی دوایی دانراون بەڵگەو نیشانەی گرنگی و گەورەیی ئەو ڕۆژەیە، وەك: (القيامة، الساعة، الآخرة، يوم الدين، يوم الحساب، يوم الفتح، يوم التلاق، يوم الجمع، يوم التغابن، يوم الخلود يوم الخروج، يوم الحسرة، يوم التناد، الأزفة، الطامة، الصاخة، الحاقة، الغاشية القارعة.. هتد).

٢) ڕەنگە حیکمەت و هۆی ئەو هەموو گرنگی و بایەخ پێدانەی قورئان بە ڕۆژی دواییش ئەم شتانە بن: أ- کاریگەری مەزنی بڕوا بوون بەو ڕۆژە لە ژیانی ئینساندا، هەر بۆیەش دەبینین هەموو چاکە کاریەك لە قورئانیدا گێڕراوەتەوە بۆ بڕوا بوون بەو ڕۆژە وە هەموو جۆرو شێوەکانی خراپەکاری و ناڵەباری گێڕراونەوە بۆ بێ بڕوا بوون بەو ڕۆژە بۆ وێنە: (أرأيت الذي يكذب بالدين، فذلك الذي يدع اليتيم..) الماعون-١، ٢) وە (بل يريد الانسان ليفجر أمامه يسأل أيان يوم القيامة..) القيامة-٦- وە (انما يعمر مساجد الله من آمن بالله واليوم الآخر..) التوبة-١٨-. وە (لا يستئذنك الذين يؤمنون بالله واليوم الآخر أن يجاهدوا بأموالهم وأنفسهم..) التوبة-٤٥-. وە (لا تجد قوما يؤمنون بالله واليوم الآخر يوادون من حاد الله ورسوله..). المجادلة-٢٢-. ب- وە ڕەنگە حیکمەتی زۆر گرنگی پێدران و باسکرانی ڕۆژی دوایی لە قورئاندا ئەوەبێ کە ئینسان بەهۆی ژیان و گوزەران و ڕابواردنەکانی دنیا

چونکه ئێوه چیتان بوێ خواش هەر ئەوەی بۆتان دەوێ و، مەیلی وە دەست هێنسان (کسب) ی چیتان هەبێ خواش هەر ئەوەتان بۆ دەهێنێتە دی (فمن شاء فلیؤمن ومن شاء فلیکفر) الکهف-٢٩ (وما تشاؤن إلاّ أن یشاء الله ربّ العالمین) التکویر-٢٩

پاشان خوای زاناو دادگەر لە کۆتایی ئەم دوو بەڵگە بەهێزەدا دەفەرموێ:

(قل فلله الحجة البالغة فلو شاء لهداکم أجمعین) واتە: پێیان بڵێ: خوا بەڵگەی تەواوی لەسەر ئێوە هەیە، چونکە ئەگەر ویستبای بە تۆبزی ڕێگای چاکتان پێ بگری هەمووتانی دەخستە سەر ڕێگای ڕاست.

واتە: ئێوە کە گومانتان وایە خوا تۆبزی لە ئێوە کردوەو بە زۆرە ملێ دووچاری کوفرو خراپەی کردوون، بە هەڵەدا چوون، چونکە ئەگەر خوا ویستبای ئینسان بە ویستی ئازادی خۆی نەژیەت و وەك دروستکراوەکانی دیکە بە تۆبزی ملی پێ کەچ بکات بەو شێوەیەی کە پێی خۆشەو جێگای ڕەزامەندییەتی، ئەوە لە جیاتی ئەوەی تۆبزیتان لێ بکات بەرەو کوفرو خراپە، تۆبزی لی دەکردن بۆ گرتنی ڕێگای ڕاست، چونکە خوا بڕواداری و چاکەکاری و سوپاسگوزاری خۆش دەوێ و، ڕقی لە بێبڕوایی و خراپەو بێ وەفاییە (ان تکفروا فأن الله غني عنکم ولا یرضی لعباده الکفر، وان تشکروا یرضه لکم) الزمر-٧-٠

دیارە کەسێکیش دەستەڵات و توانای بەسەر کەسێکدا هەبێ و بیەوێ بە زۆرە ملێ ڕێگای پێ بگرێتە بەر و بیخاتە ژێر رکێفی خۆیەوە ئەولا بە تاوی دەدات کە حەزی لێ دەکات و لێی ڕازییە نەك بەرەو لایەك کە ڕقی لێیەتی و پێی ناخۆشە!!

لە کۆتاییدا دەڵێم:

ئەوانەی بەهانە بە قەزاو قەدەری خوا دەگرن لەسەر تاوان و سەرپێچییەکانیان لە دوو حاڵ بەدەر نیین: یان بڕوادارو خواناسن، یان بێبڕواو دڵ مەلاسن، جا ئەگەر بڕوادار بن بەهانە گرتنیان بە قەزاو قەدەری خوا- کە ئەنجامەکەی یان بە ستەمکار حسێب کردنی خوایە، یان ڕازی بوونی خوا لە کوفرو خراپە- هیچ مەعنای نیەو بڕوا هێنانەکەیان لێ هەڵدەوەشێنێتەوە، چونکە وەك پێشتر باسمان کرد پایەی بڕوادار دەبێ قەناعەتی لە سەداسەدی هەبێ و دانیشی پێدا بێنێ و بە ڕەفتاریش بیسەڵمێنێ کە خوا خاوەنی هەموو ناوو سیفەتێکی بەرزو پەسندەو لە هەموو لەکەو ناتەواوییەك بە دوورە، جا دیارە ستەم (ظلم) یش خراپترین و گەورەترین تاوانەو ناشیرنترین لەکەو پەڵەیە، هەر بۆیەش لە چەندین جێگای قورئاندا تۆمەتی ئەو لەکە دزێوە لە خوای دادگەر ڕەوێنراوەتەوە بۆ وێنە (ولا یظلم ربك أحدا) وە (وما ربك بظلّام للعبید).

وە ئەگەر بێبڕواش بن ئەوە هەرچی لەو بارەوە بیڵێن زیاد و بێجێ و ناماقووڵییە. چونکە تۆ بڕوات بە کەسێك نەبێ هەوجار بڕوات بە نەخشەو بڕیارەکانیشی نیە.

کەواتـــە :

قەزاو قەدەری خوا کرد نە بەهانەو قەلغانی بێبڕوایی و خراپەکاری، کە عادەتـــی بێبڕواو لا ڕێیان بووە، بە درێژایی مێژوو، شتێکی بێجێ و بێبنچینەیەو بەلگـــەی کەودەنی و نەفامیی خاوەنەکەیەتـــی.

پێنجـــەم : قەزاو قەدەر زۆر پەنهان و وردەو زۆر ئاسە لێبڕدنی پەسند نیە : بەڵـــێ ئینسان بۆیە دروست نەکراوە کە هەموو شتێك بزانێ بۆیە ئەو توانایەشی پێنەدراوە بەلکو ئینسان بۆ تاقیکرانەوەو جێنشینایەتی کردن لەسەر زەوی دروست کراوەو هەموو ئەو پێداویستییانەش کە پێویستنی بۆ ئەنجام دانی ئەم کارە بۆی داپێن کراون، بەلام زیاتر نا، بۆ مەسەلەی قەزاو قەدەرێش هەر ئەوەندە لەسەر ئینسانی بڕوادار پێویستـــە کە بڕوای وابێ خوای بەدیهێنەر لە ئەزەلەوە هەموو شتێکی زانیوەو نەخشەو بەرنامەی بۆ پەیا بوون و بەڕێوە چوون و لە نێو چوونی هەموو دروستکراوەکان داناوە، (واللـــه بکل شيء عليم) التغابن-١١- بەبێ ویستی خوا هیچ شتێك نابێ و(فعال لمـــا يريد) ، خوا توانای بەسەر هەموو شتێکدا دەشکێ (ان الله على كل شيء قدير) و بەدیهێنەری هەموو شتێکە (الله خالق كل شيء) الرعد- -

ئەمە لە لایەکەوە لە لایەکی دیکەشەوە پێویستە دڵنیاو بڕوا نەلەخشاو بێ کە خـــوا خاوەنی ئەو پەڕی دادگەری و کاربەجێ پێیەو هێندەی سەری دەرزییەك ستەم لەکەس ناکات، وە ئینسانیش مادام خوا بۆ هەلگرتنی سپاردە (أمانة)ی تایبەتی خـــۆی خولقاندوویەتی و تاقی دەکاتەوەو ئەرکی جێگرایەتی لە بوونەوەردا پێخەلات کردوە، دیارە هەموو ئەو شتانەی کە بۆ جێبەجێ کردنی ئەم کارە گرنگانە پێویستنی پـــێی بەخشیون، وەك : زانیاری، توانا، ویست، ئازادی ... هتد .

بەلام لەمە بەولاوە، کە ئایا ویستی بێ سنووری بێ وێنەی خوا لەگەڵ ویستی سنوور-دارو گچکەی ئینسان پەیوەندییان پێکەوە چۆنەو؟ ، مادام خوا بەدیهێنەری هەموو شتێك بێ کە کردەوەی ئینسانەکان بەشێکن لەو شتانە، دەوری ئینسان چییەو چۆنە؟ گەلێکی دیکە لەم جۆرە بابەتانە کە بە درێژایی مێژوو مشت و مڕی زۆریان لەسەر کراوە بێ ئەوەی ئەنجامێکی ڕوون و مسۆگەر دەستگیر بووبێ، نە پێویست دەکاتو نـــە پەسندیشە ئینسان بە خۆڕایی خۆیان پێوە ماندوو چرۆ بکات و کاتیان پێوە بە فیرۆ بدات، چونکە هەروەك چۆن هەرکام لە هەستەکانی دیتن و بیستن و چێژتن و .. هتد توانایەکی سنوور داریان هەیە هێزەکانی عەقل و دڵ و خەیاڵیش بە هەمان شێـوەو لە سنووری دەستەلاتی خۆیان بەولاوە بڕ ناکەن .

خوای زاناو تواناو دادگەریش لەو بارەوە فەرموویەتی : (لا يسأل عمّا يفعل وهـــم يسألون) الانبيـــاء-٢٣-

کۆتایی ئەم باسەش بەم فەرموودەیە، دێنیـــن :

(عن عمرو بن شعيب عن أبيه عن جده قال (خرج رسول الله صلى الله عليه وسلـــم ذات يوم والناس يتكلمون في القدر، قال فكأنما تفقأ في وجهه حب الرمّان مـــن

الغضب ، قال : فقال لهم ما لكم تضربون كتاب الله بعضه ببعض؟ بهذا هلك من كان قبلكم) رواه الامام أحمد وابن ماجه .

شەشەم : شوێنەوارو پەرچی باوەڕبوون بە قەزاو قەدەر لە ژیانی ئینسانی برواداردا

لە راستیدا بڕوا بوون بە قەزاو قەدەر بەو شێوەیەی کە ئیسلام دەڵێ هۆیەکی یەکجار گرنگ و کاریگەرە بۆ رزگاربوونی ئینسان لە دوو دڵی و دڵە ڕاوکەو ترسان لە مردن و هەژاری و نەخۆشی و دوژمن و ناحەزان (... هتد وە پەیدا بوونی دڵا رامی و ئۆخژن و دڵنیایی و خەملێنی ، بیغەتە بەرزو پەسندەکانی وەک ئازایەتی و دڵقایمی و بەرچاوتێری و بەخشندەیی و پشت بە خوا بەستن و عیززەت و سەربەرزی و خۆڕاگری لە ئاکارگیروگرفت و تەنگ و چەڵەمەکانی ژیان دا و رازی بوون بە حوکم و بڕیاری خوا لە هەموو حاڵێکدا و ، پەیدابوونی ئەوپەری ڕێزو ئەدەب لەگەڵ خوادا (جل جلالة).

دیارە هەرکام لەم خەسڵەتە بەرزانەش گەورەترین دەوریان هەیە لە گەشەپێدان و خەملاندنی ڕووح و پاراستن و ساغ ڕاگرتنی جەستەدا .

ئێستاش با سەرنجی ئەم چەند دەقە بدەین تاکو زیاترو چاکتر لە گرنگی و کاریگەری بڕوا بوون بە قەزاو قەدەر لە ژیانی ئینساندا تێبگەین :

أ -(ما أصاب من مصيبة الا باذن الله ومن يؤمن بالله يهد قلبه والله بكل شيء عليم)[1] التغابن -١١- .

ب -(وما أصاب من مصيبة في الأرض ولا في أنفسكم الا في كتاب من قبل أن نبرأها ان ذلك على الله يسير . لكيلا تأسوا على فاتكم ولا تفرحوا بما آتاكم والله لا يحب كل مختال فخور) الحديد -٢٢ ، ٢٣- .

ج -(يا غلام احفظ الله يحفظك ، احفظ الله تجده تجاهك ، اذا سألت فاسأل الله واذا استعنت فاستعن بالله ، واعلم ان الأمة لو اجتمعت على ان ينفعوك بشيء لم ينفعوك الا بشيء قد كتبه الله لك ، وان اجتمعوا على ان يضروك بشيء لم يضروك الا بشيء قد كتبه الله عليك ، رفعت الأقلام وجفت الصحف) .

- رواه الترمذي وقال حسن صحيح -

حەوتەم : بڕوابوون بە قەزاو قەدەر لەگەڵ گرتنی هۆیەکاندا دژ نیە :

بەڵێ ئێمە هاوکات لەگەڵ ئەوەدا کە فەرمانمان پێکراوە بڕوا بە قەزاو قەدەری خوا بێنین و دڵنیا بین کە هیچ شتێک بەبێ زانیاری و ویستی خوا پەیدا نابێ و ڕوونادات وە فەرمانمان پێکراوە کە دڵمان بەس بەخوا قایم بێ و تەنیا پشت بەو ببەستین فەرمانیشمان پێکراوە کە هەوڵ وە دەست هێنانی وەسیلەو هۆی تایبەتی هەرشتێک

---

١) (علقمة) لە تەفسیری ئەم ئایەتەدا فەرموویەتی : (هو الرجل تصيبه المصيبة فيعلم انها من عند الله فيرضى ويسلم) ، بڕوانە تەفسیری (ابن كثير) ج/٤ ص/ ٢٧٥ (ابن عباس) یش فەرموویەتی : (يهدى قلبه لليقين ، فيعلم أن ما أصابه لم يكن ليخطئه ، وما أخطأه لم يكن ليصيبه) سەرچاوەی پێشوو.

بدەین ، چونکە هەر ئەو خوایەی پێمان دەفەرموێ: پشتتان بەس بەخوا ببەستن (وعلى الله فتوكلوا) ، هەر ئەویش پێمان دەفەرموێ و ڕای دەگەیەنێ ئەو کارە داهێن بکەین بۆ وێنە: (يا أيها الذين آمنوا اتقوا الله وابتغوا اليه الوسيلة وجاهدوا في سبيله لعلكم تفلحون) المائدة -٣٥- یان (ويسألونك عن ذي القرنين قل سأتلوا عليكم منه ذكرا . انّا آتيناه من كل شيء سببا فاتبع سببا ، حتى اذا بلغ....) - الكهف -٨٤، ٨٥، ٨٦-

بەڵام ئەوەی گرنگە لێرەدا ئەوەیە کە ئینسان بڕوای وابێ و دڵنیابێ کە ئەو هۆ و وەسیلانە بە تەنیا و بەبێ ویستی خوا هیچیان لێ هەڵناوەرێ ، بۆیە پێویستە ئینسانی مسوڵمان دڵی هەر بەخوا قایم بێ و هەموو شتێك هەر لەو بزانێ ، چونکە ئەو کاریگەرییەی کە لە نێو هوو وەسیلەکانیشدا هەیە هەر خوا دایناوە و ویستی وابووە و هەر کاتێکیش بیەوێ ئەو کاریگەرییە ناهێڵێ ، بۆ وێنە پێغەمبەری خوا صلى الله عليه وسلم فەرموویەتی: (تزوجوا الودود الولود فأني مكاثر بكم الامم) دەهێنین پێغەمبەری پێشەوامان بۆ وەدەست هێنانی وەچە (ذرية) ڕێبڕوونیمان دەکات کە هەموو وەسیلەی پەیدا بوونی داهێنن بکەین کە بریتیە لە (خواستنی ئافرەتی مێرد پەروەرو بە زاووزێ) بەڵام لەبەر ئەوەی پەیدا بوونی منداڵ لە ژێر ڕکێفی ویستی زاڵی خودایە مەرج نیە هەرکاتێك پیاو ژنی هێنا منداڵیان پەیدا بێ ، چونکە لەسەرووی هۆو وەسیلەکانەوە ویستی زاڵی خوا فەرمانڕەوایە ، بۆیە خوای پەروەردگارمان فەرموویەتی: (لله ملك السموات والأرض يخلق ما يشاء يهب لمن يشاء إناثاً ويهب لمن يشاء الذكور أو يزوجهم ذكراناً وإناثاً ويجعل من يشاء عقيماً إنّه عليم قدير) الشورى -٤٩، ٥٠-

کۆتایی ئەم باسەش بە فەرموودەیەکی پێغەمبەری خوا صلى الله عليه وسلم و بەسەرهاتێکی (عمر بن الخطاب) خوا لێی ڕازی بێ دێنین:

فەرموودەکە: (عن أسامة بن شريك قال: أتيت النبي صلى الله عليه وسلم وأصحابه فكأنما على رؤوسهم الطير، فسلمت ثم قعدت، فجاء الأعراب من هٰهنا وهٰهنا فقالوا يا رسول الله أنتداوى؟ فقال: تداووا فأن الله عز وجل لم يضع داء الا وضع له دواء، غير داء واحد: الهَرَم) رواه الأربعة وقال الترمذي: حسن صحيح.

بەسەرهاتەکەش:

(بخاری) خوا لێی خۆش بێ گێڕاویەتەوە کە لە کاتێك (عمر) خوا لێی ڕازی بێ چوو بۆ شامێ لێپرسراوی شارەکان پێی گەیشتن و هەواڵیان دایە کە دەردی طاعون (وباء) بڵاو بۆتەوە ، ئەویش ڕاوێژی بە کۆچکەرو پشتیوانەکان (المهاجرين والأنصار) کرد ، پاشان ئەو دەمڕاستانەی قورەیش کە دوای گرتنی مەککە کۆچیان کردبوو ، ئەمان - کۆچکەرانی دوای گرتنی مەککە- یەکدەنگ بوون لەسەر گەڕانەوە ، بۆ ئەوەی لەو دەردە دوور بکەونەوە عومەریش فەرمانی هەر بەو ڕایە کرد ، (أبو عبيدة) یش پێی گووت: ئایا لە قەزا و قەدەری خوا ڕادەکەی؟ (عمر) فەرمووی: ئەگەر غەیری تۆ ئەو قسەیەی دەکرد ، ئەی (أبو عبيدة) ؟! بەڵێ لە قەدەری خوا ...

رادەکەین، ئایا ئەگەر تۆ حوشترت پێ بێ و بچیتە نێو دۆڵێکەوە کە دوو قەدپاڵی هەبن یەکیان بە لەوەڕ ئەوی دیکە بێ لەوەڕ، ئایا ئەگەر لەوەی لەوەڕدارە بیان لەوەڕێنی هەر بە قەدەری خوا و ئەگەر لەوەی بێ لەوەڕە بیان لەوەڕێنی هەر بە قەدەری خـــوا نیـــیە؟!(1)

پێنجەم: چۆنیەتی کافربوونی ئینسان و هەڵوەشانەوەی شایەتمان

لە حاڵی سێیەمدا زانیمان ئیمان چۆن دادەمەزرێ و ئینسان بە چ شێوەیەک دێتە نێو بازنەی ئیسلامەوەو موسوڵمان دەبێ، خوا پشتیوان بێ لێرەشدا مەسەلـــــەی چۆنیەتی کافر بوون و هەڵگەڕانەوەو (ارتداد) لە ئایین دەتوێژینەوە.

پێشەکـــی دەڵێیـــن:

عادەت وایە ئینسان لەچ دەرگاو دەروازەیەکەوە بچێتە نێو شوێنێکەوە دیارە دەبێ هەر لەوێشەوە بێتە دەرێ، کەواتە: مادام دەرگاو ڕێگای بڕوا هێنان و موسوڵمان بوون بریەتی بێ لە (شایەتمان) (أشهد ان لا اله الا الله وأشهد أنّ محمد رســول الله) دیارە پێچەوانەی بڕواو موسوڵمانەتیش بە دژ (ضد) ی شایەتمان و هەڵوەشاندـ نەوەی دێتە دی.

پێشەوا (طحاوی) یش خوا لێی خۆش بێ بە چاکترین شێوە تەعبیری لەم بنچینـــە (قاعدة) یە داوەتەوە کە دەفەرمووی: (ونسمي أهل قبلتنا مسلمين مؤمنين ما داموا بما جاء به النبي صلى الله عليه وسلم معترفين وله بكل ما قاله وأخبر مصدقين، ولا نكفر أحدا من أهل القبلة بذنب ما لم يستحله ولا نقول: لا يضر مع الايمان ذنب لمن عمله... ولا يخرج العبد من الايمان الا بجحود ما أدخله فيه)(1)

بەڵێ بەرنامەدانەر (شارع) دەروازەو دەرگایەکی دیاری کردوە بۆ بڕوا هێنـــان و هاتنە نێو ئیسلامەوە، کە بریتیە لە بە ڕاست زانین و دان پێدا هێنان (التصديـــق والأقرار) بە دوو ڕستەی (أشهد أنْ لا اله الا الله وأشهد أنّ محمداً رسول الله) مادام وا بێ هەر کەسێک لەم دەرگایەوە هاتبێتە نێو ئیسلام تەنیا بەوە لێی دەچێتـــە دەرێ کە قسە یان کردەوە یان قەناعەتێکی وای لێ بشکوێتەوە کە پێچەوانەی ئـــەو بە ڕاست زانین و دان پێدا هێنانەی پێشووی بێ(2)!

دیارە پێشتریش ڕوون بۆوە کە معنای (أشهد أنْ لا اله الا الله) ئەوەیە کە بـــە دڵ و زمان و کردەوە دانی پێدا بهێنرێ و بسەلمێنرێ کە خوا سبحانه وتعالـى تاک و بێ وێنەیە لە پەروەردگارێتی و پەرستراوێتی و ناو و سیفەتەکانی دا، بەڵێ شایەتمان بـــە خوا یانی (توحيد الله في ربوبيته وألوهيته وصفاته وأسمائه).

---

(1) بڕوانـــە: (فتح البارى) ج / 1 ص/ 150، 151

(1) بڕوانە: (شرح العقيدة الطحاوية) ص(350، 351، 372).
(2) زانایانی ئیسلام بە ڕستەی (انكار ما علم من الدين بالضرورة كفر) تەعبیریان لەو مەسەلەیە داوەتەوە.

وە مەعنای (أشهد أنّ محمداً رسول الله) ئەوەیە کە بە دڵ و زمان و کردەوە دانی پێدا بهێنرێ و بسەلمێنرێ کە (محمد) صلی الله علیه وسلم رەوانەکراوی خوایەو هەرچی لە خواوە هێناویەتی و هەواڵی پێداوە لە یاسا و دەستوورەکانی ژیان و هەواڵی نادیارو پەنهان ڕاست و دروستەو خاوەنی چاکترین و تەواوترین خوو ڕەوشتەو، لە هەموو خوو و خدەو کەم و کووڕیەکی وا پاك و دوورە کە بۆ ئینسان بە ناتەواوی (نقص) دادەنرێ و لەگەڵ پایەی بەرزی پێغەمبەرایەتی دا ناگونجێ.

کەوابێ هەر کەسێك قەناعەت (اعتقاد)ێك یان قسە (قول)ێك یان کردەوە (عمل)ێکی لێ دەرکەوت کە دژایەتی و ئینکاری کردنی بەشێکی ئەو شایەتمانەی گوتمان بگەیەنێ ئەوە لە ئایینی خوا دەچێتە دەرێ و بە کافرو بێبڕوا حسێب دەکرێ، بەڵام بە مەرجێك بەڵگەو نیشانە (قرینة) یەك نەبێ ئەوەی لێ بفامرێتەوە کە ئەو قسەو کردەوە دژو پێچەوانەیەی شایەتمان بە ناچاری و بە تۆبزی و بەبێ ویستی ئازاد پەیدا بوو بێ، چونکە لەو حاڵەتەدا حوکمەکەی دەگۆڕێ وەك دواتر باسی دەکەین.

بەڵام ئەگەر بابای برِوادار موسوڵمان هەڵەو تاوانێکی کرد واتە قەناعەت و قسەو رەفتارێکی وای لێ پشکوتەوە کە لە ڕوانگەی شەریعەتەوە بە سەرپێچی و لادان و لە فەرمانی خوا دادەنرا، ئەوە بەس بەوەندە لە بازنەی برِوا و ئیسلام ناچێتە دەرێ ها لێشی پەشیمان نەبێتەوە بە مەرجێك هیچی وای تێدا نەبێ کە هەڵوەشاندنەوەی بەشێکی شایەتمان بگەیەنێ، ئنجا ئەو کەسە ئەگەر خوا ویستی لەسەر بوو بەو تاوان و هەڵەیەی سزای دەدات و دەیخاتە دۆزەخەوە، بەڵام سەرەنجام هەر دەچێتە بەهەشت چونکە فەرموودەی ڕاست لەو بارەوە زۆرن کە هەر کەسێك هێندەی گرانی گەردێك (مثقال ذرة) ئیمانی لە دڵدا هەبێ لە ئاگری دۆزەخ تووشی دەبێ و دەهێنرێتە دەرێ و دەخرێتە بە هەشتەوە.

ئێستاش دوای ئەم پوختەیە دەچینە سەر درێژەی باس و وردترو فراوانتر چۆنیەتی کافر بوون و هەڵوەشانەوەی شایەتمان روون دەکەینەوە: دەتوانین هەڵوەشێنەرەوەکانی شایەتمان (نواقض الشهادة) لەم چوار جۆرەدا کورت بکەینەوە:

١) هەر قەناعەت و قسەو کردەوەیەك کە دژی پەروەردگاریتی خوایە.
٢) = = = = = = پەرستراوێتی خوایە.
٣) = = = = = = ناوو سیفەتەکانی خوایە.
٤) = = = = = = پەیام (رسالة) ی خوا یان خاوەنەکەیەتی صلی الله علیه وسلم.

١) جۆری یەکەمی هەڵوەشاندنەوەی ئیمان و شایەتمان:

لە کاتی توێژینەوەی پایەی یەکەمی بیروباوەڕدا گوتمان یەکەمین بەشی یەکتایی خوا بریتیە لە یەکتایی خوا لە پەروەردگاریتی (توحيد الله في الربوبية) دا کەواتە هەر قەناعەت و قسەو کردەوەیەك دژی پەروەردگاریتی خوا بێت و ئینکاری کردنی

یەکێك لە تایبەتمەندی یەکانی بگەیەنێ ئەوە بە کوفرو پاشگەز بوونەوە (الکفر الارتداد) دادەنرێ و شایەتمانی پێ هەڵدەوەشێتەوە، بۆ وێنـــە :

بڕوا نەبوون بە بەدیهێنەرایەتی خوا، یان بوونەوەرو ماددە بە ئەزەلی ی دانان و بڕوا نەبوون بە دروستکراوێتی (مخلوقیة) یان، وە دروستکردن و کار هەڵسوورانـدن (الخلق والتدبیر) پاڵدانە لای غەیری خوا وەك ڕێکەوت و سروشت.. ، وە ئینکـاری کردنی خاوەنایەتی خوا بۆ هەرکام لە دروستکراوەکان، یان ژیاندن و مراندن و ڕۆزی دان لە غەیری خوا زانین، یان هاوبەش بۆ پەیدا کردنی لەو بارەوە، وە بڕوا بـوون بەوە کە خوا دروستکراوەکانی خۆی بەرهەڵدا کردوەو مشووریان ناخوات و سـەر-پەرشتی یان ناکات و نایانپارێزی و... هتد .

دیسان ئەوەش بە کوفرو هەڵگەڕانەوە حسێب دەکرێ کە کەسێك لافی هەبوونـــی یەکێك لە تایبەتمەندی یەکانی پەروەردگارێتی خوا لێ بدات، وەك فیرعەون کە دەیگوت: (أنا ربکم الاعلی) النازعات -٢٤- وە هەر کەسێکیش خۆ بەخوا زانێکی وا بـــە ڕاست دابنێ دیسان بە کافرو هەڵگەڕاوە لە قەڵەم دەدرێ .

٢) جۆری دووەم لە شێوەکانی هەڵوەشانەوەی ئیمان :

ئەمیش بریتیە لە هەر ئەناعەت و قسەو کردەوەیەك کە دژایەتی و ئینکاری کردنـــی پەرستراوێتی خوا (ألوهیة الله) دەگەیەنێ، چونکە، وەك لە کاتی توێژینەوەی پایـەی یەکەمی بیروباوەڕدا گوتمان بەشی دووەمی یەکتایی خوا بریتیە لە بڕوا بوون بـــە یەکتایی خوا لە پەرستراوێتی دا، کەواتە هەر ئەناعەت و قسەو کردەوەیـــەك دژی پەرستراوێتی خوا بێ و لە گەڵی تێك بگیرێ دەبێتە هۆی نەهێشتن و هەڵوەشاندنەوەی ئیمـان و شایەتمـان، بۆ وێنـە :

أ- ئەنجامدانی یەکێك یان بەشێکی دروشمەکانی خوا پەرستی (شعائر العبادة) بۆ غەیری خوا، وەك : نوێژ، ڕۆژوو، حەج، زیکر، کڕنووش بردن، ڕکووع، پاڕانەوە، هاوار لێکردن (الاستغاثة)، طەواف، شت سەربڕین... هتد .

ب- لە دڵدا تێهشتەجێ بوونی ترس و هیوا و خۆشەویستی و پشت پێ بەستـــن و بە گەورەگرتن و... هتد سەبارەت بە غەیری خوا، بە شێوەیەك کە بەس لە خــــوا دەوەشێتەوەو لەو بوارانەدا کە تەنیا لە ژێر ڕکێفی ویست و دەسەڵاتی ئەودان .

ج- لاف لێدانی هەبوونی مافی دانانی پەیڕەوو بەرنامە بۆ ڕێکخستنی ژیانـــی خەڵك، وە بڕوا بوون بەو طاغووتانەی کە ئەو جۆرە لافە لێ دەدەن، کەواتە هــەر کەسێك بەرنامە بۆ ژیانی خەڵك دابنێ یان حەرامێك حەڵاڵ و حەڵاڵێك حەرام بکات و یاسایەك دابنێ کە پێچەوانەی بنچینەو هێڵە گشتی یەکانی قورئان و سوننەت بێـت ئەوە بەو ڕەفتارەی ئەگەر پێشتر ئیمانیشی هەبوبێ هەڵوەشاوەتەوەو کافر بووە، هــەر کەسێکیش لەو ڕەفتارو هەڵوێستەی دا ئاگایانە بە ڕاستی بزانی یان پشتگیری بکـات وەك پێشەوایەتی بە کافرو هەڵگەڕاوە دادەنرێ، ئەمەش چەند دەقێکی قورئـــان و سوننەت لەو بارەوە :

یەك : (وما خلقت الجن والانس الا لیعبدون) الذاریات-٥٦-
دوو: (ما تعبدون من دونه الا أسماء سمّیتموها أنتم وآباؤكم ما أنزل الله بها من سلطان إن الحكم إلّا لله أمر ألّا تعبدوا الا إیّاه ذلك الدین القیم ولكن أكثر الناس لا یعلمون) یوسف -٤٠-
سێ: (ولقد بعثنا في كل امة رسولا ان اعبدوا الله واجتنبوا الطاغوت..) النحل ٣٦
چوار: (أم لهم شركاء شرعوا لهم من الدین ما لم یأذن به الله ..) الشوری-٢١-
پێنج : (وقالوا ربنا أنا أطعنا سادتنا وكبراءنا فأضلّونا السبیلا..) الأحزاب٦٧-

٣) جۆری سێیەم لە جۆرەكانی هەڵوەشانەوەی ئیمـــان :
لە كاتی تێژینەوەی پایەی یەكەمی بیروباوەڕدا گوتمان جۆری سێیەمی یەكتایی خوا ئەوەیە كە بە دڵ قەناعەت بێنین و بە زمان دانی پێدا بنێین كە بەس خوا خاوەنــی هەموو ناوێكی چاك و سیفەتێكی بەرزو پەسندە و لە هەموو كەم و كوورِی و هەڵە و بەڵایەك پاك و دوورە.
كەواتـــە : یەكێك
هەر كەسێك ئینكاری ئەو ناوو سیفەتانە بكات كە خوا بۆ خۆی یان پێغەمبەرەكەی بۆی بڕیاردا و ،یان ناوو سیفەتێكی، وای لێ هەڵدات كە خوا و پێغەمبەرەكەی صلی الله علیه وسلم نەیان فەرمووە یان هەڵە و كەم و كوورِیەكی پاڵداتە لا ،یان یەكێك لە سیفەتەكانی خوا بۆ خۆی یان بۆ یەكێك لە دروستكراوەكانی بڕیار بدات ئەوە هەم بۆ خۆی و هەم هەر كەسێكیش بە ڕاستی بزانێ بە كافرو هەڵگەڕاوە دادەنرێ.

٤) جۆری چوارەم لە جۆرەكانی هەڵوەشانەوەی شایەتمان :
ئەمیش بریتیە لە هەر قەناعەت و قسەو كردەوەیەك كە تانەو ڕەخنەو ئینكاری یەكــی تێدا بێ سەبارەت بە پەیامی خوا و هەڵگرەكەی واتە (ئیسلام و پێغەمبەر) صلی اللـه علیه وسلم ،چونكە شایەتمان هێنان بە پێغەمبەر صلی الله علیه وسلم (أشهد أن محمدا رسول الله) بە ڕاست زانین و دان پێدا هێنان بە پێغەمبەرایەتی (محمد) صلی الله علیه وسلم هەرچی لە خواوە هێناویەتی و هەواڵی پێدراوە دەگرێتە ئێـــو خۆی ،كەواتە ئەوەی كە شایەتمان بە پێغەمبەر صلی الله علیه وسلم هێنان هەڵدەرە-شێنێتەوە دوو بەشە :- یەكەم: تانەدان (الطعن) لە پێغەمبەری خوا صلی اللـه علیه وسلم و ئینكاری كردنی یەكێك لەو خەسڵەتانەی كە مەرجن بۆ پێغەمبەرایەتی یەكەی دووەم: تانە لێدان و ئینكاری كردنی یەكێك لەو شتانەی، كە ئەو لە خواوە هەواڵی پێ پێدراوە و بۆی ڕاگەیەنراوە.
كەوابـــێ :
أ- هەر كەسێك شتێك پاڵداتە لای پێغەمبەر صلی الله علیه وسلم كە دژایەتی هەیە لەگەڵ پێغەمبەرایەتی و پلەو پایەی بەرزیدا ، وەك تانەدان و رەخنە گرتن لە ڕاستــی

(صدق) و ئەمینی و پاکی و ژیری ی ، وە هەر کەسێك جنێوی پێبدات ، یان گاڵتـــەی پێ بکات و لاسایی بکاتەوە و بە سووك سەیری بکات ، ئەوە بە هەرکام لەم شتانـــەو هاو وێنەکانیان کافر دەبێ و شایەتمانەکەی هەڵدەوەشێتەوە .
ب ـ وە هەر کەسێك ئینکاری یەکێك لەو شتانە بکات کە لە خواوە هەواڵی پێدراوە و بە رێگایەکی جێی متمانە چەسپاوە وەك : زیندوو بوونەوە ، لێپرسینەوە ، تەرازوو ، پردی دۆزەخ ، بەهەشت ، دۆزەخ ... هتد ئەوە وەرگەڕاوە و ئیمانەکەی هەڵدەوەشێتەوە .
هەروەها هەر کەسێك ئینکاری گچکەترین شتی قورئان بکات ، چونکە پێغەمبەر صلی الله علیه وسلم رای گەیاندووە کە هەموو ئایەتەکانی قورئان بێ کەم و زیاد لە خواوەن .
دیسان هەر کەسێك ئینکاری یەکێك لە یاساکانی ئیسلام بکات کە لە قورئـــان و سوننەتدا چەسپاون ، وەك ئینکاری کردنی فەرز بوونی نوێژ یان زەکات یان رۆژوو یان ئینکاری کردنی قەدەغە کرانی داوێن پیسی یان دزی یان مەیخۆری ، یان ئینکـــاری کردنی ئەندازەی رکاتەکانی پێنج نوێژە فەرزەکان و کەم و زیاد تێدا کردنیان ...
هەروەها هەر کەسێك ئینکاری نێررانی پێغەمبەرانی پێش (محمد) صلی الله علیهم وسلم بکات ، یان بڕوا بە بەشێك لەو بەسەرهاتانەیان نەبێ کە قورئان گێڕاویەتـــەوە یان ئینکاری هەبوونی جنۆکە (جن) بکات ، یان بوونی شەیتان یان کورسی و عـــەرش و لەوح و قەڵەم ، یان ئینکاری بوونی کەسایەتی یەك بکات کە قورئان بوونی ئیسپاتکردووە یان تانە لە یەکێك لە پێغەمبەرانی خوا بدات و بە سووك سەیری بکات ، یان ئینکاری ئیعجازی قورئان بکات ، یان لافی پێغەمبەرایەتی یان وەحی بۆ هاتن لێبـــدات یان بڕوا بە کەسێك بکات و پشتگیری بکات کە یەکێك لەم شتانەی گوتران و هاو وێنانی لێ روو دەدات ، ئەوە کافرە و شایەتمانەکەی لێ هەڵوەشاوەتەوە ئەگەر پێشتر ئیمانـــی هەبووبـــێ .
بەڵام لێرەدا نابێ لەم دوو راستی یە گرنگە بێ ئاگا بیـــن :
أ ـ کەسێك ئینکاری شتێك بکات کە ئاشکرا و زانراو نەبێ لە ئایینداو ، بەس زانایانی تایبەتی پێی ئاشنا بن ، بەو ئینکاری کردنەی کافر نابێ ، هەتا لێی حاڵی دەکرێ و تێی دەگەیەنرێ ، جا ئەو کاتە ئەگەر هەر سوور بوو و لە هەڵوێستی خۆی دانەبـــزی حوکمەکەی چی بێ بەسەری دا دەدرێ .
ب ـ هەروەها کەسێك ئینکاری مەسەلەیەك بکات کە جێگای کۆشش (اجتهاد) بێ و زانایان تێیدا جیاواز بن و یەکدەنگ نەبن ، ئینکاری کردنەکەی بە کوفرو هەڵگەڕانـــەوە لە قەڵەم نادرێ پێشەوا (نەوەوی) خوا لێی خۆش بێ لەو بارەوە فەرموویەتی :
(... وکذلك الأمر في کل من أنکر شیئا مما أجمعت الأمة علیه من أمور الدیـــن اذا کان علمه منتشرا ، کالصلوات الخمس ، وصوم شهر رمضان ، والاغتسال من الجنابة وتحریم الزنا والخمر ، ونکاح ذوات المحارم ، ونحوها من الاحکام ، الا ان یکـــون حدیث عهد بالاسلام لا یعرف حدوده ، فانه اذا انکر شیئا منها جهلا به لم یکفر فاما کان الاجتماع فیه معلوما من طریق علم الخاصة کتحریم نکاح المرأة وعمتهـــا

وخالتها ، وان القاتل عمدا لا يرث، وان للجدّة السدس، وما أشبه ذلك من الاحكام، فان من انكرهما لا يكفر بل يعذر فيهما لعدم استفاضة علمها في العامة)(١)

ئێستاش بە پێویستی دەزانم بچینە سەر توێژینەوەو ڕوونکردنەوەی مەسەلەیەکی گرنگ کە زۆربەی خەڵکی یان هەر لێی بێ ئاگان یان تێیدا بە هەڵەدا دەچن ئەویش بریتیە لەوە کە: ڕازی بوون بە کوفر و ڕازی نەبوون بە ئیسلام کوفرە:

---

(١) بەڵێ لە ڕاستیدا هەر جۆرە ڕازی بوونێك بە کوفرو هەر شێوە ڕەفز کردنێکی ئیسلام بە کوفرو هەڵگەڕانەوە دادەنرێ و هەر کامێکیان هەردووك بەشەکانی شایەتمان هەڵدەوەشێننەوە، چونکە هەر کەسێك بە یەکێك کە ئینکاری شایەتمان دەکات بڵێ: ڕاست دەکەی، یان بە یەکێك بڵێ: درۆ دەکەی کە شایەتمان دێنی هیچ کەس گومانی نیە لە کافر بوونیدا، ئنجا چەند شێوازێکی جیا جیاش لە قسە و کردەوەو ئاکار هەن کە لە عورفی ئایین و خەڵك و زماندا دەلالەتیان لە گوتنی (ڕاست دەکەی) بۆ گوتنی وشەی کوفر و، (درۆ دەکەی) بۆ شایەتمان هێنان کەمتر نیە، جا دیارە هەر کەسێك یەکێك لەو شتانەی لێ دەربکەوێ لە بازنەی ئیسلام دەچێتە دەرێ و کافر دەبێ، کەواتە با لە دوو خاڵاندا ئەم مەسەلەیە ڕوون بکەینەوە:

یەکەم: شێوازەکانی ڕازی بوون بە کوفر:

١) بە کافر دانەنانی کافران لە بێ بڕوا و هەڵگەڕاوەو هاوبەش پەیداکەران:

بەڵێ هەر کەسێك ئینسانێك یان کۆمەڵێکی کافر بە بە کافر دانەنێ، یان دوو دڵ بێ لە کوفرەکەیان یان بۆچوونێکی کافرانەیان بە ڕاست دابنێ ئەو بە کافر دادەنرێ و لەگەڵ وان دەچێتە خانەی کوفرەوە.

بەڵام بۆ ئەوەی لە ئیش کردن بەم بنچینەیەدا بە هەڵەدا نەچین پێویستە ئاگاداری ئەم ڕاستیانە بین:

أ- ئەو کەسەی کە بە هۆی بە کافر دانەنانی کافرانەوە حوکمی کوفری بەسەردا دەدرێ دەبێ بە بەڵگەی تەواو و ڕوون پێی سەلمێنرابێ کە ئەوانەی ئەو بە کافریان دانانێ کافرن، چونکە ئەو کاتە ئینکاری نەکردنی لە کوفریان دەبێتە نیشانەو بەڵگەی ڕازی بوون بەو کوفرەو هەڵبژاردنی و پەسند کردنی.

ب- هەروەها بۆ بە کافر دانانی ئەو کەسانە ئەوەش بە مەرج گیراوە کە ئەوانەی حوکمی کوفریان بەسەردا دراوە بە شتێك حوکمی کوفریان بەسەردا درابێ کە زانایان لەسەری ڕێك کەوتبن و یەکدەنگ بن، بەڵام ئەگەر هۆی حوکم درانەکەیان مەسەلەیەك بوو زانایانی ئیسلام تێیدا جیاواز بوون دروست نیە ئەو کەسەی کە بە کافریان دانانێ بە کافر دابنرێ، بۆ وێنە: بە کافر دانانی (خوارج) و (مرجئة) و (قدرية) و... هتد چونکە زانایان لەسەر کافر کردنیان یەکدەنگ نین هیچ کەس

به (كافر دانەنان) (عدم التكفير) يان كافر نابێ.
ديارە هەندێك بيرو تاقم كوفرەكەيان بۆتە شتێكی ئاشكراو بەڵگە نەويست، وەك جولەكەو ديان و مەجووسی و بت پەرستو ماددە پەرست... كەواتە هەر كەسێك ئەمانە بە كافر نەزانێ هەر لە سەرەتاوە كافر دەبێ، بەڵام ئەو كۆمەڵ و تاقمانەی كە بيروبۆچوونەكانيان چاك ئاشكرا نەبوو بێ و خەڵكی وەك پێويست لە رێچكەو رێبازەكانيان نەگەيشتوەو رەنگە زۆر لە شوێن كەوتووەكانيشيان هەروا كوێرانەو لاساكەرەوانە دوايان كەوتبن و لە رووی بڕوا پێ بوون و تێگەيشتنەوە نەبێ، وەك زۆربەی يان هەموو كۆمەڵ و حيزب و تاقمە غەيرە ئيسلاميەكانی ئەم رۆژگارە، بەڵێ بۆ ئەمانە پێويستە زۆر وردبين و بە ئارام بين چ لە بە كافر دانانی خودی خۆيان - بە تێكڕايی - وە چ لە بە كافر دانانی ئەوانە كە بە كافريان دانانێن.
جا هەر كاتێك ئەم مەرجانە هاتنە دی، وە بابايەكی مسولمان ئينكاری كرد لە كافر كردنی كافران، يان رێچكەكانيانی بە راست زانی، ئەوە بێگومان كافر بووە، چونكە ئينكاری نەكردنی كوفر نيشانەی بە چاك دانان و پێ رازی بوونيەتی و دەشبێتە شوێن رەت كردنەوەو ئينكاری كردنی ئەو دەق و بەڵگانەی كە ئەو كافرانەو هاو وێنانيانی پێ كافر دەبێن، ديارە بە ئينكاری كردنی ئەو دەقانەش ديسان كافر دەبێ.
٢) دۆستايەتی كردنی كافران و پێشاندانی را هەبوون لە رێچكەكانيان:
ئەمە دووەمين شێوازی رازی بوونە بە كوفری كافران، كە دەبێتە هۆی هەڵوەشانەوەی شايەتمان و لە نێو چوونی ئيمان و كافر بوونی ئينسان، چونكە وەك پێشتر گوتمان مەعنای (لا اله الا الله) بريتيە لە (چەسپاندنی پەرستراوێتی (الألوهية) بە تەنيا بۆ خوا و، لابردنی (نفية) لە غەيری وی داو خوای بێ هاوتا لەو بارەوە فەرموويەتی: (ولقد بعثنا في كل أمة رسولاً أن اعبدوا الله واجتنبوا الطاغوت...) النحل -٣٦- كەواتە: يەكتا پەرستی بەس بەوەندە پێك نايەت كە خوا عز وجل بپەرستری، بەڵكو بە تەنيا بپەرستریو هيچكەسو هيچ شتێك لە هيچ كام لە جۆرەكانی پەرستن (عبادة) دا بەشدار نەكرێو نەكرێتە هاوەشی خوا، هەر بۆيەش لە چاكترين و پاكترين وشە (الكلمة الطيبة) دا وێرای بگرە بێنی (اثبات)، (نفي) باسكراوە (لا اله الا الله)، وە لە سوورەتی (البقرة) شدا دوای (آية الكرسي) كە گەورەترين ئايەتی قورئانە چونكە زۆربەی سيفەتە گرنگ و بنچينەييەكانی خوای تێدا خراونەروو، خوای بەرزو مەزن (يكفر بالطاغوت) ی پێش (يؤمن بالله) باس كردوە (لا اكراه في الدين قد تبين الرشد من الغي فمن يكفر بالطاغوت ويؤمن بالله فقد استمسك بالعروة الوثقى لا انفصام لها...) البقرة -٢٥٦-.
ئنجا ئاشكرايە كە زەقترين و بەرچاوترين خەسڵەتی كافران ئەوەيە كە خوا ناپەرستن يان هاوبەشی بۆ پەيدا دەكەن لە پەرستندا.
كەواتە: ئينسان و كۆمەڵی مسولمان لە لايەكەوە لە سەريان پێويستە بەس خوا بپەرستن و بەندايەتی بۆ بكەن، لە لايەكی ديكەشەوە لە سەريان پێويستە كوفر بە

طاغووت[1] بکەن و خۆی لێ دوور بگرن و دوژمنایەتی بکەن ، وە هیچ کام لەم دووانـــە بەبێ ئەوی دیکە ناپێ و دادی ئینسان نادات ، هەر بۆیەش ئەم ڕاستییە لـــە زۆر شوێنان داکۆکی لەسەر کراوە ، بۆ وێنـــە :

أ ـ (فاعلم انه لا اله الا الله ..) محمد ـ ١٩ ـ .

ب ـ (.. فمن يكفر بالطاغوت ويؤمن بالله ..) البقرة ـ ٢٥٦ ـ .

ج ـ (... فأنهم عدوّ لي الا رب العالمين) الشعراء ـ ٧٧ ـ .

د ـ (.... وبدا بيننا وبينكم العداوة والبغضاء أبدا حتى تؤمنوا بالله وحده ..) الممتحنة ـ ٤ ـ

بەڵێ دینداری و موسوڵمانەتی هەروەك چۆن خواپەرستی و بەندایەتی کردنی بۆ خوا لەسەر ئینسان پێویست دەکات ، دوژمنایەتی کردن و خۆ دوورگرتن لە طاغـــووت و بتانیشی لێ داوا دەکات ، هەر بۆیەش دۆستایەتی کردنی کافران ، لەهەر جۆرو پێڕو تاقمێك بن ـ بەشێوەکانی کوفرو جۆرێك لە جۆرەکانی هەڵوەشانەوەی شایەتمان دانراوە هەر کەسێك دۆستایەتییان بکات ، بە هەر شێوەیەك لە جۆرو شێوەکانی دۆستایەتـــی (الموالاة) کە دوای تۆزێك دەیانخەینە روو ، ئەوە بەو هەڵوێست و رەفتارەی فـــری بەسەر ئیمان و ئیسلامەوە نامێنێ و بە کافر لە قەڵەم دەدرێ ، مەگەر لە حاڵەتی ناچاری و زۆر لێکردنێکی تایبەتیدا کە دواتر روونی دەکەینەوە .

ئنجا با بەر لەوەی بێینە سەر خستنەڕووی جۆرو شێوەکانی دۆستایەتی کردنـــی کافران چەند دەقێکی قورئانی بەرێز لەو بارەوە بێنینەوە :

أ ـ (لا يتخذ المؤمنون الكافرين أولياء من دون المؤمنين ومن يفعل ذلـــك فليس من الله في شيء ...) آل عمران ـ ٢٨ ـ .

ب ـ (يا أيها الذين آمنوا لا تتخذوا اليهود والنصارى أولياء بعضهم أوليـــاء بعض ومن يتولهم منكم فأنه منهم ان الله لا يهدي القوم الظالمين . فترى الذيـــن في قلوبهم مرض يسارعون فيهم يقولون نخشى أن تصيبنا دائرة فعسى اللـــه ان يأتي بالفتح أو أمر من عنده فيصبحوا على ما أسروا في أنفسهم نادمين) . المائدة ـ ٥١ ، ٥٢ ـ

ج ـ (ترى كثيرا منهم يتولون الذين كفروا لبئس ما قدمت لهم أنفسهم أن سخط الله عليهم وفي العذاب هم خالدون ، ولو كانوا يؤمنون بالله والنبيّ وما انـــزل اليه ما اتخذوهم أولياء ولكن كثيرا منهم فاسقون) المائدة ـ ٨٠ ، ٨١ ـ .

د ـ (بشر المنافقين بأن لهم عذابا أليما ، الذين يتخذون الكافرين أولياء مـــن دون المؤمنين عند هم العزة فأن العزة لله جميعا) النساء ـ ١٣٨ ، ١٣٩ ـ

---

(1) پێشەوای توێژەروان (امام المفسرين) (أبو جعفر الطبرى) فەرموویەتی : (الطاغوت كل معبود سوى الله تعالى) ، هەروەها (راغب الاصفهاني) بـــش هەروای لێك داوەتەوە .

هـ-(لا تجد قوما يؤمنون بالله واليوم الآخر يوادّون من حادّ الله ورسوله ولو كانوا آباءهم أو أبناءهم أو اخوانهم أو عشيرتهم أولئك كتب في قلوبهم الايمان وأيدهم بروح منه ويدخلهم جنات تجري من تحتها الأنهار خالدين فيها رضي الله عنهم ورضوا عنه، أولئك حزب الله ألا ان حزب الله هم المفلحون) المجادلة-٢٢-

و-(ان الذين ارتدوا على أدبارهم من بعد ما تبيّن لهم الهدى الشيطان سوّل لهم وأملى لهم، ذلك بأنهم قالوا للذين كرهوا ما نزّل الله سنطيعكم في بعض الأمر والله يعلم اسرارهم، فكيف اذا توفتهم الملائكة يضربون وجوههم وأدبارهم، ذلك بأنهم اتبعوا ما أسخط الله وكرهوا رضوانه فاحبط أعمالهم) محمد -٢٥،٢٦،٢٧،٢٨-

ز-(وقد نزل عليكم في الكتاب أن اذا سمعتم آيات الله يكفر بها ويستهزأ بها فلا تقعدوا معهم حتى يخوضوا في حديث غيره انكم اذا مثلهم ان الله جامع المنافقين والكافرين في جهنم جميعا) النساء-١٤٠-

وەك دەبینین یەك یەكی ئەم دەقانە چ جای تێكڕایان بێ پەردەو بە ڕاشكاوی ئەوە دەگەیەنن كە دۆستایەتی كردنی كافران دەبێتە هۆی لە ئایین دەرچوون و كافر بوونی ئینسان و نەمانی ئیمانی و هەڵوەشانەوەی بەڵێن و پەیمان و شایەتمانی .

وشەی (موالاة) یان (ولایة) كە دژی (معاداة) و (عداوة) ن ، وە ئێمە لە زمانی كوردیدا وشەی (دۆستایەتی) یمان لە بری بەكار هێناوە ، لە ئەسڵدا لە وشەی (الولاء) دائاشراوە (ولاء) یش بەمانی (الدنو والتقرب) واتە : نزیكی و لێ نزیك بوونەوە ، (ولي) یش پێچەوانەی (عدو) ە ، بڕوادارانیش دۆستانی خوا (أولياء الرحمن) ن و كافرانیش دۆستانی طاغوت و شەیتان (أولياء الطاغوت والشيطان) ن ، لە سۆنگەی ئەوەوە كە كۆمەڵی یەكەم بەهۆی فەرمانبەری و خواپەرستی - یەوە لەخوا نزیكن ، بەڵام دووەم بەهۆی فەرمانبەری و گوێ لە مستی یان بۆ طاغووت و شەیتان لەمانەوە نزیك و لە خوا دوورن .

كەواتە :

دۆستایەتی كردنی كافران (موالاة الكفار) بریتیە لە لێ نزیك بوونەوەیان و پیشاندانی خۆشەویستی دەربارەیان بە نیازی دڵ و قسەی زمان و كردەوەی ئەندامەكان .

ئێستاش كاتی ئەوە هاتوە كە گرنگترین جۆرو شێوەكانی دۆستایەتی كردنی كافران بخەینە روو :

(جۆر و شێوەکانی دۆستایەتی کردنی کافران)

١- شوێن کەوتنی ئارەزوو بۆ چوونەکانیان :
خوای زانا لەو بارەوە فەرموویەتی : (ولن ترضى عنك اليهود ولا النصارى حتى تتبع ملتهم قل ان هدى الله هو الهدى ولئن اتبعت أهوائهم بعد الذي جاءك من العلم مالك من الله من ولي ولا نصير) البقرة-١٢٠-

٢- بە قسە کردنیان و جێ بەجێ کردنی نەخشەو فەرمانەکانیان :
خوای پاك و ستایشکراو فەرموویەتی : (يا أيها الذين آمنوا ان تطيعوا الذين كفروا يردوكم على أعقابكم فتنقلبوا خاسرين) آل عمران-١٤٩- وە فەرموویەتی : (... وان الشياطين ليوحون الى أوليائهم ليجادلوكم وان أطعتموهم انكم لمشركون) .
الأنعام-١٢١-

٣- مەیل بەلادا کردن و دڵ بەلادا چوونیان :
خوای بەرزو مەزن لەو بارەوە فەرموویەتی : (ولا تركنوا الى الذين ظلموا فتمسكم النار وما لكم من دون الله من أولياء ثم لا تنصرون) هود-١١٣-

٤- پیشاندانی نەرمی و لەگەڵ ساچاندن و ڕەفتار لەگەڵ کردنیان لەسەر حیسابی ئایین : وەك خوای بێ هاوەڵ و هاوتا فەرموویەتی : (لا تجد قوما يؤمنون بالله واليوم الآخر يوادون من حاد الله ورسوله ...) المجادلة-٢٢-

٥- پیشاندانی خۆشەویستی دەربارەیان :
خوای دادگەر ئاگادارەی ئەم مەسەلەیەوە فەرموویەتی : (لا تجد قوما يؤمنون بالله واليوم الآخر يوادون من حاد الله ورسوله ...) المجادلة-٢٢-.

هەروەها هەرکام لەم خاڵانەی خوارەوەش هەمان حوکمیان هەیە :

٦- ڕێز لێ گرتن و نزیك خستنەوەیان ، بە تایبەتی لەلایەن حوکمڕانەکانەوە ، (ومن يهن الله فماله من مكرم) الحج-١٨-

٧- ڕاوێژ پێ کردنیان لە کاروباری گرنگدا ، چونکە موسڵمانان دەبێ بەس ڕاوێژ بە یەکتری بکەن لە بەڕێوەبردنی کاروباری گرنگدا (والذين استجابوا لربهم واقاموا الصلاة وأمرهم شورى بينهم ...) الشورى-٣٨-

٨- گرتنیان بە جێگای ڕازو نیازو نهێنی لەلا دانیان ، (يا أيها الذين آمنوا لا تتخذوا بطانة من دونكم ....) آل عمران-١١٨-.

٩- یاریدە دانیان لەسەر ستەم و خراپە (.. ولا تعاونوا على الاثم والعدوان واتقوا الله ان الله شديد العقاب) المائدة-٢-

١٠- چاولێکردن و لاساکردنەوەیان لە ڕەفتارو ئاکارو خووو نەریتدا ، (... يضاهئون قول الذين كفروا من قبل قاتلهم الله أنى يؤفكون) التوبة-٣٠-
هەروەها (من تشبه بقوم فهو منهم) .

١١- هاندان و ناچار کردنی خەڵك بۆ لاساکردنەوەو چاولێکردنیان لە شتە تایبەتیەکانیاندا .

١٢-ملیى خواستنی بەرنامەو پەیڕەوی ژیان و گوزەرانی گەل و جەماوەر (أفحكم الجاهلية يبغون ومن أحسن من الله حكما لقوم يوقنون) المائدة-٥٠-
١٣-بەشدار بوون لە نەخشەو پیلانەکانیان داو، جاسووسی و سیخوڕی بۆ کردنیان و ئاشنا کردنیان بە کەلێن و کونی مسولمانان و، نهێنیی مسولمانان خستنە دەستیان و، چوونە نێو ڕێکخستن و داو و دەزگاکانیانەوە بە مەبەستی خزمەت پێکردنیان و، جەنگ کردن لە ڕیزیان دا... هتد، چونکە پێغەمبەرمان صلى الله عليه وسلم فەرموویەتی: (من غشنا فليس منّا، ومن حمل علينا السلاح فليس منّا) رواه مسلم.
١٤-گرتنیان بە ئەمیندارو کارو لێپرسراویێتی گرنگ پێ سپاردنیان، بە تایبەتی لە بوارە گرنگەکانی ژیان دا وەك پەروەردەو فێرکردن و ڕاگەیاندن و سیاسەتی نێو خۆو دەرەوەو سوپاو... هتد، چونکە خوا فەرموویەتی: (..ولن يجعل الله للكافرين على المؤمنين سبيلا) النساء-١٤١-
١٥-پەسند کردن و بە چاك زانینی بیرو بۆچوونەکانیان و ئەو شتانەیان کە پەیوەندییان بە کوفرەکەیانەوە نەبێ و تایبەتی بە خۆیانەوە، یان بۆیان بوونە درووشم و نیشانەی سەربەخۆ.
بەڵێ:،
هەر کەسێك هەندێك یان یەکێك لەم دیاردەو نیشانانەی تێدا بینرا و بۆی بوو بە خەسڵەت و عادەت، ئەوە بەڵگەی لەسەر خۆی پەیدا کردوە کە بە کوفری کافران ڕازییەو بەمەش دەچێتە ڕیزی ئەوانەوەو دەبێتە یەکێك لەوان، بە (شایەتمان هێنانێکی نوێ) و (پچڕاندنی هەر جۆرە دۆستایەتییەك لەگەڵ کافران) نەبێ لە کافر بوون و دۆزەخی هەمیشەیی قوتاری نابێ.
بەڵام وەك پێشتر گوتمان حاڵەتێك لەم حوکمە گشتییە هەڵاوێردراو (مستثنى)، کە بریتییە لە حاڵەتی ناچاری و تۆبزی لێکران (الأضطرار والأكراه)، خوای میهرەبان لەو بارەوە فەرموویەتی: (من كفر بالله من بعد أيمانه الاّ من اكره وقلبه مطمئن بالأيمان ولكن من شرح بالكفر صدرا فعليهم غضب من الله ولهم عذاب عظيم ذلك بأنهم استحبوا الحياة الدنيا على الآخرة وأن الله لا يهدي القوم الكافرين) النحل-١٠٦،١٠٧-
هەروەها فەرموویەتی: (لا يتخذ المؤمنون الكافرين أولياء من دون المؤمنين ومن يفعل ذلك فليس من الله في شيء الاّ أن تتقوا منهم تقاة ويحذركم الله نفسه والى الله المصير) آل عمران-٢٨-.
بەڵام لێرەدا نابێ لەم ڕاستییانە بێ ئاگا بین:
أ-ئەو دۆستایەتی دەربڕینە لە حاڵەتی ناچاری و زۆر لێکران دا بەس پەیوەندی بە قسەی سەر زمان و کردەوەی ئەندامەکانەوە هەیە، نەك دڵ و دەروون و مەیلی دڵ چونکە تۆبزی لێکردن (الأكراه) هیچ دەسەڵاتی بەسەر دڵ (قلب) دا نییەو

پێویسته دڵ هەر دامەزراو و ئارام گرتوو بێ (وقلبه مطمئن بالأيمان) .
ب - دۆستایەتی و لایەنگری پێشاندانی بە زمان و ئەندامەکانیش بەس مۆڵەت (رخصة) ە بۆ کەسانێ لاواز و خۆڕانەگر ، بەلام حاڵەتی لاوازی و خۆڕانەگرتن ، کەواتە چاکترو پەسندتر وایە ئینسان لای ئیرادە پتەوی (عزيمة) بگرێ ئەگەر بتوانێ و کار بەو مۆڵەتە نەکات .
ج - ئەو مۆڵەتەش بۆ هەموو کەس نیەو ئەوانەی پلەو پایەیەکی بەرزیان هەیەو پێشڕەو و سەر مەشقن و نەرمی نواندنەکەیان یەکسەر لەسەر ئیسلام و موسوڵمان حیساب دەکرێ و زۆر قورسیان لەسەر دەکەوێ لەسەریان پێویستە هەر بە (عەزیمەت) ڕەفتار بکەن .
د - هەموو جۆرە تۆبزی لێکران و ناچاری یەک ناکرێتە عوزرو بەهانە بۆ پێشاندانی ئەو دۆستایەتی یە ڕواڵەتی یە بەڵکو دەبێ تۆبزی لێکران و ناچاری یەکی تایبەتی بێ (ابن تيمية) خوا لێی خۆشبێ لەو بارەوە فەرموویەتی :
(تأملت المذاهب فوجدت الأكراه يختلف بأختلاف المكره ، فليس المعتبر في كلمات الكفر كالأكراه المعتبر في الهبة ونحوها ، فأن أحمد قد نص في غير موضع على أن الأكراه على الكفر لا يكون الآ بالتعذيب من ضرب أو قيد ، ولا يكون الكلام اكراها . وقد نص على أن المرأة لو وهبت زوجها صداقها بمسكنه فلها ان ترجع على أنها لا تهب له الا اذا خافت أن يطلقها ، أو يسيء عشرتها ، فجعل خوف الطلاق أو سوء العشرة اكراها ، ومثل هذا لا يكون اكراها على الكفر ، فأن الأسير اذا خشي الكفار أن لا يزوجوه أو أن يحولوا بينه وبين امرأته لم يبح له التكلم بكلمة الكفر) (١)
هەڵبەتە ئەوەی کە ئیمام (أحمد بن حنبل) و (ابن تيمية) لێرەدا فەرموویانە لەوبارەوە بیروڕای هەموو زانایانی ئیسلامی لەسەرەو هەر ئەوەش لەو دەقانە دەفامرێتەوە کە لە قورئان و سوننەتدا لەو بارەوە هاتوون ، بۆ وێنە لە ئایەتی ژمارە (٢٤) ی سووڕەتی (توبة) دا خوای دادگەر هەشت شتی باس کردوون کە نابێ خۆشەویستی هیچ کامێکیان زاڵ بێ بەسەر خۆشەویستی ئینسان بۆ خوا و پێغەمبەرەکەی و جیهاد کردن لە ڕێی خوادا ، واتە دروست نیە هیچ کامیان بکرێن بە عوزر و بەهانەی دانیشتن و جیهاد نەکردن و جای دۆستایەتی کافران و پێشاندانی کوفر !! (قل ان كان آباؤكم وابناؤكم واخونكم وأزواجكم وعشيرتكم وأموال اقترفتموها وتجارة تخشون كسادها ومساكن ترضونها أحب اليكم من الله ورسوله وجهاد في سبيله فتربصوا حتى يأتي الله بأمره والله لا يهدي القوم الفاسقين) التوبة -٢٤-

کەواتە :
هیچ کام لە بەرژەوەندی یەکانی دنیا وەك ماڵ و سامان و خزمایەتی و پلەو پایەو

---

(١) بڕوانە - (مجموعة التوحيد) ص٢٩٧ .

نیشتمان و... هتد   ناگونجێ بکرێنە عوزرو بیانووی نزیك بوونەوەو دۆستایەتی گرتن لەگەڵ کافران دا، وە مەبەست لە حاڵەتی ناچاری و زۆری لێکران (الأضطرار والأکراه) وەك زانایان فەرموویانە ئەوەیە کە ئینسان ئازارو ئەشکەنجە بدرێ یان بگیرێ و مەترسی مەرگی لە پێش بێ، ئنجا وەك گوتمان هەتا لەو حاڵەتەشدا هەر خۆراگری و نەرمی پیشان نەدات چاکترە، چونکە پێغەمبەر صلی الله علیه وسلم بە (خباب)ی فەرمووە لە کاتێکدا چووە خزمەتی و سکاڵای لەلا کرد کە کافرەکانی مەککە ئازارو ئەشکەنجەیان دەدات: (قد کان من قبلکم یؤخذ الرجل فیحفر له في الارض فیجعل فیها ثم یؤتی بالمنشار، فیوضع علی رأسه، فیجعل نصفین، ویمشط الحدید ما دون لحمه وعظمه ما یصده ذلك عن دینه) رواه البخاري.

هەروەها بەسەرهاتی (أصحاب الأخدود) یش کە لە سوورەتی (البروج) دا ئاماژەی پێکراوەو لە (صحیح البخاري) دا گێڕراوەتەوە هەمان مەبەست دەگەیەنێ هەر بۆیەش (قرطبي) فەرموویەتی: (أجمع العلماء علی أن من اکره علی الکفر فاختار القتل انه أعظم أجرا عند الله ممن اختار الرخصة)[2].

دووەم: شێوازەکانی ڕازی نەبوون بە ئیسلام:

١) گاڵتە کردن بە شتێك کە بە یەکێك لە شتە زانراوەکانی ئیسلام دادەنرێ:

چونکە هەر کەسێك گاڵتە بە شتێك بکات و بە سووك سەیری بکات، مانای وایە بڕوای پێی نیە بە ڕاست و چاکی نازانێ و پێی ڕازی نیە، بۆ وێنە گاڵتەکردن بە خواو بە یەکێك لە پێغەمبەرەکانی و کتێبەکانی و فریشتەکانی و... هتد   هەروەها گاڵتە کردن بە بڕواداران بە هۆی مسوڵمانێتی یەکەیانەوەو وێنەی ئەوانە، ئەسڵی ئەم مەسەلەیەش ئەم دوو ئایەتە بە پێزەن: (ولئن سألتهم لیقولن انما کنا نخوض ونلعب قل أبالله وآیاته ورسوله کنتم تستهزؤن؟ لا تعتذروا قد کفرتم بعد ایمانکم ان نعف عن طائفة منکم نعذب طائفة بأنهم کانوا مجرمین) التوبة-٦٥، ٦٦-

هۆی هاتنە خوارەوەی ئەم ئایەتانەش ئەوە بوو کە پیاوێك لە جەنگی (تەبووك) دا گووتی: (ما رأینا مثل قرائنا هؤلاء أرغب بطونا ولا أکذب ألسنا ولا أجبن عند اللقاء- یعني رسول الله صلی الله علیه وسلم وأصحابه القراء- فقال عوف بن مالك: کذبت ولکنك منافق لأخبرن رسول الله صلی الله علیه وسلم، فذهب عوف الی رسول الله صلی الله علیه وسلم وقد ارتحل ورکب ناقته فقال: یا رسول الله انما کنا نخوض ونلعب ونتحدث حدیث الرکب نقطع به عنا الطریق، قال ابن عمر: کأني انظر الیه متعلقا بنسعة ناقة رسول الله صلی الله علیه وسلم وان الحجارة تنکب رجلیه، وهو یقول: انما کنا نخوض ونلعب، فیقول له رسول الله (أبالله وآیاته ورسوله کنتم تستهزؤن؟) ما یلتفت الیه وما یزید علیه)[1].

دیارە شێوەکانی گاڵتە پێکردنیش زۆرن، بەڵام ئەوەی کۆیان دەکاتەوە ئەوەیە کە

---

(١) بڕوانە: (تفسیر ابن کثیر) ج / ٢ ص/ ٣٦٧.

(٢) = (تفسیر القرطبي) ج / ١ ص ١٨٨.

هەر هەڵوێستێك بە سووك سەیر كردن و بە كەمگرتنی ئایین بگەیەنێ جا بە تسە بێ یان بە كردەوە وەك لاسا كردنەوە، زمان دەرهێنان، لێو بادان، لووت هەڵقرچاندن چاو نووقاندن ... هتد لە كاتی قورئان خوێندن یان نوێژ كردن یان باسی پێغەمبەر صلی الله علیه وسلم یان یەكێك لە سوننەتە ئاشكرایەكانی، یان باسكردنی بیروباوەڕی ئیسلامی یان یەكێك لە باسا و حوكمە زانراو و ڕوونەكانی دا، ئەوە دەكەوێتە نێو جوغزی ئاڵتە پێكردنەوە كە یەكێكە لە دوو شێوازە هەرە زەق و بەرچاوەكانی ڕازی نەبوون بە ئیسلام.

٢) دووەمین جۆر لە شێوازەكانی ڕازی نەبوون بە ئیسلام بریتیە لە پیشاندانی توورەیی و نارەزایی و پێ ناخۆش بوون لەكاتی باسكردنی خوا، یان پێغەمبەرەكەی صلی الله علیه وسلم، یان خوێندنەوەی كتێبەكەی دا، یان باسكردنی مەسەلەیەك لەو شتانەی كە بە ئاشكراو ڕوونی بە بەشێكی ئایین دانراون، چونكە خوای بەرزو مەزن لەو بارەوە فەرموویەتی: (واذا تتلى عليهم آياتنا بيّنات تعرف في وجوه الذين كفروا المنكر يكادون يسطون بالذين يتلون عليهم آياتنا قل أفأنبئكم بشرّ من ذلكم النار وعدها الله الذين كفروا وبئس المصير) الحج -٧٢-.

هەروەها فەرموویەتی: (ذلك بأنهم كرهوا ما أنزل الله فأحبط أعمالهم) محمد ٩ دیسان فەرموویەتی: (واذا ذكر الله وحده اشمأزت قلوب الذين لا يؤمنون بالآخرة) الزمر-٤٥-.

لە كۆتایی ئەم باسەدا بە پێویستی دەزانم دوو مەسەلەی گرنگ ماون بیانخەمە ڕوو: یەكەم: ورد بینی و دوور بینی لە بە كافردانان (تكفير)ی كەسێك یان كۆمەڵێكی دیاریكراودا: خاوەنی كتێبی (شرح العقيدة الطحاوية) لەو بارەوە فەرموویەتی:

(ان الأقوال الباطلة المبتدعة المحرّفة المتضمنة نفي ما أثبته الرسول، أو اثبات ما نفاه، أو الأمر بما نهى عنه، أو النهي عما أمر به، يقال فيها الحق، ويثبت لها الوعيد الذى دلت عليه النصوص، ويبيّن انها كفر، ويقال من قالها فهو كافر ونحو ذلك.. وأما الشخص المعين اذا قيل: هل تشهدون انه من أهل الوعيد وانه كافر؟ فهذا لا نشهد عليه الا بأمر تجوز معه الشهادة، فانه من أعظم البغي أن يشهد على معين: أن الله لا يغفر له ولا يرحمه، بل يخلّده في النار فان هذا حكم الكافر بعد الموت، ولأن الشخص المعين يمكن أن يكون مجتهدا مخطئا مغفورا، ويمكن ان يكون ممن لم يبلغه ما وراء ذلك من النصوص، ويمكن ان يكون له ايمان عظيم، وحسنات أوجبت له رحمة الله، كما غفر للذى قال: (اذا مت فاسحقوني ثم اذروني) ثم غفر الله له لخشيته[1].

لكن هذا التوقف في أمر الآخرة لا يمنعنا أن نعاقبه في الدنيا، لمنع بدعته وأن نستتيبه فأن تاب والآ قتلناه، ثم اذا كان القول في نفسه كفرا: قيل أنه كفر والقائل له يكفر بشروط وانتفاء موانع...)[2].

---

(١) رواه مسلم.

(٢) بڕوانە: (شرح العقيدة الطحاوية) ص ٣٥٧، ٣٥٨.

دەتوانین لەم سێ حاڵەدا ئەم مەسەلەیە ڕوون بکەینەوە :
أ- گەلێك شت هەیە دژایەتی لەگەڵ شایەتمان دا هەیە ، جا پێویستە هەر کەسێك لەو بارەوە شارەزایی هەبێ لەو بارەوە ئاگادار بکاتەوەو بە هەموو توانای ئەم مەسەلانە ڕوون بکاتەوەو لە قورئان و سوننەتدا بەڵگەیان لەسەر بهێنێتەوە ، ئەمە بەشێکە لە ڕوونکردنەوەو ڕاگەیاندنی ئایین و جۆرێکە لە فەرمان بە چاکەو ڕێگرتن لە خراپەو ، هەر کەسێك بەو کارە هەستی بەهۆی ئیکلاس و نیازی پاکی (الأصابة وخلوص النية) پاداشتی لەلای خوا هەیە .

ب- ئەو شتانە کە دەبنە هۆی کافر بوونی ئینسان لە ڕووی پێدەوی دەلالەتیان لەسەر کوفر ، جیاوازییان هەیە ، هەیانە بێ پێچ و پەنا ئەوە دەگەیەنێ ، هەشیانە بە ڕاشکاوی ئەوە ناگەیەنێ بەڵام لێی دەفامرێتەوە لێی هەڵدەهێنجرێ ، ئنجا ئەمیش دوو جۆرە ، جۆرێکیان بە ئاسانی ئەو مەبەستەیان لێ دەفامرێتەوەو جۆرێکیشیان پێویستی بە ورد بوونەوەو سەرنج دانی زۆر دەکات .

بۆ وێنە : کەمو کووڕی پاڵدانە لای خوا ، ڕەخنەگرتن لە قورئان ، قسەی ناشیرین گوتن بە پێغەمبەر صلی الله علیه وسلم ، کڕنووش بردن بۆ بت ، هەر کامێکیان کوفرێکی بێ پەردەو ئاشکران ، بەڵام بڕوا بوون بە ئەزەلیەتی مادە ، ڕازی بوون بە کوفر پشتگیری کردنی کەسێك کە کوفرێك دەکات ، بەردەوام بوون لەسەر دۆستایەتی کردنی کافران ، ئەمانە وەك ئەوانەی پێشەوە بێ پەردەو ڕاشکاو نین ئەوەندە هەیە بە ئاسانی دەتوانرێ ئەوەیان لێ بفامرێتەوە کە هەر کەسێك ئەو جۆرە شتانەی لێ بپشکوونەوە دووچاری کوفر بووە .

بەڵام چەند شتێکی دیکە هەن کە بە تەنهایی ئەو مەبەستەیان لێ نافامرێتەوە پێویستی بە هاتنەوەی چەند مەرجێك دەکات ، تاکو بتوانین بیانکەین بە بەڵگەو نیشانە لەسەر کافر بوونی ئەو کەسەی لێی دەبینرێن ، بۆ وێنە :

ئەگەر ببینین کەسێك بەشێکی قورئانی فڕێدایە نێو شوێنێکی پیسەوە ، ئەوە ئەو ڕەفتارە لە زاتی خۆیدا بەڕای هەموو زانایان بە کوفر دادەنرێ ، چونکە لەو ڕەفتارە وەردەگیرێ کە ئەو کەسە بە سووك و کەم تەماشای قورئان دەکات و دیارە ئەمەش کوفرە کەواتە : هەر کەسێك ڕەفتارێکی وا ببینێ دەتوانێ بڵێ : ئەمە کوفرە ! بەڵام ناتوانێ حوکمی کافر بوون بەسەر خاوەنی ئەو ڕەفتارە دڕێوەدا بدات هەتا بەلای کەمەوە لەم سێ مەسەلەیە دڵنیا نەبێ :

1- ئەو کەسە کە ئەو بەشەی قورئانی فڕێ داوەتە نێو ئەو شوێنەوە زانیویەتی کە ئەوە قورئانە و شتێکی دیکە نیسە .

2- وە دەبێ زانیبێتی کە ئەو شوێنەش چی لێیە .

3- وە نابێ ناچارو زۆری لێکراو (مضطرّ ومكره) یێك بێ کە بۆی دروست بێ ئەو کارە بکات .

ج- دوو جۆرە حوکم لەسەر کوفر کردنی ئینسان دەچەسپێن :
یەك : حوکمی دنیایی ، کە بریتیە لە جێبەجێ کردن (تنفيذ) ی هەموو ئەو جۆرە

سزایانەی کە دەقەکانی ئایین دەلالەتیان لەسەر دەکەن ، وەك : گۆڕرانی ئەگەر تۆبە نەکات و نەگەڕێتەوە ، جیاکردنەوەی لە خێزانەکەی ، حەرام بوونی سەربڕراوی ، ژن پێ نەدانی ، نوێژ لەسەر نەکرانی ، نەنێژرانی لە گۆرستانی مسوڵمانان دا ، میرات نەگرتنی و لێ نەگیرانی ، ئەمانە هەموویان لەم ژیانە دونیایی یەی دا دەرهارەی جێ بەجێ دەکرێن ، ئەوەندە هەیە داوای تۆبە کردن لێی (الأستتابة) و کوشتنی تایبەتن بە حوکمڕانی مسوڵمانانەوە و تاك و تاکی مسوڵمانان و کۆمەڵگاش مافی جێ بەجێ کردنیان نیـــــــــە .

دوو : حوکمی قیامەتێ ، کە بریتیە لە شایستەیی بابای کافرو هەڵگەڕاوە (مرتد) بۆ مانەوەی هەمیشەیی و بێ بڕانەوە لە ئاگری دۆزەخ دا ، جا ئەم حوکمە بەس خـوای کاربەجێ و دادگەرو پەروەردگاری خەڵکی مافی ئەوەی هەیە کە بۆ فلانکەس و فلانکەسی بڕیار بدات ، وە بێجگە لەو هیچ کەس بۆی نیە ئەو حوکمە بەسەر ئینسانێکی دیـــاری کراودا بدات ، چونکە بەس خوا دەزانێ فلان کەس و فیسارکەس جێگایان لە دۆزەخ دا بۆ دیاری کراوە ، یان لە بەهەشتدا ، وە ئەوانەش کە خوا لە لایەن خۆیەوە ئاگاداری کردوون و زانیاری پێ داون کە پێغەمبەرانن (علیهم من الله أفضل الصلوات وأتـــم التسلیمات) ، بۆ وێنە : ئەو دە (١٠) برادەرە بەڕێزانەی کە مژدەی بەهەشتی پێـــێ دابوون و بە (العشرة المبشرة بالجنة) ناسراون ، وە ئەوانەی کە خوا لە کتێبەکەی دا یان پێغەمبەر صلی الله علیه وسلم رای گەیاندوە کە دۆزەخی یە وەك (أبو لهب) کە سوورەتی (لهب) ی لەسەر هاتۆتە خوارێ .

بەڵێ بۆمان هەیە هەروا بە کورتی بڵێیـــن :

هەر کەسێك بڕوای بە خوا نەبێ ، یان بە پێغەمبەر صلی الله علیه وسلم ، یان بـــەو شتانە کە ئەو لە خواوە هێناویەتی ... هتد بەهەشتی لێ قەدەغە دەکرێ و بـــە هەمیشەیی لە دۆزەخێ دا دەمێنێتەوە ، بەڵام لەمە زیاتر نابێ بگوترێ ، چونکە هـــەر تغەنێك بە تاریکی یەوە نان و دەم لە (غیب) دانە ، هەر بۆیەش (طحاوی) لەو بـــارەوە فەرموویەتی : (ولا تنزل أحدا منهم جنة ولا نـــارا)(١) .

دووەك : گوناح کردن بە تەنیا ئینسانی پێ کافـــر نابێ :

زانایانی ئیسلام رەحمەتی خوایان لێ بێ لەسەر ئەوە یەکدەنگن کە گوناح و تـــاوان هەرچەندە گەورەو زۆر بن مسوڵمانیان پێ کافر نابێ و شایەتمانیان پێ هەڵناوەشێتەوە بە مەرجێك بابای گوناحکارو تاوانبار گوناح و تاوانەکەی بە حەلال نەزانێ و دان بـــە هەڵەیی و گوناحباری خۆی دا بێنێ ، (طحاوی) خوا لێی خۆشبێ لەو بـــارەوە فەرموویەتی : (نسمی أهل قبلتنا مسلمین مؤمنین ما داموا بما جاء به النبي صلـــی الله علیه وسلم معترفین ، وله بكل ما قاله وأخبر مصدقین ، ولا نكفر أحدا من أهـــل القبلة بذنب ، ما لم یستحله ، ولا نقول : لا یضر مع الایمان ذنب لمن عمله ... ولا یخرج العبد من الایمان الا بجحود ما أدخله فیـــــه)(٢) .

---

(١) بڕوانــە : (شرح العقیدة الطحاویة) ص ٤٢٦ .

(٢) ... ص ٣٥٠ ، ...

ئیمامی نەوەویش خوا لێی خۆش بێ لەو بارەوە فەرموویەتی :
(واعلم أن مذهب أهل السنة وما عليه أهل الحق من السلف والخلف أن من مات موحّدا دخل الجنة قطعا على كل حال ، فأن سالم من المعاصي كالصغير والمجنون والذى اتصل جنونه بالبلوغ ، والتائب توبة صحيحة من الشرك أو غيره من المعاصي اذا لم يحدث معصية بعد توبته والموفق الذى لم يبتل بمعصية أصلا فكل هذا الصّنف يدخلون الجنة ، ولا يدخلون النار أصلا ، لكنهم يردونها على الخلاف المعروف في الورود ، والصحيح ان المراد به : المرور على الصّراط ، وهو منصوب على ظهر جهنم أعاذنا الله منها ومن سائر المكروه . وأما من كانت له معصية ومات من غير توبة فهو في مشيئة الله تعالى ، فأن شاء عفا عنه وأدخله الجنة أولا وجعله كالقسم الاول ، وان شاء عذّبه القدر الذى يريده سبحانه وتعالى ثم يدخله الجنة ، فلا يخلّد في النار أحد مات على التوحيد ، ولو عمل من المعاصي ما عمل ، كما أنه لا يدخل الجنة أحد مات على الكفر ولو عمل من أعمال البر ما عمل هذا مختصر جامع لمذهب أهل الحق في هذه المسألة . وقد تظاهرت أدلة الكتاب والسنة واجماع من يعتد به من الأمة على هذه القاعدة ، وتواترت بذلك نصوص تحصل العلم القطعي ، فأذا تقررت هذه القاعدة حمل عليها جميع ما ورد من أحاديث الباب[1] وغيره ، فاذا ورد حديث في ظاهره مخالفة وجب تأويله عليها ليجمع بين نصوص الشرع) . [2]
ئەمەی گوتراش ژمارەیەکی زۆر لە فەرموودەکانی پێغەمبەر صلى الله وسلم دەلالەتی لەسەر دەکەن بۆ وێنە :
١- (من مات وهو يعلم انه لا اله الا الله دخل الجنة) رواه مسلم .
٢- (أشهد ان لا اله الا الله وأني رسول الله ، لا يلقى الله بهما عبد غير شاك فيهما الآ دخل الجنة) رواه مسلم .
٣- (ذاق طعم الأيمان من رضي بالله ربا وبالاسلام دينا وبمحمد رسولا) رواه مسلم
٤- (من قال : أشهد ان لا اله الآ الله وحده لا شريك له ، وأن محمدا عبده ورسوله وان عيسى عبد الله وابن أمته ، وكلمته القاها الى مريم وروح منه ، وأن الجنة حق ، وان النار حق ، أدخله الله من أى أبواب الجنة الثمانية شاء) - متفق عليه -
٥- (يدخل أهل الجنة الجنة وأهل النار النار ، ثم يقول الله تعالى : أخرجوا من كان في قلبه مثقال حبة من خردل من ايمان) متفق عليه واللفظ للبخارى .
٦- (أتاني جبريل عليه السلام ، فبشّرني أنه من مات من أمتك لا يشرك بالله شيئا دخل الجنة ، قلت وان زنى وان سرق ، قال : وان زنى وان سرق) متفق عليه واللفظ لمسلم
هەڵبەتە تۆمەڵە فەرموودەیەکیش هەن کە بە رواڵەت پێچەوانەی ئەم فەرموودانەو پێچەوانەی ئەو بنچینە (قاعدة) یەشن کە پێشتر باسکرا ، کە لە هەندێکیان دا ئیمان

لا بڕاوە لەو کەسانەدا کە هەندێك گوناحان دەکەن ، وە لە هەندێکیاندا وا پێشان دراوە کە پێغەمبەر صلی اللە علیەوسلم لەو کەسانە بەری‌یە کە هەندێك جۆرە تاوانیان هەن ، وە بەشێك لەو گوناح و خراپانە بە کوفرو شیرك دانراون ، بۆ وێنە :

١-(سباب المسلم فسوق وقتاله كفر) متفق عليه .

٢-(لا ترجعوا بعدي كفارا : يضرب بعضكم رقاب بعض) متفق عليه .

٣-(من حلف بغير الله فقد أشرك) أخرجه أحمد والترمذي والحاكم .

٤-(اثنتان من الناس هما بهم كفر : الطّعن في النسب، والنياحة على الميت) .
- رواه مسلم -

٥-(لا يزني الزاني حين يزني وهو مؤمن ، ولا يسرق السارق حين يسرق وهو مؤمن ، ولا يشرب الخمر حين يشربها وهو مؤمن ، والتوبة معروضة بعد)
- متفق عليه -

٦-(من حمل علينا السّلاح فليس منّا ، ومن غشّنا فليس منا) رواه مسلم .

٧-(ليس منا من ضرب الخدود ، أو شقّ الجيوب ، أو دعا بدعوى الجاهلية) متفق عليه

بەڵام جگە لە (خوارج) هیچکەس ئەم فەرموودانەی بە پێی مەعنا ڕواڵەتی‌یەکەیان وەرنەگرتوون ، بەڵکو تێکڕای (أهل السنة) هەڵوێستیان لە ئاکار ئەم جۆرە فەرموودانەدا ئەوەیە کە بە شێوەیەك مەعنایان لێ دەدەنەوەو (تأويل)یان دەکەن کە لەگەڵ ئەو بنچینە گشتی (القاعدة العامة)یەی گوترا ڕێك بکەون ، لەمەدا هەموویان یەکدەنگن بەڵام لە چۆنیەتی (تأويل) کردندا ڕایان جیا جیایە :

هەیانە گوتوویەتی : مەبەست لە کوفر سپڵەیی و ناسپاسی‌یە (كفران النعمة) نەك ئەو کوفرەی کە ئینسان لە ئایین دەهاتە دەرێ .

وە هەیانە ڕای وایە کە مەبەست لە (کفر) و (شرك) هەڕەشەو ترساندن و گەورە کردنی ئەو خراپەو تاوانانەیە .

ئی واشیان هەیە دەڵێ : مەبەست بە حەلا ل زانینی ئەو کردەوە خراپانەیەو دیارە حەرام بە حەلا ل زانینیش کوفرە .

هەشیانە فەرموویەتی : مەبەست لەو جۆرە فەرموودانە ئەوەیە کە ئەم کردەوەو ڕەفتارە خراپ و ناقۆلایانە بەری درەختی کوفرن و لەگەڵ ئیماندا ناگونجێن ، بە کورتی ئەو گوناح و تاوانانە کردەوەو ڕەفتاری کافرانەن .

وە لە ڕاستیدا ڕێبازی ئەو شتانە کە گوتران ، لەبەر ئەم بەڵگانەی خوارەوەش ناچارین ئەو دەقانە (تأويل) بکەین کە ئەوەیان لێ وەردەگیرێ : ئینسانی گوناحبار بە گوناحەکانی کافر دەبێ و لە ئیسلام دەچێتە دەرێ :

أ ـ ئەو هەموو فەرموودانەی کە بێ پێچ و پەنا بە ڕاشکاوی ئەوە دەگەیەنن کە خاوەن گوناح و تاوانبارەکان سەرەنجام هەر دەچنە بەهەشت و ئەگەر بشچنە دۆزەخ تێیدا هەمیشەیی نابن ، وە لە هەندێك لەو فەرموودانەدا کە گوتمان باسی گوناح و تاوانی واکراوە ـ کە ڕێگای چوونە بەهەشت لە خاوەنەکەی ناگرێ ـ کە زۆر لەو گوناح و خراپانە

بێرەزاترو گەورەترن کە لە هەندێك فەرموودان دا بە (کوفر) ناوبراون، چونکە (زینا و دزی) زۆر پیسترو گەورەترن لە تانەدان لە رەچەڵەك (الطعن في النسب) و بە مردوو هەڵا گوتن (النياحة على الميت) کە بە (کوفر) ناونراون؟

ب - ئەگەر هاتباو ئەو گوناح و خراپانەی لە هەندێك فەرموودان دا بە کوفرو شیرك دانراون، کوفرو شیرکی راستەقینە بوونایە دەبوونە هۆی پاشگەزبوونەوە (السردة) و چوونە دەر لە ئاینی خوای بەرزو مەزن، دیارە ئەو کاتەش حوکمەکەی لە دنیادا ئەوە دەبوو کە مسوڵمانان لەسەری رێك کەوتوون و پێغەمبەر صلى الله عليه وسلم لە دەقی فەرموودەی خۆی دا بڕیاری لەسەرداوە کە بریتییە لە کوشتن (من بدّل دينه فاقتلوه) - رواه البخاری -

دیسان ئێمە دەبینین خوا سبحانه وتعالى فەرمانی کردوە کە دەستی دز ببڕین و قەمچی (جلد) یش لە زیناکەرو بوختانکەر بدەین، جا دیارە ئەگەر ئەوانە بەهۆی گوناحەکانیانەوە کافر بووبان، حوکمی سزاکەیان هەر کوشتن دەبوو.

ج - ئێمە لە دەقەکانی قورئان دا دەبینین کە خوا خاوەنی گەورەترین گوناح دوای شیرك ی هەر بە برادار داناوەو سیفەتی ئیمان و برایەتی ئیمانی بۆ بڕیار داوە، وەك دەفەرمووی: (يا أيها الذين آمنوا كتب عليكم القصاص في القتلى، الحرّ بالحرّ والعبد بالعبد والأنثى بالأنثى فمن عفي له من أخيه شيء فاتباع بالمعروف وأداء اليه بأحسان ...) البقرة-١٧٨-

وەك دەبینین خوای کاربەجێ بابای کوژەری لە بازنەی ئیسلام دەرنەکردوەو کردوویەتی بە برا بۆ کوژراو (فمن عفي له من أخيه شيء).

هەروەها فەرموویەتی: (وان طائفتان من المؤمنين اقتتلوا فاصلحوا بينهما فان بغت احداهما على الأخرى فقاتلوا التي تبغي حتّى تفيء الى أمر الله فان فاءت فأصلحوا بينهما بالعدل وأقسطوا ان الله يحب المقسطين، انما المؤمنون اخوة فأصلحوا بين أخويكم ...) الحجرات-٩، ١٠-

بەڵام شایانی باسە کە (أهل السنة) هەرچەندە وەك (خوارج)، خاوەن گوناحەکان بە کافر دانانێن لەبەر ئەو بەڵگانەی کە باسکران، بەڵام وەك مورجیئە (المرجئة) کانیش نالێن: گوناح و تاوان هیچ زیانێکی نیە بۆ ئیمان و مسوڵمانەتی بەڵکو دەڵێن هەروەك چۆن لە رێی خواپەرستیو چاکەکردنەوە ئیمان گەشە دەکات و زیاد دەکات، بەهۆی تاوان و خراپەشەوە کزو لاواز دەبێ و بگرە جاری وا هەیە بەردەوام بوون لەسەر خراپەو لادان مرۆڤ بەرەو هەڵدێری بێ بڕوایی دەبات و یەکجاری لە بازنەی ئیسلام دەری دەکات.

کۆتایی ئەم باسە گرنگەش بەم چەند قسانە دێنم:

هەرکام لە ئیمان و کوفر لە دوو بەش پێکهاتوون بە وێنەی درەخت (شجرة) کە لە قەد و رەگ و ریشە لە لایەك و لق و پۆپ و گەڵا لە لایەکی دیکە پێکهاتوە، ئەسڵ و

بنچینەی (ئیمان) یش ئەو بەشە سەرەکیی و گرنگەیەتی کە لە دڵ (قلب) دا جێگیر بووە، (کتب في قلوبهم الأيمان) ئەویش بە ڕاست زانین و دان پێدا هێنان (التصديق والأقرار) ە، لق و پۆپەکانیشی کردەوەو ئاکارە چاک و پەسندەکانن (الأيمان بضع وسبعون أو بضع وستون شعبة أعلاها قول لا اله الا الله وأدناها اماطة الأذى عن الطريق والحياء شعبة من الأيمان) رواه مسلم، جا دیارە (ئیمان) هەتا چاکترین و بەرزترین بەشی کە ئەسڵ و بنچینەکەیەتی بمێنێ، کە گوتنی (لا اله الا الله) یە بە دڵ و زمان، ئەوە هەر دەمێنێ هەر چەندە کردەوەی چاکیشی لەگەڵ نەبێ، هەروەك چۆن درەخت هەتا ڕەگ و ریشەو قەدەکەی بمێنێ ئەگەر هەموو لق و پۆپ و گەڵاکانیشی لێ بکرێنەوە هەر دەمێنێ، بەڵام دیارە بە ناتەواوی و کەم و کووڕییەوەو زۆر جاران لە هیشك بوونیش نیزیك دەبێتەوە، ئەسڵ و بنچینەی کوفریش بریتیە لە بە ڕاست نەزانین و دان پێدا نەهێنان (التكذيب والجحود) گوناح و خراپەو تاوانەکانیش لق و پۆپەکانیەتی، جا دیارە هەر کاسێك ئەسڵ و بنچینەی کوفری نەبێ ئەگەر هەموو لق و پۆپەکانیشی هەبن بە کافر دانانرێ، هەروەك چۆن کەسێك ئەسڵ و بنچینەی ئیمانی نەبێ ئەگەر هەرچی کردەوەی چاك هەیە هەیبێ - کە ئەمەش مەحاڵە - بە بڕوادارو مسوڵمان دانانرێ.

ناوەڕۆک :-

یەکەم: جیاوازی نێوان تێڕوانین و بیروباوەڕ ـــــــــ ١

دووەم: گرنگی پلەو پایەی بیروباوەڕ لە ئیسلام دا ـــــــــ ٢

سێیەم: چۆنیەتی دامەزراندنی بیروباوەڕو هاتنە نێو ئیسلامەوە ـــــــــ ٨

چوارەم: پایەکانی بیروباوەڕ ـــــــــ ١٠

پایەی یەکەم: بڕوابوون بەخوا جل جلالە ـــــــــ ١١

پایەی دووەم: بڕوا بوون بە فریشتەکانی خوا ـــــــــ ١٦

پایەی سێیەم: بڕوا بوون بە پێغەمبەرانی خوا (علیهم من الله الصلوات و التسلیمات) ـــــــــ ١٩

پایەی چوارەم: بڕوا بوون بە کتێبەکانی خوا ـــــــــ ٢٤

پایەی پێنجەم: بڕوا بوون بەڕۆژی دوایی ـــــــــ ٢٨

پایەی شەشەم: بڕوا بوون بە قەزاو قەدەری خوا ـــــــــ ٣٦

پێنجەم: چۆنیەتی کافر بوونی ئینسان و هەڵوەشانەوەی شایەتمان ـــــــــ ٤٣

تێبینی :

بۆ نووسینی ئەم باسە سوودێکی زۆرم لە کتێبی (الأیمان)ی (محمد نعیم یاسین) وەرگرتووە، هەروەها لە کتێبی (شرح العقیدة الطحاویة).